

**Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd**

Institut ekonomických studií

Bakalářská práce

2004

Jan Vokrouhlecký

**Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd**

Institut ekonomických studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**KOMPARACE ČESKOSLOVENSKÝCH
MĚNOVÝCH REFORM
1919, 1945 A 1953**

**Vypracoval: Jan Vokrouhlecký
Konzultant: Doc. Ing. Karel Půlpán, Csc.
Akademický rok: 2003/2004**

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a používal jsem pouze uvedenou literaturu.

V Praze dne 13. července 2004

Jan Vokrouhlecký

Obsah:

<u>I. ÚVOD</u>	6
<u>II. RAŠÍNOVA MĚNOVÁ REFORMA ROKU 1919</u>	8
<u>II.1. HOSPODÁŘSKO-POLITICKÉ POMĚRY</u>	8
<u>II.1.1. Konflikt zájmů</u>	8
<u>II.1.2. Stabilní měna Rakouska-Uherska 1892-1913</u>	9
<u>II.1.3. Měnový vývoj a regulace hospodářství za I. světové války</u>	10
<u>II.1.4. Vznik Československa – realita a možnosti</u>	12
<u>II.2. KONCEPCE MĚNOVÉ REFORMY</u>	15
<u>II.2.1. Anketa o úpravě měny a likvidaci válečných břemen</u>	15
<u>II.2.2. Hlavní směry řešení</u>	16
<u>II.2.3. Rašínova teorie peněz</u>	17
<u>II.2.4. Rašínova koncepce</u>	20
<u>II.3. VLASTNÍ PRŮBĚH REFORMY</u>	23
<u>II.3.1. Přípravy a Legislativní akce</u>	24
<u>II.3.2. Kolkovací Akce</u>	24
<u>II.3.3. Praktické problémy realizace</u>	26
<u>II.3.4. Státovkový dluh a vznik bankovního úřadu</u>	27
<u>II.3.5. Nová československá měna</u>	28
<u>II.3.6. Devizové hospodářství a utváření zlaté rezervy</u>	29
<u>II.3.7. Dávka z majetku</u>	30
<u>II.4. ZHODNOCENÍ</u>	32
<u>II.4.1. Růst cenové hladiny a spor o reformu</u>	32
<u>II.4.2. Politické a hospodářské dopady</u>	34
<u>III. POVÁLEČNÁ MĚNOVÁ REFORMA ROKU 1945</u>	35
<u>III.1. HOSPODÁŘSKO-POLITICKÉ POMĚRY</u>	35
<u>III.1.1. Situace po Mnichově</u>	36
<u>III.1.2. Protektorát Čechy a Morava</u>	37
<u>III.1.3. Vykořisťování českých zemí, nekryté emise peněz</u>	38
<u>III.1.4. Řízené hospodářství, ceny a inflace</u>	39
<u>III.1.5. Nová politická situace</u>	42
<u>III.2. KONCEPCE MĚNOVÉ REFORMY</u>	43
<u>III.2.1. Způsoby odstranění přebytku kupní síly</u>	43
<u>III.2.2. První úvahy o reformě</u>	46
<u>III.2.3. Výsledná koncepce reformy</u>	47

<u>III.3. VLASTNÍ PRŮBĚH REFORMY</u>	48
<u>III.3.1. Obnova Národní banky Československé</u>	48
<u>III.3.2. Sjednocení peněžního oběhu</u>	48
<u>III.3.3. Hlavní část měnové reformy</u>	49
<u>III.3.4. Dávka z majetku a z přírůstku na majetku</u>	51
<u>III.4. ZHODNOCENÍ A DALŠÍ VÝVOJ</u>	52
<u>III.4.1. Vázané vklady a likvidační fond měnový</u>	52
<u>III.4.2. Neuspokojivá situace na konci roku 1947</u>	54
<u>IV. KOMUNISTICKÁ MĚNOVÁ REFORMA ROKU 1953</u>	55
<u>IV.1. HOSPODÁŘSKO-POLITICKÉ POMĚRY</u>	55
<u>IV.1.1. Situace po únoru 1948</u>	55
<u>IV.1.2. Změna priorit v roce 1950</u>	55
<u>IV.1.3. Koncentrace bank a nové postavení centrální banky</u>	55
<u>IV.1.4. Šílenství první pětiletky</u>	57
<u>IV.2. KONCEPCE MĚNOVÉ REFORMY</u>	59
<u>IV.2.1. Socialistický pohled na peníze</u>	59
<u>IV.2.2. Vývoj představ o reformě</u>	61
<u>IV.3. VLASTNÍ PRŮBĚH REFORMY</u>	63
<u>IV.3.1. Tisk bankovek v Sovětském svazu</u>	63
<u>IV.3.2. První známky a utajování reformy</u>	63
<u>IV.3.3. Měnová reforma</u>	64
<u>IV.3.4. Nevládnuté situace</u>	66
<u>IV.4. ZHODNOCENÍ</u>	68
<u>IV.4.1. Ztráty a výnosy</u>	68
<u>IV.4.2. Důsledky</u>	69
<u>V. KOMPARACE MĚNOVÝCH REFORM</u>	70
<u>V.1. HOSPODÁŘSKO-POLITICKÁ SITUACE</u>	70
<u>V.2. KONCEPCE MĚNOVÉ REFORMY</u>	70
<u>V.3. VLASTNÍ PRŮBĚH REFORMY</u>	71
<u>V.4. ZHODNOCENÍ</u>	72
<u>VI. ZÁVĚR</u>	73
<u>VII. DALŠÍ</u>	74
<u>VII.1. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY</u>	74
<u>VII.2. ABSTRAKT V ČEŠTINĚ / ABSTRACT IN ENGLISH</u>	76
<u>VII.3. PŮVODNÍ PROJEKT</u>	77

I. Úvod

Úkolem bakalářské práce „Komparace československých měnových reforem 1919, 1945 a 1953“ je systematicky zmapovat, zhodnotit a porovnat československé měnové reformy - reformu roku 1919 vytvářející samostatnou československou měnu v nově vzniklém československém státu, dále reformu roku 1945 obnovující Českou korunu po válečném rozvratu a komunistickou reformu z roku 1953.

Důležitá poznámka na začátek: Rašínova reforma v roce 1919 je někdy nazývána jen „měnovou odlukou“ a opatření v roce 1953 „peněžní reformou“. Měnová reforma bývá často definována výčtem splněných podmínek a to jako zásadní úprava národního měnového systému, která zahrnuje název peněžní jednotky, její druhy a strukturu, vztah k cenným kovům, měřítko cen a s ním spojenou měnovou paritu a měnový kurz, jakož i pravidla emise a oběhu peněz, přičemž měnová reforma musí postihovat všechny tyto stánky měny. Méně pozitivistické pojetí za Měnovou reformu považuje nápravu (tj. reformu), kdy se *„mění celý peněžní systém státu poté, co došlo k takovému jeho rozvratu a k takovému propadu kupní síly peněžní jednotky, že nelze přejít k úspěšné nové měnové politice, aniž by se rozvrácený peněžní systém nenahradil novým, a to i za cenu úplného nebo jen částečného obětování dosavadních peněžních rezerv obyvatelstva“*.¹ Z textu práce bude patrné, že „měnovou odlukou“ roku 1919 a „peněžní reformou“ roku 1945 lze považovat za měnové reformy ve smyslu druhého pojetí a s lehce přivřeným jedním okem i ve smyslu prvního pojetí.

Ale zpět k bakalářské práci. Záměr komparace se odráží v rozčlenění každé ze předemných reforem do čtyř částí, které mají různé cíle:

Úkolem části „Hospodářsko-politické poměry“ je charakterizovat významné rysy hospodářské a politické situace předcházející každé reformě, především příčiny vývoje ústího v nutnost provedení měnové reformy a podstatu nezdravého monetárního i širšího hospodářského vývoje.

Další díl práce „Koncepte měnové reformy“ by měla podhalit ideové a ekonomicko-teoretické zázemí reformy, spory o něj a jeho zasazení do dobových souvislostí, zejména by měla sledovat cestu k vytvoření konečného programu reformy.

Hlavní část „Vlastní průběh reformy“ si klade za cíl pečlivě vylíčit vlastní provedení reformy, její organizaci a zvláště pak použití jednotlivých instrumentů hospodářské politiky i dalších souvisejících opatření, včetně jejich bezprostředních dopadů.

¹ Citace dle: Vencovský, F.: Naše měnové reformy a odluky, In: Finance a úvěr č.9, Praha, Ministerstvo financí 1993, s.394

Cílem poslední části „Zhodnocení“ je popsat efekty reformy a následující měnový vývoj, dále pak porovnat výslednou realitu s plánem a objasnit důvody vzniklé diskrepance a zmínit ekonomické a sociální dopady.

Práce završují dílčí komparace jednotlivých rozměrů měnových reforem vyústující v globální shrnutí.

Veškeré uvedené informace by měly pomoci kompaktně zobrazit každou měnovou reformu, tím že objasní kořeny a příčiny nebo důsledky všech klíčových událostí a myšlenek a nebo sloužit jako podklad pro komparaci všech reforem. Autor předpokládá určitou znalost obecné historie, stejně tak jako základních ekonomických termínů a teorií.

Samotný text bude klasicky členěn a strukturován, zvýraznění by mělo napomoci orientaci v textu. Autorovým předsevzetím je uvádět ve vlastním textu efektivní minimum různých numerických údajů – peněžních hodnot, historických dat, zákonů atd. a v nutných případech používat tabulky shrnující to nejpodstatnější.

Odkazy jsou dělány Vancouverským způsobem (norma ČSN ISO 690), s mírně upraveným syntaxem směrem k větší přehlednosti. Poznámky pod čarou zachycují i vysvětlivky a různé zajímavé momenty. Odkazy nejsou prováděny u „notorií“ tj. údajů bez problémů dohledatelných v kterékoli sekundární literatuře.

II. Rašínova měnová reforma roku 1919

„To co Rakousko-Uhersko spáchalo s penězi, nebyla již politika, nýbrž čin zoufalství“

Alfred Lansburgh, In: Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.49

II.1. Hospodářsko-politické poměry

Ztráta samostatnosti zemí koruny české po porážce na Bílé hoře v roce 1620 měla dalekosáhlé politické, ale i hospodářské důsledky.

Spolu s pustošením třicetileté války vedla v 17. století k **hlubokému hospodářskému úpadku** a dlouhodobé stagnaci. Teprve v posledních desetiletích 18. století zaznamenáváme počátek vzestupu. Ten byl spojen s nástupem kapitalistického způsobu výroby a přivedl české země mezi ty evropské oblasti, které měly agrárně průmyslový charakter a začátkem 20.století vstupovaly již do druhé etapy industrializace.

Na průmyslové výrobě rakouské části monarchie (tzv. Předlitavska) se české země podílely ze 70 až 75 %. **Od 80.let 19.století prožíval český průmysl nebývalý rozvoj** a získával vedoucí postavení v celé monarchii modernizací své struktury, zejména vznikáním nových oborů ve strojírenském, chemickém, textilním a potravinářském odvětví.

II.1.1. Konflikt zájmů

Tomu však ani zdaleka neodpovídala **úvěrová politika Rakousko-Uherské banky**, když v jejím německém vedení rakouské části generální rady se projevovala vůči českým národním zájmům, vůči českým bankám a velkým průmyslovým podnikům nesporná zášť, vyhrocená tehdy ostrými jazykovými, národnostními, ale později i konkurenčními výrobními a obchodními střety. Přestože činnost Rakousko-Uherské banky byla v roce 1878 systémově zkonstruována tak, aby mohla provádět peněžní politiku nezávisle na partikulárních zájmech, , praktické působení takové nebylo - **diskriminace českých hospodářských zájmů** se v řízení peněžního oběhu a v organizaci a v aktivitách centrálního bankovníctví plně prosazovala (Ke konci roku 1901 měla banka celkem 76 filiálék, ale z nich v českých zemích pouze 17, v Uhrách 30 a v Rakousku 29. Z jiných příkladů diskriminace lze jmenovat výši poskytnutých eskontních a lombardních úvěrů krátce po vzniku banky: 109 mil. zlatých celkem, z toho na Čechy 5 miliónů)²

Představitelé českého peněžnictví a vůbec českého hospodářství byli velmi kritičtí k vedení banky a využívali veškerých možností k tomu, aby své výhrady prezentovali na jednání říšské rady a především na pravidelných výročních zasedáních valné hromady banky. Přesto jejich snaha byla marná. Tehdejší státoprávní a politické uspořádání jim

² Údaje převzaty z: Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.13

neumožňovalo dosáhnout svých cílů.

Nezamýšleným důsledkem diskriminační politiky Rakousko-Uherské banky přispívajícím k vytváření sebevědomého, moderního a silného českého bankovníctví byla situace, kdy její úvěrová politika nestačící zvýšeným požadavkům rozmáhajícího se českého průmyslu a obchodu našla své řešení ve **vzniku Zemské banky** království českého. Tato banka obchodního typu byla ustavena v roce 1890 Sněmem království českého a zaměřovala se na dlouhodobé investiční, zejména hypotéční úvěrování. Neměla žádné kompetence cedulového bankovníctví.

II.1.2. Stabilní měna Rakouska-Uherska 1892-1913

Stejně jako jiná delší mírová údobí v historii Rakouska-Uherska i období od zavedení korunové měny v roce 1892 do vypuknutí první války bylo obdobím měnové stability a konsolidace finančních poměrů státu.³

Rozhodnutí o **zavedení korunové měny** bylo výsledkem odborné ankety, v níž se absolutní většina účastníků vyslovila právě pro zlatou měnu. Peněžní reforma proběhla podle zákonů z 2.srpna 1892. Peněžní jednotkou se stala koruna, dělicí se na sto haléřů, která nahrazovala stříbrný zlatník v poměru 2:1. Koruna měla stanovený zlatý obsah (0,304878 g), nepřipouštěla se volná ražba zlatých mincí na soukromý účet a banka měla povinnost směňovat bankovky pouze za „zlaté devizy“, ne přímo za zlato. Zlaté mince se uváděly do oběhu pouze v malém množství a spíše z důvodů politických, jako důkaz, že rakouská měna je skutečně zlatá. Veškeré obíhající státovky (312.mil. zlatých státovkového dluhu) se podařilo nahradit do konce roku 1903.

Hlavními nástroji peněžní politiky moderně řízené Rakousko-Uherské banky byla pravidla o výši **kovového krytí bankovek**, eskont směnek ve spojení s diskontní politikou a kurzové intervence na devizovém trhu. Stanovená sazba o kovovém krytí, 40% v roce 1900 40%, byla ve skutečnosti překračována a pohybovala se okolo 70 %.

Rozhodujícím zdrojem peněžní emise Rakousko-Uherské banky byl však **eskont obchodních směnek**. Citlivými úpravami diskontní sazby v závislosti na vnitřním vývoji peněžního oběhu i vývoji platební bilance se dařilo udržovat stabilní hodnotu koruny. Intervence na devizovém trhu udržovaly kurz koruny na **zlaté paritě s minimálními odchylkami**.

³ Její úspěšnost silně ovlivnila i úvahy o peněžním uspořádání a měnové politice po vzniku Československa

II.1.3. Měnový vývoj a regulace hospodářství za I. světové války

Vznik světové války⁴ znamenal konec klidných peněžních poměrů. Rozhodnutí o způsobu financování války na sebe nedalo dlouho čekat. Už 4. srpna 1914 byla císařským nařízením zmocněna vláda k **mimořádným opatřením v oboru cedulového bankovníctví**. Vláda toho využila, aby zrušila předpisy o povinném zlatém krytí a zákaz banky poskytovat přímé úvěry státu.

Pokud si chtěl totiž stát opatřit dostatek zdrojů k efektivnímu vedení této extrémně nákladné války, nevyčerpat veškeré donucovací prostředky na násilné rekvizice a potlačování nespokojenosti a současně nezpůsobit krach jednotlivých podnikatelů, odebráním zdrojů za nulovou či nízkou rekviziční cenu, nezbývalo mu než si opatřit dostatek peněz úvěrem od cedulové banky a vstoupit na trh jako žádoucí kupec.

Banka pak poskytovala **přímé úvěry rakouské a uherské vládě** a běžně lombardovala všechny rakouské a uherské válečné půjčky za kurz 75 % z nominále. Tyto tradiční inflační metody se projeví v prudkém růstu oběživa a vzestupu cenové hladiny.

Vzestupu cenové hladiny se stát snažil bránit několika opatřeními:

- **Systém válečných půjček.** Stát chtěl přeměnit peníze dané do oběhu na válečné půjčky. „*Teorie byla v Rakousku hlásána takto: rozmnožíme oběh platidel, stáhneme je do válečných půjček, nabyté takto peníze dáme do oběhu, stáhneme je opět novou půjčkou.*“⁵ Tento způsob by jistě výrazně tlumil inflační tlaky, ale muselo by se přikročit k zákazu lombardu válečných půjček, který byl na místo toho podporován (5% úrok ze 75% nominálu) a nesmělo by docházet k přímému úvěrování vlády.
- **Zvyšování daní.** Odsátí peněz daněmi zvýšenými o válečné přírázky a zavedením daně z válečných zisků se nepodařilo. Jednak tato opatření nebyla dostatečná, za druhé se zvýšení některých daní přesunulo do cen výrobků a v neposlední řadě berní úřady nebyly schopny daně předepsat ani vybrat.
- **Regulované ceny a přidělový systém.** Státní regulace cen i přidělový systém spotřebního zboží do značné míry ztroskotával na neschopnosti Rakousko-Uherského státu zachytit a rozdělit obrovské množství statků vyráběných ve statisících soukromých hospodářstvích daleko od úředních středisek. Ve snaze čelit tomuto stala se značná část zboží postupně předmětem státního obhospodařování.

⁴ 28. července 1914 vypovědělo Rakousko-Uhersko válku Srbsku, za čtyři dny 1. srpna 1914 vypovědělo Německo válku Rusku a pak už válečné události dostaly prudký lavinovitý spád.

⁵ Citace dle: Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.13

Vázané válečné hospodářství přesahovalo poměry za napoleonských válek⁶ a stát pronikl do hospodářství, tak jako nikdy předtím. Jelikož úředně stanovené maximální ceny nedbaly přirozeného tržního vývoje cen, vznikl obrovský černý trh s někdy až závratnými cenami. Stát ztratil kontrolu nad řadou vytvářených důchodů a naopak vybíral daně z nerostoucích příjmů některých skupin obyvatel, když například zakázal zvyšování nájemného. Další ztráty státu vznikaly, když on sám prodával na trhu levněji (za regulovanou cenu) než za kolik nakoupil.

Úspěšnost uvedených opatření je vidět v následující tabulce. Ukazuje, že množství oběživa se během války zvýšilo zhruba čtrnáctkrát zatímco ceny vzrostly v průměru jen asi šestkrát.⁷

Měnový vývoj během války			
	23.6.1914	26.10.1918	28.2.1919
	Částka v mil. K		
Zásoba zlata (1 kg za 3 278 K)	1237	267	262
Lombardované úvěry (především státní dluhopisy)	187	4095	9319
Přímé úvěry rakouské a uherské vládě	-	26432	32 408
Úvěry na pokladniční poukázky Rakouské a uherské vlády	-	2929	7115
Oběh bankovek	2130	30 680	37 570
Nárůst oběživa o (v %)	-	1340%	1664%

Tabulka č.1 srovnává výkazy banky před začátkem války, po skončení války a bezprostředně před provedením Československé měnové reformy (Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.19)

Důsledkem růstu oběživa, vzestupu cenové hladiny i důchodů, válečného nedostatku a z toho pramenící přeměny zásob na peníze se stalo, že dluhy byly placeny znehodnocenou měnou a nové nevznikaly, „*obchodní život neznal úvěru, kupováno a prodáváno za hotové klesli jsme v hospodářském životě o stupeň níže, měli jsme hospodářství peněžní, nikoli úvěrní.*“⁸

Měnové dědictví, které po sobě zanechala habsburská monarchie po prohrané válce, bylo katastrofální.

⁶ Blíže k tomu: Basch, A.: Problémy hospodářské politiky, In: Obzor Národohospodářský, Praha 1920

⁷ Údaj převzat z: Holman, R.: Alois Rašín, In: Alois Rašín – český politik, právník a národohospodář, Sborník testů č.24/2003 Praha, CEP 2003, s.35

⁸ Citaze dle: Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.9

II.1.4. Vznik Československa – realita a možnosti

Politická situace

Od poloviny roku 1917 se začala měnit situace na válečných bojištích i v samotném Rakousku. Omezení perzekucí a obnovený politický život vyústil 13.července 1918 v sestavení Národního výboru, na základě výsledků voleb z roku 1911, jehož zvláštní komise, jejímiž členy byli i Alois Rašín, Vilém Pospíšil i Jaroslav Preiss připravila návrh tzv.zakládacího zákona českého státu, jehož druhá část, tzv. „**hospodářský zákon**“ byla v podstatě programem hospodářské politiky po převratu a obsahovala i měnová opatření.

Přípravy k vyhlášení Československé republiky představiteli Národního výboru byly koordinovány s představiteli zahraničního odboje, přesto samotné **vyhlášení 28.října 1918** proběhlo o něco dříve než očekávala zahraniční prozatímní československá vláda. Důvodem k tomu byl strach z toho, aby **Socialistická rada** tvořená zástupci sociální demokracie a českých socialistů nepřevzala iniciativu a převrat nerealizovala v socialistickém duchu. Socialistická rada již dříve v koordinaci s Národním výborem vyhlásila 14.října generální stávkou, která se setkala s širokým ohlasem. Proti vůli Národního výboru však při této příležitosti rozšířila letáky vyzývající k vyhlášení republiky. Strach ze socialistického převratu byl oprávněný, hospodářská situace byla katastrofální, sociální poměry se zostřovaly a nálada veřejnosti se od roku 1911 změnila a posunula doleva.⁹ „*Ve mně to všechno vzbuzuje velkou obavu do budoucna, poněvadž republika, vlastně její obyvatelstvo, stůně třemi těžkými chorobami ... dvě třetiny lidí si myslí, že je bude žít stát ... většina věří ve všemocnost státu ... téměř všichni si myslí, že se svoboda obejde bez poslušnosti*“.¹⁰

Československá republika vznikla jako **stát bez jasných hranic** (opírající se o tezi o historických hranicích českých zemí) s 35% nečeského a neslovenského obyvatelstva, většinou odmítajícího stát se součástí republiky. Zahraniční československé armáda se nenacházela na území republiky a stát byl velmi zranitelný. Do konce roku ovládlo dosud nepočtené československé vojsko české země a na čas i Slovensko. Tak tomu bylo i v době měnové reformy, pro jejíž uskutečnění byla schopnost zabezpečit státní hranice zásadní.

Státní správa Československa vznikla převzetím původní **rakousko-uherské byrokracie**, jejíž bezproblémové fungování spolu s nadšením pro nový stát bylo naprostým základem úspěchu praktického provedení měnové reformy.

⁹ V prvních československých volbách v červnu 1919 (volby do obecních zastupitelstev) získala sociální demokracie téměř 30% a socialisté 16%

¹⁰ Citace dle: Klaus, V.: 80 let od smrti Aloise Rašína, In: Alois Rašín – český politik, právník a národohospodář, Sborník testů č.24/2003 Praha, CEP 2003, s.12 podle dopisu Aloise Rašína dr.Edvardu Benešovi do Paříže ze 4.ledna 1919, In: Rašín, L.: Paměti dr. Aloise Rašína, Brno, BonusA 1994, s.221-222

Osobnost Aloise Rašína

Alois Rašín se narodil 18. září 1867 v Nechanicích a po absolvování právnické fakulty Karlovy univerzity se věnoval advokátní praxi. Brzy se zařadil mezi vlastenecké politiky, kteří radikálně prosazovali české národní zájmy v rakousko-uherském politickém prostředí. Už v roce 1894 byl v procesu s tzv. Omladinou odsouzen k trestu dvouletého vězení. V roce 1907 se stal členem a později jedním z hlavních představitelů Mladočechů. Od roku 1911 byl jejím poslancem v rakouské říšské radě, kde se angažoval zejména ve finančním a rozpočtovém výboru. Po vypuknutí světové války se Rašín postavil neohroženě mezi zásadní odpůrce habsburské monarchie a stal se **jedním z čelných představitelů domácího odboje**. V červenci 1915 byl zatčen a v červnu 1916 odsouzen ve Vídni spolu s Karlem Kramářem a s dalšími dvěma obžalovanými za velezradu k trestu smrti, posléze změněným v desetiletý žalář. Po amnestii v červenci 1917 se vrátil slavnostně do Prahy, aby se znovu aktivně podílel v čele Národně demokratické strany na přípravě státní samostatnosti.

Od léta 1918 byl členem Národního výboru a 28. října 1918 patřil ke skupině vedoucích osobností, které vyhlásily vznik Československa. Věnoval všechny své síly nezištné práci k překonání poválečného hospodářského rozvratu a k vybudování hospodářsky silného Československa. Byl **ministrem financí v první vládě** od listopadu 1918 do července 1919, během níž realizoval měnovou reformu a pak znovu od října 1922.

Současníci ho líčí jako muže ocelové vůle, bouřlivého, hrdého, přísného racionalistu, který vycházel z individualismu, měl smysl pro konkrétnost a realitu. Podnikal-li něco, věděl kam chce dojít, nic nedělal polovičatě, dával přednost zásadním řešením. Byl mužem činu, neohrožený ve svých zásadách, nebál se žádné oběti. Byl silná individualita, neúnavně činný, agitující, organizující. Platil za skvělého řečníka, mimořádně pohotového, jeho vývody pronikaly k jádru věci, bývaly stručné a logicky přesné. Dovedl úspěšně přesvědčit své partnery a udělat z protivníků své spojence. Bohužel, tomu bylo i naopak, kvůli své tvrdošíjné povaze a nelítostnému prosazování svých názorů získával mnoho odpůrců, konflikty ve vládě ho přivedly až na pokraj nervového zhroucení, kvůli sporům nebyl členem poslaneckého klubu své strany a členové strany nezřídka skládali legitimace po návštěvě u něj. Jeho konzervativní finanční politika byla předmětem nenávisti levicově orientované části veřejnosti. Počátkem ledna 1923 byl na něho spáchán anarchisticky motivovaný atentát, na jehož následky zemřel 18. února 1923.

Rašín shrnul své základní teoretické názory na pojetí a předmět politické ekonomie do knihy **Národní hospodářství** (Praha, „Český čtenář“ 1922, stran 371) a částečně, pokud jde o peněžní teorii, do menší práce **Můj finanční plán** (Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, stran 208). Obě tato díla vznikala za zcela mimořádných okolností - první v době Rašínova věznění, v čekání na rozsudek a na jeho provedení, druhé v době nesmírného

zanícení a pracovního vypětí při budování základu finanční a peněžní konstrukce nového státu.

Hospodářská situace

Po vyhlášení republiky vázlo zásobování obyvatelstva, přetrvával přidělový systém, válečný průmysl přestal pracovat a pro neválečnou výrobu **chyběly základní suroviny**, přičemž Československo bylo zásadním způsobem odkázáno na dovoz. „*Nedostaneme-li suroviny včas, jsme poraženi hůře nežli Vídeň a nežli Německo, poněvadž naše země jest úplně vybrakovaná. Ze všech surovin bylo vše svezeno do Vídně, takže tam přece jakž takž začínají dělati přechod k mírovému hospodářství, kdežto u nás se vůbec nemůžeme hnouti.*“¹¹ Státem obhospodařované činnosti jako železniční přeprava, pošta, telefony, telegrafy, stejně tak vlastní státní správa byly v dezolátním stavu, jelikož za celou válku se neprováděly investice a často ani nutné opravy. Zemědělská výroba se nacházela kvůli radikální socialistické agitaci po konfiskaci velkostatkářského majetku ve značné nejistotě.

Přetrvávalo přísné řízení cen potravin i jiného spotřebního zboží a zákaz zvyšování nájemného, stát vyplácel obrovské sumy na podpory v nezaměstnanosti a na vyživovací prostředky.¹² Utvářely se fronty u obchodů se základními potravinami, dařilo se spekulaci. Docházelo ke stávkám a aktivizaci extrémních politických skupin.

V zahraničí byla uzavřena **řada půjček a prováděny první opatření k řízení devizového hospodářství**. Byla zřízena Československá dovozní a vývozní komise, členěná na dvacet oborových syndikátů, které vystavovaly jednotlivým podnikům vývozní a dovozní povolení. Byl to však systém dost složitý a navíc pro různými firmami i spekulacně zneužívaný. Proto byl také v průběhu roku 1919 změněn.¹³

Výrazným problémem byla **zaostalost Slovenska**, kde byl podíl průmyslového a zemědělského obyvatelstva 17: 61, zatímco v Čechách 40 : 32. Stejně výrazné rozdíly byly ve školství, které bylo na Slovensku vystaveno zvláště silnému maďarizačnímu tlaku. Neexistovala jediná slovenská vysoká nebo střední škola ukončená maturitou. V obou zemích platily různé zákony a nařízení. Slovensko bylo navíc kapitálově chudé a odkázané na investiční finanční příliv z Čech. Pro vládu a vůbec pro centrální řízení nového státu bylo nesmírně obtížné překonávat tyto rozdíly, a prosazovat tendence k politickému, hospodářskému, kulturnímu a sociálnímu povznesení obou národů.

¹¹ Citace dle: Dopis Aloise Rašína dr.Edvardu Benešovi do Paříže ze 4.ledna 1919, In: Rašín, L.: Paměti dr. Aloise Rašína, Brno, BonusA 1994, s.229

¹² K následkům války patří 420 000 padlých, 246 000 invalidů

¹³ Viz část II.3.6

„... já svůj finanční plán kryji plně svým jménem, svou osobou a celým svým politickým já. Řekl jsem to v Národním shromáždění a mám povinnost tak učiniti spíše, že celý plán je můj, jediné můj a k nikomu jsem nešel na radu.“

Rašínův list K.Kramářovi z 30.4.1919. In: Šetřilová, J.: Alois Rašín, Praha, Argo 1997, str.85

II.2. Koncepce měnové reformy

Obrovské znehodnocení peněz a rozmnožení oběživa, stejně tak jako závažná výše rakouských a uherských válečných půjček nastolila otázku jak napravit rozvrácené peněžní poměry a uspořádat měnové poměry v novém státě.

O této problematice uvažovali již odbojoví představitelé připravující tzv. **„hospodářský zákon“** před převratem, konkrétně především V. Pospíšil. Jejich návrh předpokládá likvidaci Rakousko-uherské banky ve svých filiálkách v Československu, okamžité zřízení vlastní cedulové banky, zachování dočasné platnosti starých bankovek a stanovení směnného poměru k cizím měnám, pozastavení splatnosti předválečného i válečného rakouského i uherského dluhu, dávku z majetku a k tomu účelu prováděný soupis.

Po převratu se stalo toto téma **předmětem širokého zájmu**, nesporně i proto, že mezi představiteli politické moci byli a měli rozhodující vliv národohospodáři a finanční odborníci. Veřejnou diskusi spustil Josef Macek otevřeným listem v Právu lidu z 6.listopadu 1918, kde požadoval regulaci měny, okolkování bankovek, soupis peněžních hotovostí, jakož i vyměření majetkové dávky¹⁴, které sám později kritizoval.¹⁵

II.2.1. Anketa o úpravě měny a likvidaci válečných břemen

Brzy poté byla „komisí pro přechodné hospodařství“ zřízené při Pražské obchodní a živnostenské komoře uspořádána anketa na základě dotazníku, který sestavil člen finančního výboru Národního shromáždění a profesor národního hospodářství na Univerzitě Karlově Cyril Horáček, na nějž odpovědělo 28 vybraných účastníků, výlučně odborníků z nejrůznějších úseků ekonomického působení - od vědců až po praktiky.

Výsledek této ankety byl zpracován Karlem Englišem, profesorem národního hospodářství na právě jím spoluzakládané Masarykově univerzitě v Brně, jenž byl rovněž členem finančního výboru Národního shromáždění. Vznikl obsírný elaborát, který byl s označením **„Finanční směnový problém československého státu“** předložen už počátkem roku 1919 Národnímu shromáždění a vydán jako jeho interní tisk č. 547.

¹⁴ Blíže k tomu: Lacina, V.: Formování československé ekonomiky 1918-1923, Praha, Academia 1990, s.82

¹⁵ Blíže k tomu: Macek, J.: Zlatá měna a státní dluh. Praha, Čin 1930, s.113 a Macek, J.: O využití peněžní politiky k překonání hospodářské krize, In: Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.206

Názory respondentů nebyly ani zdaleka jednotné. Ukázalo se, jak složitá byla měnová situace nového státu a jak rozdílné byly představy nejen praktiků, ale i teoretiků o jejím řešení. Byla shoda v otázce rychlé odluky peněžního oběhu na území nového státu od zbytků rakousko-uherské monarchie (pouze tři experti doporučovali, aby to bylo provedeno okolkováním určité části peněžního oběhu), zcela rozdílné však byly názory, zda příští emisní banka má být bankou státní nebo bankou akciovou; značná jednota panovala v přesvědčení, že má být zavedena měna zlatá; nejasné byly představy, jak vyřešit inflační situaci.¹⁶

II.2.2. Hlavní směry řešení

Postupně se vytvořily tři hlavní reformní směry, každý s velmi odlišným názorem na pojetí a způsob provedení reformy:

Repudiací rakousko-uherských bankovek¹⁷

Všem bankovkám, které byly vydány rakousko-uherskou bankou by byl odejmut nucený oběh a namísto toho by byla vytvořena nová měnová jednotka nahrazující tu starou v poměru 1:1, kterou by urychleně emitovala nově zřízená cedulová banka proti soukromoprávnímu krytí. Většina bankovek v oběhu byla emitována během války a byla tedy vnímána jako válečná půjčka pro bývalou monarchii. Nový stát by na sebe nepřevzal žádný dluh po rakousko-uherské bance, ale zatížil by jím občany. Zastáncem tohoto řešení byl především Jaroslav Preiss.

Tento postup by byl s nejvyšší pravděpodobností **hospodářsky neúnosný**, nejspíše „by znamenal insolvenční všech peněžních ústavů a ochromení hospodářského života, takže by nebylo dobrého materiálu směnečného i lombardního, aby mohl se vytvořit dostatečný oběh nových československých bankovek.“¹⁸ Stejně tak byl sociálně nepřijatelný, bankovky nebyly drženy v rukou občanů a společností v žádném poměru k jejich majetku nebo k jejich důchodům, právě naopak, nejzámožnější vrstvy měly v poměru ke svému majetku nepatrné hotovosti.

Odstupňovaná devalvace

Bankovky rakousko-uherské banky a pohledávky by byly vyměňovány a přepočítávány na novou měnu v různých poměrech dle výše hotovosti a času vzniku pohledávky, podobně jako se řešil státní bankrot v roce 1811 tzv. Wallisovou reformou.¹⁹

¹⁶ Blíže k tomu: Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.21

¹⁷ odmítnutí rakousko-uherských bankovek

¹⁸ Citace dle: Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.49

¹⁹ Na návrh prezidenta dvorské komise hraběte Josefa Wallise podepsal 20.února 1811 císař František . patent o nápravě peněžních poměrů (zveřejněn 15.března). Reforma řešila státní bankrot v důsledku napoleonských válek zavedením nové měny tzv.šajně. Devalvace staré bankocedulové měny byla provedena v poměru 1:5, avšak u soukromých dluhů existovala tabulka s přepočtovými koeficienty odstupňovanými podle doby vzniku pohledávky. Pohledávky vzniklé před r.1799 byly přepočteny v nominální hodnotě.

Stoupencem tohoto řešení byli významní teoretici, především profesor Vysoké školy technické v Praze Jan Koloušek a s výhradami i profesor Právnické fakulty Univerzity Karlovy a Rašíňův nástupce v úřadu ministra financí za Agrární stranu Cyril Horáček.²⁰

Toto řešení bylo **přitažlivé zejména svou potenciální spravedlivostí**. Skrývalo však několik rizik, předně **nebylo jasné, v jaké míře devalvovat**, v době kdy na kurz rakousko-uherských peněz působily výrazně horší podmínky v ostatních nástupnických státech, hospodářství ještě nezačalo fungovat a styky s cizinou nebyly zatím navázány. Další velkou obavou bylo, že devalvace povede k další „*revoluci cenové*“, jelikož po tomto „návratu“ k předválečné hodnotě koruny se budou domáhat zvýšení svých důchodů všichni ti, jejichž příjmy během války nestouply v devalvačním koeficientu. Zde je potřeba zmínit fakt, že například činže, přímé daně a platy státních úředníků nevrostly během války vůbec nebo jen minimálně, zatímco ceny a důchody se v průměru zvýšily až šestkrát, některé i desetinásobně či více.

V poslední řadě by různé přepočítací koeficienty vedly k nerovnováze aktiv a pasiv bank a k nutnosti „*zvláštních sanačních akcí*“.²¹ „*Poněvadž splacené hypotekární i směnečné zápůjčky předválečné činily u všech ústavů mnohem více než vybrané vklady předválečné, vedl by Wallisův systém ke zhroucení peněžních ústavů*“.²²

Další významný český národohospodář působící na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze Dr. Vilibald Mildschuh, proto navrhoval provést nejdříve malou neodstupňovanou devalvaci, „*se kterou musí všichni počítat*“, a poté, až se hospodářství a devizový kurz ustálí, dále korunu pomalu zlepšovat až k dosažení předválečné úrovně. Upozorňoval, že koruna je příliš znehodnocena na to, aby se jen samotným pozvolným zlepšováním dalo dosáhnout cíle. Naopak vzniklá hospodářská deprese by měnu znova oslabil.²³

II.2.3. Rašínova teorie peněz

K plnému pochopení Rašínovy koncepce a záměru měnové reformy je nutné seznámit se s jeho teoretickými názory.

Byl stoupencem směru, který zdůrazňoval statkový, **kovový základ měny**. Věděl, že celý peněžní a bankovní systém stojí a padá s důvěrou lidí v peníze. A právě tuto důvěru obyvatelstva v trvalou směnnou hodnotu měny prohlášené za zákonné platidlo nemohl stát

²⁰ Blíže k tomu: Horáček, C.: Co bude s naší měnou?, In: Obzor Národohospodářský, Praha 1921

²¹ Blíže k tomu: Horáček, C.: Stabilizace měny, In: Obzor národohospodářský, Praha 1922

²² Citace dle: Rašíň, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.47

²³ Blíže k tomu: Mildschuh, V.: K nápravě měny ve státě československém, In: Obzor národohospodářský, Praha 1919

udržet dlouhodobě bez drahého kovu, určujícího vlastní vnitřní hodnotu peněz, jejich kupní sílu odvislou od kupní síly drahého kovu. Podle Rašína „*spočívají-li tedy peníze jen na důvěře obecnstva bez vlastní vnitřní hodnoty, je kolísání jejich hodnoty časté a mnohdy velmi rychlé a překotné a má neblahý vliv na ceny.*“²⁴

Později svá tvrzení zmírnil: „*Jsem teoreticky toho názoru, že není potřebí kovového podkladu pro zvýšení bonity bankovek, nevyměňují-li se za zlato a jestliže neregulují kurs zahraniční vývozem zlata. V praxi však pokládám kovové krytí za nutné z důvodů psychologických, pro vrácení důvěry k penězům ... musíme se nutně vrátiti ke kovovému pokladu peněz, chceme-li dosíci důvěry pro obíhající bankovky doma, tak za hranicemi.*“²⁵

Kvantitativní teorie peněz

V teorii peněz Rašín odmítal resp. měl značné výhrady ke kvantitativní teorii peněz v její klasické podobě, jak jí znal ze spisů Davida Ricarda.²⁶ „*Slyšíme často o převýdaji bankovek, o inflaci a všecka veřejnost sváděna je k názoru, že by zmenšení množství bankovek, nalézajících se v oběhu, mělo samo sebou již za následek zvýšení nákupní síly peněz. Často vyjadřuje se to ve veřejnosti matematicky: je-li dvakrát tolik oběživa, než je potřebí, klesne jeho cena na polovici. Toto mechanické myšlení vede pak k hlásání různých opatření, jež jsou nejen úplně bezúčelná, nýbrž škodlivá. Je to mechanická teorie kvantitativní.*“²⁷

V následujících odstavcích se pokusím shrnout Rašínovy výhrady a modifikace kvantitativní teorie peněz, jak je uvádí ve svých publikacích.

Úvěrové peníze

Rašín vyzdvihuje roli úvěrových peněz, především obchodních směnek, které chápe jako endogenní, určené požadavky samotného obchodu mezi hospodářskými subjekty. Změny jejich množství jsou tak důsledkem změn v ekonomické aktivitě a nepromítají se do změn cenové hladiny. „*U nás např. v době cukerní kampaně je potřeba mnoho peněz na zaplacení mezd, dovozů, řepy, cukrovar za 6 neděl kampaně vyplatí často mnohem více než obnáší jeho cena. Vypůjčí si k tomu peníze, kryté budoucí výrobou cukerní, směnky jdou do cedulové banky, jež vyplatí je bankovkami. Oběh bankovek se zvětší. Při splatnosti zaplatí cukrovar směnky z tržní ceny za surový cukr, oběh bankovek o to klesne, takže na podzim zpravidla je oběh větší, v letních měsících menší dle rozvoje obchodů.*“²⁸

²⁴ Citace dle: Rašín, A.: Národní hospodářství, Praha, „Český čtenář“ 1922, s.135

²⁵ Citace dle: Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.96

²⁶ Podle Ricarda jsou ceny výsledkem množství peněz (kovové a papírové oběživo) a obchodů se zbožím, které mohou být tímto množstvím peněz uskutečněny.

²⁷ Citace dle: Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.5

²⁸ Citace dle: Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.10

Peníze s a bez vnitřní hodnoty

Rašín nepřipouští fungování kvantitativní teorie peněžní u peněz s vlastní vnitřní hodnotou, kde „*může působit jen nepřímo a místně*“. Celkově působí samoregulace daná kovovým podkladem měny. „*U peněz a náhražek peněz (peněžních papírů) za kov směnitelných řídí se jejich množství národohospodářskou potřebou oběživa,*“ zatímco „*státovky a po případě i nesměnitelné bankovky vydává stát, aby dostal svým platebním závazkům, rozmnožuje je bez ohledu na potřebu oběživa ... A tu ovšem rozmnožení papírových peněz působí jejich znehodnocení a poněvadž jsou platidlem zákonným, musí působiti zvýšení cen. Z uvedeného plyne, že názor, jakoby veliká těžba zlata v posledních letech vedla k zmenšení směnné hodnoty peněz, je nesprávný, správné ovšem je, že rozmnožení nesměnitelných peněz papírových, řádně nekrytých kovem i obchody, vede k znehodnocení peněz, což platí i tehdy, když vedle takových nesměnitelných bankovek jsou v oběhu kovové peníze, poněvadž obojí nutno počítati do oběživa.*“²⁹

Důchodová teorie

„*Poměr všech peněžních důchodů v národním hospodářství k předmětům spotřeby čili důchodu věcnému (ve statcích spotřebních vyjádřenému) jest rozhodný pro objektivní směnnou hodnotu, která bude tím větší, čím více těchto předmětů spotřeby mohu ještě za všechny důchody opatřit, čím vyšší je hraniční užitek peněz. Rozmnoží-li se peněžní důchody bez současného rozmnožení statků spotřebních, tu nastane zdražení spotřebních statků, pokud nebudou rozmnoženy.*“³⁰

Rašín zdůrazňoval že samotný fakt, že je více peněz v oběhu nemusí působit znehodnocení peněz. Důležité je, že stát o tyto peníze zvýší důchody prodávajících, a že ti se je snaží znovu utratit. Pokud by v ekonomice byl dostatek zásob všeho, kupní síla peněz by se nezměnila a ceny nestoupily. Určující pro cenovou úroveň byla pro něj tvorba důchodů a dostupnost žádaných statků. „*Stát vstupuje hned při vyhlášení války jako kupec, potřebující rychle a nutně veliké množství statků, je ochoten dáti více, než je běžná cena...*“³¹, „*Tu ovšem nastane stoupaní cen, avšak nikoli proto, že jest peněz mnoho, nýbrž proto, že zde stalo se mnoho lidí způsobilejšími k nákupu, že lehce nabyli peněz a níže je hodnotí a vstoupí s touto svojí hospodářskou silou na trh, a jich poptávka stane se naléhavější.*“³²

V různých dobách jsou důchody zvyšovány nebo snižovány převáděním jmění (majetku a zásob) do spotřebního důchodu a naopak. Za války tak „*hospodářství národa stává se pasivní, konsumuje se více než se vyrobí, kupní síla peněz stává se doma menší, což má*

²⁹ Citace dle: Rašín, A.: Národní hospodářství, Praha, „Český čtenář“ 1922, s.205

³⁰ Citace dle: Rašín, A.: Národní hospodářství, Praha, „Český čtenář“ 1922, s.207

³¹ Citace dle: Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.6-7

³² Citace dle: Rašín, A.: Národní hospodářství, Praha, „Český čtenář“ 1922, s.204

výraz v mezinárodním kursu."³³ Zatímco po válce je potřeba dělat přesný opak – spořit a investovat, tak aby se obnovilo vše co se za války zničilo. „Šetřiti neznamena pouze tolik jako ukládati do spořitelny. Význam slova je toho širší: musí se vyrobiti více než kolik se spotřebuje, ze své výroby musíme ušetřiti tolik, abychom rozmnožili svoje výrobní prostředky a zásoby válkou ztenčené.“

II.2.4. Rašínova koncepce

Rašín nebyl vůbec zvědav na výsledky Ankety o úpravě měny a likvidaci válečných břemen. Navíc názory mnoha respondentů byly podle něho nesmyslné až škodlivé a pro něho zcela nepřijatelné. Dávno už promýšlel a propracovával vlastní řešení.

To se rodilo ještě za války v debatách s Karlem Kramářem³⁴, konkrétních obrysů nabylo v porevoluční době v kritických debatách s pány Kolouškem, Brdlíkem, Preissem a Pospíšilem, kteří byli účastníky Rašínovy soukromé ankety. „Vybral jsem si je jinak než bývá zvykem. Eliminoval jsem předem ty, kdož válečné zisky uložili již za války způsobem, který by je pojišťoval proti řešení nějakým násilným opatřením. Bylo jich hojně. Po několikáté větě poznal jsem jejich soukromý zájem a přestali pro mě býti experty...“³⁵

Finální podobu měnová reforma získala a přípravy k její realizaci začaly v lednu 1919 v pracovně V.Pospíšila v Městské spořitelně pražské ještě za účasti vrchního ředitele Zemské banky E. Roose, ředitele Zemské banky A.Nováka a vedoucího měnového odboru ministerstva financí K.Leopolda.

Hlavními rysy měnové reformy, která byla součástí širšího finančního plánu, byly:

Vytvoření vlastní československé měny oddělením od Rakouska-Uherska

Kvůli neshodám s Rakousko-Uherskou bankou pokračující i přes zákaz v lombardu válečných půjček a úvěrování Rakouské a Maďarské republiky, bylo rozhodnuto vytvořit vlastní měnu okolkováním starých rakousko-uherských bankovek na základě teritoriálního principu. A to na území, které patřilo k Československu de facto, neboť mírová konference hranice republiky ještě neurčila. Uznány a kolkovány neměly být 10.000 koruny, 25- a 200koruny. Bylo rozhodnuto o formě kolků a vynechání koruny a dvoukorun z kolkování. Účel kolkování byl jednak zjistit oběh na území Československé republiky, za druhé tento oběh jasně prohlásit za nerozmnožitelný jinak než na základě soukromoprávního krytí nebo na základě zvláštního zákona.³⁶

³³ Citace dle: Rašín, A.: Finanční a hospodářská politika československá do roku 1921, Praha, Pražská akciová tiskárna 1922, s.75

³⁴ Blíže k tomu: Šetřilová, J.: Alois Rašín, Praha, Argo 1997, str.85

³⁵ Citace dle: Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.116

³⁶ Blíže k tomu: Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.54

Toto rozhodnutí znamenalo také, že válečným dluhem, který byl financován právě inflační emisí rakousko-uherských bankovek budou zatíženy vládní finance a ne občané. Rašín byl přesvědčen že se postupně podaří získávat zdroje na jeho splácení.

Zadržení oběživa

Zároveň s okolkováním chtěl Rašín zadržet 80% předkládané hotovosti, převzatých žirových zůstatků a pokladničních poukázek. Na zadrženou část oběživa by byly vydány 1% nezczitelné státní dluhopisy. Účelem tohoto opatření měla být eliminace přebytečné kupní síly, **stažení „nadbytečných peněz“ z oběhu**, které lidé buď tezaurovali a ukládali na velmi nízký úrok u bank (které pro ně v nejisté době neměly dostatek uplatnění) a nebo rozmařile utráceli, jelikož jinak se ve vázaném a naprosto vyčerpaném hospodářství utratit nedaly. Vyvolání nouze o oběživo, mělo též vést k přeměně hospodářství z hospodářství peněžního zpět na hospodářství úvěrní. V oběhu mělo zůstat jen tolik peněz, kolik bylo nutných k běžnému chodu ekonomiky. Podle odhadů obíhalo na československém území cca třináctkrát více korun než před válkou, přičemž cenová úroveň byla zvýšena asi pětkrát. Rašínovi odpůrci³⁷, ale i někteří jeho stoupenci (Cyril Horáček spatřuje v důchodové teorii jen zbytečné okliky ke kvantitativní teorii)³⁸ často Rašína obviňovali z toho, že toto opatření je praktickou aplikací kvantitativní teorie peněžní a jeho cílem mělo být snížení cen. Samotný Rašín toto odmítá:

„Bylo mi velmi vzdáleno mysliti, že zmenšení oběživa bude míti za následek snížení cen. Takové mechanické myšlení, takové vyznávání kvantitativní teorie peněžní, ..., nebylo nikomu tak vzdáleno jako mně. Já chtěl docílit něčeho zcela jiného. Chtěl jsem restringovati oběh na takovou míru, aby byla nouze o oběživo, aby obchodníci musili si jíti vypůjčit k bankám, banky k cedulové bance, která by jim půjčila diskontem obchodních směnek, takže to, oč by potřeboval obchodní a průmyslový život více než obnášel by stálý oběh na státovkách, bylo by národohospodářsky a bankovně kryto, ... , takže oběh by byl větší neb menší dle toho, byla-li by cirkulace statků větší neb menší. To by byl mílový krok k úpravě měny.“³⁹

Majetková dávka

Korunou všech finančních opatření měla být majetková dávka. Ta měla být vybrána pokud možno najednou, aby nebyla přesunuta do cen a důchodů. Měla dvoje zdůvodnění.

Jednak to byla Rašínova vize **spravedlivé úpravy válkou poznamenaných majetkových poměrů**. Jak již bylo zmíněno dříve státní zásahy do hospodářství vedly k velkým diferencím v příjmech a k přesunu a vzniku řady aktivit mimo zákon. Zatímco

³⁷ Především Karel Engliš a Josef Macek

³⁸ Blíže k tomu: Horáček, C.: Zakrytá inflace. In: Národohospodářský obzor, Praha 1921

³⁹ Citace dle: Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.54-58

kupující na černém trhu často vydávali svoje poslední úspory za základní lidské potřeby, prodávající hromadili obrovské majetky, platili předválečné dluhy a skupovali obrovská jmění. Rašín choval krajní odpor k válečným zbohatlíkům.⁴⁰ Jedině v individuálním zdanění majetku a válečného přírůstku majetku viděl spravedlnost.

„A ptal jsem se: proč by mělo být přikročeno k těžkým nespravedlivostem, když veřejná správa je daleko lepší než tomu bylo r.1811, technika berní pokročilá? Proč máme voliti způsob násilné devalvace, která neupraví nijak přesuny jmění za války nastalé, nýbrž naopak přičlení k nim nové přesuny stejně nespravedlivé, ne-li nespravedlivější?“⁴¹

Za druhé a **především se tato dávka měla použít k jedinému účelu, a to nápravě měny**. Měnová funkce této mimořádné dávky byla zcela unikátním, ryze „rašínovským“ opatřením v tehdejší Evropě. Majetkovou dávkou měly být postupně staženy veškeré státovky, při současném zřízení cedulové banky, vydávající měnu plně bankovně krytou. A to buď koruny nebo novou nejspíše frankovou měnu, nejdříve bez nuceného oběhu, která by si postupně vytvořila směnný kurz ke koruně a nahradila jí v oběhu za současného stahování koruny. Pak by byl nové měně přiřknut nucený oběh.⁴²

Stahování státovek by bylo spojeno s tlakem na ceny a na důchody všeho druhu (mzdy, platy, zisky). Rašín si uvědomoval obtíže spojené s tlakem na snižování nominální hodnoty důchodů a nebezpečí výrobní a hospodářské krize. Počítal proto, i když nerad s možností určité devalvace v konečné fázi. Varoval, aby se s novou měnou nezačínalo dokud se neustálí „jiné intenzivnější tempo v práci a podnikání“ a neodstraní „balast policejních opatření hospodářských pocitovaných jako křivda a porušení právního řádu“.⁴³

⁴⁰ Blíže k tomu: Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.20

⁴¹ Citace dle: Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.52

⁴² Blíže k tomu Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.53 a 90-98

⁴³ Citace dle: Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.98-99

„Mnoho-li lásky a oddanosti ke státu, mnoho-li sebezapření a vzdání se osobního pohodlí ve všech vrstvách povolanych k práci !“

Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s. 59

II.3. Vlastní průběh reformy

Bezprostředně po vzniku Československa došlo k silné teauraci peněz, v obavě z nejasných reformních postupů vlády a nejistoty co bude s dosavadními penězi. Hotové peníze nehromadili jen občané, ale i banky z obav před eventuelním runem. Východiskem měl být **zákon o obchodních platidlech připravený Karlem Englišem** a přijatý 19. listopadu 1918 (č. 49/1918 Sb.), podle kterého měla Zemská banka vydávat pokladniční poukázky na základě eskontu 3měsíčních směnek nebo lombardu cenných papírů. Tento zákon nebyl nikdy realizován. Rašín správně předpokládal, že *„oběživa máme nadbytek a že vyleze ze skryšů“*.⁴⁴ Koncem roku začala teaurace povolovat.

Snaha o rozumnou dohodu s Rakousko-Uherskou bankou se ukazovala jako marná. Poté co se nepodařilo do banky dosadit v listopadu 1918 mezinárodní kontrolu o kterou ministr Alois Rašín žádal *„ministra zahraničních záležitostí Edvarda Beneše, který byl v Paříži při sjednávání podmínek příměří, aby byla při Říšské bance německé a při Rakousko-uherské bance zřízena mezinárodní komise, která by zamezila vydávání soukromoprávně nekrytých bankovek“*⁴⁵, nabídl Rašín bance, že ponechá na území nově vzniklé Československé republiky prozatím obíhat dosavadní měnu, za podmínek, že každému nástupnickému státu bude dáno právo ustavit komisaře dohlížejícího na činnost banky, válečné půjčky nebudou lombardovány a československá vláda nepřijme žádný závazek ručení za škody lombardem způsobené a žádnému ze států neposkytne úvěr, leda se svolením všech ostatních států. Vedení banky kategoricky odmítlo zákaz lombardování válečných půjček, na což reagovala československá vláda okamžitým zákazem filiálkám banky lombardovat na území Československa tyto půjčky. Přestože banka slíbila respektovat poslední podmínku, o několik dní později půjčila rakouské Lamaschově vládě 2 mld. korun a pokračovala v tom i dále.⁴⁶ Nebylo jiné řešení než přikročit k vlastním opatřením suverénního státu a utvořit vlastní měnu.

⁴⁴ Citace dle: Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.37

⁴⁵ Citace dle: Rašín, A.: Finanční a hospodářská politika československá do roku 1921, Praha, Pražská akciová tiskárna 1922, s.75

⁴⁶ Viz: Tabulka č.1

II.3.1. Přípravy a Legislativní akce

Vlastní přípravy legislativní i faktické k provedení měnové reformy podle Rašínovy koncepce započaly v lednu 1919. Postupovalo se rychle a tajně, přesto nervozita veřejnosti vyústila do neuvěřitelných spekulací s dosavadními penězi a panických nákupů všeho zboží.

Už v lednu 1919 byly objednány potřebné tiskopisy, vytištěny kolky u firem Unie a Haase v Praze, připraveny legislativní dokumenty (Rašín vlastní rukou připravil i návrh zmocňovacího zákona) a propracována celá organizace reformy. Vláda schválila Rašínovy návrhy, obavy však vyvolal úmysl zadržet až 80% hotovostí. Vláda schválila jen 50 % a navíc si vymínila možnost, menší obnosy dodatečně propustit.

Rašín provedl také **zkoušku vlivu zadržení hotovostí**, když 25. ledna požádal banky, spořitelny, záložny a raifeisenky, aby zapůjčily ze svých hotovostí státu 1250 mil. K a složily je u Zemské banky a dále zakázal Rakousko-uherské bance výplaty ze žirových účtů. Zadržených bankovek se použilo pro kolkování tisícovek, které se jako jediné kolkovaly razítkováním v kolkovním úřadě.

Sledoval pak, jaké bude mít tato restrikce dopady. *„Ukázalo se že poruch vůbec nebylo a že za celý měsíc nebylo u rakousko-uherské banky vymáháno peněz diskontem neb lombardem. Tím více utvrzen jsem byl v názoru, že 50% zadržení nepostačí, poněvadž propuštěním státních peněz a mezd nebude zadrženo více než 1/3 oběhu.“⁴⁷*

Až teprve v době od 17. do 24. února 1919 se zabýval přípravou reformy v dlouhých a důvěrných poradách finanční výbor Revolučního Národního shromáždění, kde se Rašín snažil dosáhnout ještě zvýšení podílu zadržených peněz na 60 %, ale byl znovu odmítnut. Stejně tak Karel Engliš, který naopak v debatě vystoupil proti nucené půjčce a navrhoval půjčku dobrovolnou.

Revoluční Národního shromáždění pak na své noční schůzi 25.února 1919 přijalo zákon (č.84/1919 Sb.), jímž se ministr financí zmocňuje, aby provedl nařízením okolkování bankovek a soupis jmění za účelem uložení majetkové dávky. Tento zákon byl konkretizován nařízením ministra financí (č.86/1919 Sb.) ve srozumění s ministrem spravedlnosti z toho samého dne o okolkování bankovek vydaných Rakousko-uherskou bankou a nalézajících se na území Československého státu.

II.3.2. Kolkovací Akce

Ještě ten den v noci byla obsazena vojskem a četnictvem celá státní hranice, zastavena přeprava osob a zboží přes hranice a veškerý poštovní styk s cizinou. Po republice byly rozvezeny vyhlášky, tiskopisy a kolky. Obyvatelstvo bylo vyrozuměno tiskem, na venkově i vyhlášením na návsích, v kostelech atp. Vlastní kolkovací akce proběhla v sedmi

dnech od 3. do 9. března 1919, na Slovensku do 12. března.

Šlo o akci, jejíž organizační zvládnutí bylo v tehdejších podmínkách velmi řídké telefonní sítě, neexistence rozhlasu, nedostatku automobilů obdivuhodné. **Okolkovaly se bankovky po 10, 20, 50 a 100 K. Bylo zapotřebí 5,2 miliónů tiskopisů, 244 milionů kolků** (mimo to dva a půl milionu tisícikorunových bankovek bylo orazítkováno přímo na bankovkách); nekolkovaly se jedno- a dvoukorunové bankovky, protože by to bylo technicky neúnosné. Bankovky po 25 a 200 K byly sice od občanů přijímány, ale nebyly kolkovány. Bankovky na 10000 K nebyly přijímány vůbec. Aparát, který provedl tuto kolkovací akci, se skládal z 13 hlavních a 410 okresních státních komisariátů s přibližně 1500 sběrnami a celkem asi 15 tisíci pracovníky. „*Spořitelny, banky, větší záložny staly se na tu dobu státními úřady a jejich úředníci státními úředníky. Na dobu tu zavedeno moratorium, zakázáno přijímání vkladů. Vše provedeno přesně a bez poruch.*“⁴⁸

	Částka v mil. K	Část oběživa v %
Bankovky včetně 1 a 2 K a dodatečného kolkování	8 015	
- Bankovky v hlavní kolkovací akci	7 157	70 %
- Bankovky včetně dodatečného kolkování	7 436	
Žirové pohledávky věřitelů	1 617	
Pokladní poukázky	468	
Další	90	
Celkem oběživo	10 190	100 %
Zadržené bankovky v hlavní kolkovací akci	2453	
- Zadržené bankovky po prvním uvolnění	2134	
Zadržené žirové zůstatky	413	
Zadržené pokladniční poukázky	234	
Zadrženo celkem v hlavní kolkovací akci	3100	30,4 %
Definitivně zadrženo celkem	2285	22,42 %

Tabulka č.2 ukazuje množství jednotlivých složek oběživa a odpovídající zadržené části nucenou státní půjčkou (Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.31,s.43 a Půlpán, K.: Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990, II.díl, Praha, Karolinum 1993)

Zároveň byla vyhlášena povinnost přihlásit všechny druhy peněžních vkladů (na vkladní knížky, depozita, poukázky atp.), žirové účty a pokladní poukázky Rakousko-Uherské banky, přičemž nepřihlášené propadaly ve prospěch státu. Ostatní se mohly vyplácet do výše

⁴⁷ Citace dle: Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.58

⁴⁸ Citace dle: Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.59

50 %. Při této akci byl také proveden soupis veškerého movitého i nemovitého majetku, cenných papírů a vkladů podle stavu k 1. březnu 1919. Ten byl poté podkladem pro připravovanou dávku z majetku a z přírůstku na majetku.

Podstatou kolkovací akce bylo, že **předložené bankovky se označily kolkem rovnajícím se jednomu procentu jejich nominální hodnoty, přičemž polovina se vrátila zpět majiteli – do oběhu a na druhou polovinu byly vydány vkladní listy, znějící na jméno a úročené 1 % od 15. března 1919. Tyto vkladní listy byly mezi fyzickými osobami nepřevoditelné; byly to nezastavitelné a nezabavitelné státní dluhopisy, kterými se mohla později splácet mimořádná dávka z majetku a z přírůstku na majetku.** Plně byly okolkovány hotovosti státních pokladen a částky potřebné k nejbližším výplatám mezd.

V rámci hlavní kolkovací akce bylo z bankovek předložených ke kolkování v částce 7,2 mld. K zadrženo 2,5 mld. K, jelikož z bankovek ve státních pokladnách a určených na výplatu mezd se polovina nezadržovala. Konečný stav předložených a zadržovaných bankovek byl však jiný po započítání výsledků z dodatečného kolkování a uvolnění části zadržovaného oběživa - poté, co nastoupila v červenci 1919 nová „rudozelená“ vláda uvolnila většinou na sociální účely 622 milionů Kč. Rašína se to velmi dotklo.⁴⁹

Tak byl osamostatněn peněžní oběh na území Československa. Byly to však stále ještě rakousko-uherské peníze, i když okolkované.

II.3.3. Praktické problémy realizace

Hlavní kolkovací akce probíhala pouze na území v té době ovládaném Československým státem. Až **později se kolkovalo v teritoriích připojených v návaznosti na mírové smlouvy,** v oblasti Hlučínska, Vitorazska, Těšínska a na Podkarpatské Rusi, poté co byly připojeny k Československé republice. Zvláště složitá situace byla právě na Podkarpatské Rusi, kde se rakousko-uherské bankovky (podle vládního nařízení č.576/1920 Sb.) při kolkování měnily do částky 2 000 K v poměru 1: 1 další do 10 000 K v poměru 1:2, a nad 10 000 K v poměru 1:4. Za směnu se vybíral poplatek ve výši jednoho procenta.

Samotné provedení kolkování bankovek a následné provádění soupisů veškerých peněžních vkladů a účtů **proběhlo velmi hladce** až na několik excesů na Slovensku. Důsledkem uzavření hranic a dalších opatření bylo přerušení dovozů z ciziny a paralýza podnikání na několik dní. Vyloučení 1 a 2 K bankovek vyvolávalo oprávněné obavy z jejich přílivu ze zahraničí a bylo voláno alespoň po jejich dodatečném okolkování. Soupisy

⁴⁹ Blíže k tomu: Šetřilová, J.: Alois Rašín, Praha, Argo 1997, str.89

peněžních vkladů a členských a závodních podílů zbytečně neumožňovaly slučovat vklady a evidovaly zanedbatelné hodnoty. Stejně jako soupisy cenných papírů neuváděly čísla a usnadňovaly tak podvádění. Při soupisech zlata, stříbra a cizozemských papírových peněz byly peněžní úředníci vystaveni soudně přísežným svědeckým výslechům, což vzbudilo jejich značnou nevoli a roztrpčení a přineslo zanedbatelné výsledky. Povinnost soupisu určitého jmění movitého a všech neknihovnických pohledávek vystavil všechny, nejen úřední osoby, ale i kněze, učitele a další nepříjemné a nevídané povinnosti tyto soupisy pořídit. Konečně povinnost sestavení bilance pro podniky a jiné právnické osoby stanovila jednotnou formu soupisu pro všechny, banky i obchodní společnosti, avšak nesmírně složitou, nepřehlednou, používající zvláštní typy oceňování a tříštící se v podrobnostech.⁵⁰

II.3.4. Státovkový dluh a vznik bankovního úřadu

Osamostatnění oběhu Československé republiky a uznání rakousko-uherské měny znamenalo, že pasivum Rakousko-Uherské banky, které bylo tvořeno úhrnem bankovek, žirových účtů a pokladních poukázek banky na území Československa, přešlo na československý stát jako jeho dluh vůči nově zřízené emisní instituci. Touto institucí byl až do března roku 1926 Bankovní úřad ministerstva financí. Nové peníze byly tedy Státovkami a v aktivech Bankovního úřadu ministerstva financí a později Národní banky Československé byl jako zdroj peněžního oběhu evidovaného v pasivech uveden československý stát jako dlužník. Tak **vznikl proslulý - a pro Československou republiku specifický - státovkový dluh**. Dosahoval hodnoty 10190 mil. Kč a byl přesně splácen, i když jeho emisní smysl a splácení se staly předmětem odlišných názorů a sporů.

Ministr financí Alois Rašín si uvědomoval, že bude nezbytné zřídit klasickou emisní banku, že instituce nadané výsadou emitovat peníze nemohou být svěřeny úřadu, který by byl vystaven politickým vlivům. Na vybudování takové banky však ještě nebyl čas a proto bylo rozhodnuto, že prozatím bude zastávat funkce státní emisní banky ministerstvo financí prostřednictvím zvláštního útvaru.

A tak byl pro správu měny urychleně **vládním nařízením z 6. března 1919 (č. 119/1919 Sb.) zřízen Bankovní úřad ministerstva financí**. Zahájil svou činnost 11. března 1919. Zákonné vymezení pravomocí pak následovalo v „měnovém zákoně“ z 10. dubna 1919, kterým byla zavedena „koruna československá“. Ministr financí se zmocňuje *„aby spravoval státní dluh vzniklý stažením rakousko-uherských bankovek při peněžní reformě v březnu 1919“* a aby *„pečoval o oběh a opatření platidel ve státě Československém a za tím účelem zařídil, čeho zapotřebí v poměru k Rakousko-Uherské bance bud' cestou*

⁵⁰ Blíže k tomu: Klier, Č.: Dosavadní soupisová činnost našeho ministerstva financí. In: Národohospodářský obzor, Praha, J.Otto spol.s r.o. 1919

smluvní nebo nařizovací a aby vůbec až do jiné zákonné úpravy obstarával funkce státní cedulové banky, zřídil k tomu účelu bankovní úřad a pro tuto činnost pomocné orgány přibral nebo ustanovil na smlouvu nebo na základě občanské pracovní povinnosti, zejména aby také pro usnadnění správy bankovního úřadu zřídil bankovní výbor a vymezil jeho působnost v rámci svých oprávnění.⁵¹

K provedení této zákonné úpravy bylo pak vydáno další vládní nařízení z 12. května 1919 (č. 246/1919 Sb.), kterým byly jednak přesně určeny organizace a funkce Bankovního úřadu ministerstva financí a jednak vydán statut **Bankovního výboru při ministerstvu financí**. Úkolem bankovního výboru bylo pomáhat ministrovi v řízení bankovního úřadu, správě oběhu platidel, sledování měnových problémů a pomáhat s jejich řešením. Výbor měl 10 členů, kterými byli odborníci z oblasti peněžní teorie a praxe. Byla to funkce čestná a scházel se minimálně jednou za měsíc.

Bankovní úřad ministerstva financí vykonával všechny funkce, které zpravidla patří emisní bance: provádění měnové politiky včetně emise peněz eskontem obchodních směnek a operacemi s cennými papíry, přijímání vkladů bank na žirové účty, obchodování se zlatem, spravování zlaté a devizové rezervy, řízení devizového hospodářství včetně měnového kurzu atd. Byl to však právně a fakticky orgán ministerstva financí a vydával proto státovky a ne bankovky.

Vývoj potvrdil, že zřízení Bankovního úřadu a jeho politika určená Bankovním výborem se **v tehdejších podmínkách plně osvědčily**, a že pod vedením ministra Rašína (i jeho nástupců) splnil očekávání. Rašín jako ministr financí dal pevný základ nové měně, byl jejím nekompromisním strážcem a nepřipustil, aby se měnovou politikou ulehčilo těžkým finančním problémům jeho vlastního resortu.

II.3.5. Nová československá měna

Válečné papírové 1 a 2 Koruny a mince které kolkovány nebyly se později různě pašovaly z jedné nástupnické země do druhé podle toho, kde platily výhodněji či zůstávaly vůbec v platnosti. Příval starých dvacetníků například řešily československé orgány v r. 1922 nejprve jejich devalvací (zůstaly v oběhu jako desetníky) a o něco později rychlým stažením z oběhu.

Také kolkované bankovky se staly terčem nekalého jednání. **Rozsah padělání kolků si vynutil urychlenou emisí čs. státovek** v období od července 1919 do února 1920. Při označení nové peněžní jednotky se zůstalo na dosavadním rakousko-uherském označení „koruna“, přestože bylo všem zřejmé, že toto označení nemá žádné věcné ani ideové opodstatnění v české historii. V tisku se objevovaly nejrůznější iniciativní návrhy, aby

⁵¹ Citace: Zákon č.187/1919 Sbírkou zákonů a nařízení

se nová peněžní jednotka jmenovala například „sokol“, „říp“, „frank“, dokonce i „rašín“. Na takovéto úvahy však nebyl čas a zůstalo se při vžitém názvu „koruna“, a tak ji máme dodnes.

V dubnu 1919 byla zavedena jako měnová jednotka „koruna československá - Kč“ a určeno, že „jedna koruna Československá se počítá za jednu korunu rakousko-uherskou“⁵² zároveň s vydáním zásady pro jejich emisi a správu.

Nové státočky tiskly 4 obchodní tiskárny v Praze a Pardubicích, tisíciokoruna u American Bank Note Company v New Yorku a pětisíciokoruna v ceninových tiskárnách Rakousko-Uherské banky ve Vídni a American Bank Note Company. Protože se státočky připravovaly narychlo, neuspokojovaly po technické ani výtvarné stránce.⁵³ Staly se **předmětem rozsáhlého padělání** (zvláště pětisetkoruna) a Bankovní úřad musel vydat ještě druhou emisi státovek. S ražbou prvních mincí se muselo počkat až na obnovení mincovny v Kremnici roku 1922, jejíž zařízení stačila odvést maďarská vláda v listopadu 1918 a zbytek byl zničen při vpádu republiky rad v roce 1919

Pokud jde o výtvarnou stránku nových československých platidel, v případě papírových byly převážně dílem Alfonse Muchy, u mincí pak výhradně Otakara Španiela.

II.3.6. Devizové hospodářství a utváření zlaté rezervy

Československý stát neměl téměř žádné zásoby deviz po svém vzniku a muselo se s nimi tedy obzvláště opatrně hospodařit. Proto byla na konci ledna 1919 při Pražské súčtovací bance zřízena **devizová ústředna**, které byly odváděny příjmy z vývozu a která - v dohodě s Československou dovozní a vývozní komisí přidělovala devizy pro dovoz. Dovozní a vývozní komise, členěná na syndikáty pak byla v listopadu nahrazena nově ustavenou komisí pro zahraniční obchod, aby byl vývoz a dovoz řízen z jednoho místa.

Cizí měny a zlato pro budování měnové rezervy se stát snažil získat několika prostředky. V představách většiny odborníků byl totiž vznik československé měny spojen s přesvědčením, že v konečné fázi to **nemůže být jiná měna než zlatá**. Tento názor byl jednak odrazem stability rakousko-uherské koruny v mírovém období, za druhé výrazem obecného myšlenkového proudu v poválečné Evropě, která se chtěla vrátit ke zlatu jako spolehlivému základu stability.

V prvních letech svobodného státu se šlo trojí cestou:

- **Apelováním na vytvoření „zlatého pokladu republiky“ dobrovolnými dary.** Využilo se vhodně poválečného entusiasmů českých a slovenských středních vrstev

⁵² Viz: Zákon č.181/1919 Sbírky zákonů a nařízení (zákon, jimž se upravuje oběh a správa platidel v Československém státě, tzv. měnový zákon).

⁵³ Tiskly se například v době, kdy nebylo rozhodnuto o konečném znaku republiky a proto znaky Čech, Moravy, Slezka jsou na nich volně seskupeny.

(sešlo se například 94 520 zlatých mincí a medailí, 64 kg ryzího zlata ve zlomcích, 2312 zlatých hodinek atd.)⁵⁴ Výsledek měl ovšem význam spíše psychologicko-politický než měnový.

- **Emisí 4% vnitřní valutové půjčky** v únoru 1919 (zákonem č. 88/1919 Sb.), která se upisovala ve zlatě, stříbře a ve valutách. Úrok a jistina byly splatné v kovu, resp. v měně, ve které byla půjčka složena. Provedením půjčky byly pověřeny spořitelny, a to formou spořitelních vkladů. Setkala se s nečekaným úspěchem (po přetavení 3300 kg ryzího zlata, 272 000 kg ryzího stříbra atd.). Hodnota veškerých drahých kovů a valut představovala přibližně 400 mil. Kč (podle stabilizovaného kurzu koruny roku 1926). Půjčka byla splacena do roku 1926.
- **Vyhlášením nabídkové povinnosti valut a deviz**, zákazem vývozu zlatých mincí, nezpracovaného zlata a stříbra atd. (vládním nařízením č. 113/1919 Sb. a zákonem č. 143/1919 Sb.)

II.3.7. Dávka z majetku

Osnova zákona o dávce z majetku a přírůstu z majetku byla úplně hotova už v září 1919, ale národní shromáždění přijalo zákon teprve 8. dubna 1920. V souladu s Rašínovou koncepcí se v prvním paragrafu praví:

„Dávka z majetku a z přírůstku na majetku, které se podle ustanovení tohoto zákona vyberou, jsou určeny v první řadě jako předpoklad pro příští nápravu měny, k vyrovnání břemen, převzatých po Rakousko-Uherské bance výměnou státovek za stažené bankovky, zadržením bankovek a převzetím zálohových účtů a pokladničních poukázek, podle zákonů ze dne 25. února 1919 č. 84 Sb. a ze dne 10. dubna 1919 č. 187 Sb. Přebytků užitje se k úhradě nejtísňovějších břemen, vzešlých ze založení a uhájení samostatnosti státu československého, avšak s vyloučením běžných schodků hospodářství státního; ke kterému účelu se přebytku dávky v tomto rámci smí použiti, bude stanoveno zvláštním zákonem.“⁵⁵

Tento zákon byl později doplňován dalšími zákony a prováděn řadou vládních nařízení. Výše zmíněný zvláštní zákon byl přijat až v roce 1925, když ministerstvo financí chtělo použít část výnosu dávky k proplacení státních dluhopisů.

Subjektem dávky z majetku byly osoby fyzické i právnické (podléhající výdělkové dani, zejména akciové společnosti, společnosti s r. o., ale i korporace, nadace, církve, řády, náboženské obce); subjektem dávky z přírůstku na majetku byly pouze fyzické osoby. Předmětem dávek bylo čisté jmění podle stavu k 1. březnu 1919; u dávky z přírůstku

⁵⁴ Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.74-75

⁵⁵ Citace: Zákon č. 309/1920 Sbírky zákonů a nařízení

na majetku porovnání se stavem k 1. lednu 1914, a to v obecné, prodejní ceně. Soupis veškerého movitého a nemovitého majetku, zvláště též cenných papírů a vkladů byl proveden v březnu a v dubnu 1919 v návaznosti na kolkovací akci. **Sazby dávky byly výrazně progresivní:** u dávky z majetku pro fyzické osoby od 1 % do 30 % a pro právnické osoby od 3 % do 20 %; u dávky z přírůstku na majetku byly sazby ještě progresivnější, a to od 16 % do 40 %.

Měnově restriktivní funkce dávek lze spatřovat v několika rozměrech :

- Byly **spláceny jednocentními státní dluhopisy**, vydanými na zadržené bankovky z měnové reformy v březnu 1919.
- Proplácel se jimi „**státovkový dluh**“ - závazky vyplývající z nekrytého bloku státovek, žirových účtů a pokladničních poukázek převzatých po Rakousko-Uherské bance
- Jejich placením se **snížoval oběh státovek**; bránilo se tím inflaci, která by vznikala rozmnožením oběživa.
- Majetkové dávky přenášela břemeno vzniklé redukcí oběživa na ty, kteří během války zbohatli. Jejich zavedením se dodatečně objektivizovalo zatížení majetku občanů, protože zadržením poloviny bankovek při měnové reformě v březnu 1919 byli individuálně postiženi pouze ti občané a v takové míře, jakou měli zrovna svou peněžní hotovost.

Zákonný předpis placení dávek z majetku a z přírůstku majetku, natož pak skutečné platby se neděly podle původního Rašínova záměru, který chtěl dávku vybrat pokud možno naráz. *„Užívám proto názvu dávka, poněvadž měla být vybrána najednou, aby nebyla přesunuta a nemohla být přesunuta do cen a důchodů.“*⁵⁶ Praxe však byla právě taková, dávka byla placena v dlouhém horizontu. *„Zavedení dávek z majetku a z přírůstku majetku bylo v podstatě odklonem od metody peněžní restriktce, k metodě zdanění peněžních důchodů.“*⁵⁷ Její placení začalo v roce 1920 a kulminovalo v letech 1922 a 1924; pak se snižovalo a trvalo až zániku státu v roce 1938. K vlastnímu měnovému účelu dávek, tj. k umořování státovkového dluhu použito do konce roku 1937 celkem 6 231 mil. Kč. **Předpokládaný výnos 10 až 12 (v úplně původních odhadech až 25) mld. Kč nebyl dosažen, docházelo k obcházení předpisů, k zatajování majetku a daňovým únikům. Do konce roku 1927 byla vybráno jen 6,3 mld. Kč.**

⁵⁶ Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.90

⁵⁷ Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.34

II.4. Zhodnocení

II.4.1. Růst cenové hladiny a spor o reformu

I přes uvedená opatření měnové reformy **cenová hladina neklesala naopak dále rostla**, v roce 1921 dosáhla téměř sedmnáctinásobku⁵⁸ předválečné úrovně, zatímco po válce byly ceny zhruba na 5-6 násobku předválečného stavu, jak jsme si již uvedli. To bylo a je spatřováno jako jednoznačný neúspěch provedených opatření. Je to však neúspěch pouze částečný. Pokud se opřeme o fakta uvedená v částech II.2.3, II.2.4, II.3.7 a tabulkách č.1 a 2 musíme kriticky přistupovat k běžné interpretaci rašínovy měnové reformy: *„Rozhodující metodou, která měla zhodnotit československou měnu a zvyšovat kupní sílu koruny, byla restrikce inflačního peněžního oběhu. Tento postup odpovídal hrubě pojaté kvantitativní teorii peněžní, která spatřovala v usměrňování rozsahu peněžního oběhu, atedy množství peněz v zemi hlavní faktor působící na vývoj cenové a mzdové hladiny.“*, *„Druhým deflačním krokem bylo zavedení dávky z majetku a dávky z přírůstku na majetku ..., které měly působit deflačně přes peněžní důchody. Tyto dávky měly být placeny a odčerpávat kupní sílu z tvorby peněžních důchodů.“* a tedy také závěrů jako *„Oba reformní postupy – zadržetí části peněžního oběhu v březnu 1919 při kolkování bankovek i zavedení dávky z majetku a dávky z přírůstku na majetku v roce 1920 a jejich uplatňování v dalších letech - byly tedy z hlediska deflačního záměru neúčinné“*.⁵⁹

Restrikce peněžního oběhu sama o sobě neměla a nemohla vést ke snížení cen, protože nic neměnila na důchodech ani na výrobě. Měla stáhnout „přebytečné“ oběživo a tím utlumit budoucí inflační tlaky a vyvolat nedostatek na peněžním trhu. To se nepodařilo ze dvou důvodů.

Jednak jak sem již uvedl, množství oběživa stoupl od počátku války do konce války v Československu na třináctinásobek až čtrnáctinásobek, do dne zahájení kolkovací akce téměř na osmnáctinásobek, cenová hladina se vzhledem k tuhé regulaci, která ještě přitvrdila v prvních měsících po vyhlášení Československa zvýšila na 5 resp.6 násobek předválečného stavu. Rašín tušil míru tezaurace a věděl **jaký bude mít efekt přechod od vázaného válečného hospodářství k volnému mírovému hospodářství**. Navrhoval stáhnout 80% oběživa od občanů (podíl by klesl nerestringovaným oběživem v pokladnách státu), skutečná výsledná restrikce, však dosáhla jen 22,5 %.

Za druhé **množství oběživa se začalo po provedení hlavní části reformy znovu zvyšovat a ne snižovat**, jak Rašín předpokládal. Stav hotovostního oběživa dosáhl v roce 1920 11,3 mld. Kč a v roce 1921 12,1 mld. Kč. Objevily se faktory, které vážně

⁵⁸ Údaj převzat z: Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.47

⁵⁹ Citace dle: Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.44 a 45

narušily tehdejší politickou, hospodářskou a sociální situaci státu. Jejich zvládnutí bylo daleko mimo možnosti a kompetence měnové politiky vlády, resp. ministra financí jako předsedy Bankovního úřadu, který vykonával funkci centrální emisní banky.

- Byl to zejména **nepříznivý vývoj státního rozpočtu**, obrovské deficity v prvních letech republiky. Za Rašínových a Horáčekových nástupců v pozici ministra financí byl obcházen zákon a tyto deficity byly skrytě profinancovány Bankovním úřadem ministerstva financí, jelikož obvyklé prameny úvěru byly uzavřené. Stát tak vydával pokladniční poukázky, které banky mohly okamžitě lombardovat u bank.úřadu.⁶⁰
- Došlo k **průtahům a pozměnění koncepce, když se navrhoval a pak projednával zákon o dávce z majetku**. Došlo k potížím a spekulacím při jeho uplatňování, dávky se těžko přiznávaly a vymáhaly.
- **Kurz koruny na burze v Curychu, který byl v prvních poválečných letech centrem devizových trhů, se pohyboval v prudkých výkyvech**. Příčinou byla nejistota politického a hospodářského vývoje v Československu, i labilní finanční poměry v ostatní Evropě. Kurz koruny v průběhu roku 1919 prudce klesal, až v únoru 1920 dosáhl své nejnižší úrovně - 5 centimů. Tento pokles oživil přechodně vývoz, působil pozitivně na oživení konjunktury a už v létě 1920 dosáhl 13 centimů, ale s dalším propadem až na 6 centimů na podzim roku 1921. Bankovní úřad ministerstva financí nemohl nijak tlumit tyto kurzové výkyvy, protože devizová a zlatá rezerva se teprve vytvářela.
- **Po komunistickém převratu v Maďarsku vpadla vojska maďarské Republiky rad na Slovensko** a vyhlásila zde Slovenskou republiku rad. Maďarská vojska okupovala v květnu a v červnu 1919 až dvě třetiny Slovenska, dosáhla polské hranice a pronikla až do Užhorodu a na Podkarpatskou Rus. Likvidace tohoto vpádu byla pro československou vládu nejen vojensky, ale i finančně velmi náročná.

Úspěšná deflační politika směřující ke zhodnocování kupní síly koruny se začala provádět od konce roku 1921 přes zvyšování jejího kurzu na devizových trzích a tlakem na pokles vnitřní cenové hladiny restrikcí důchodů.

⁶⁰ Více viz Horáček, C.: Zakrytá inflace. In: Obzor Národohospodářský, Praha, J.Otto 1921, s.147

II.4.2. Politické a hospodářské dopady

Nesporně pozitivním a historicky zvlášť významným výsledkem měnové reformy byla odluka peněžního oběhu v Československu od měnového rozvratu v ostatních zemích bývalé rakousko-uherské monarchie a vytvoření vlastní měnové politiky, kterou prováděl velmi zodpovědně Bankovní úřad ministerstva financí. **Československo se stalo ostrovem měnové důvěry a spořádaných peněžních poměrů.** Toho využil i mezinárodní kapitál (včetně spekulativního, který hledal zvýhodnění v české koruně), domácí kapitál na druhé straně těžil z labilní situace v sousedních zemích.

Provedená měnová opatření zabránila ještě vyššímu růstu inflace a pomohla odčinit individuálně nespravedlivé přesuny majetku za války. To byla silná sociální majetkové dávky.

Zprvu tíživá hospodářská a sociální situace se přirozeně projevila i v politických poměrech, kdy v prvních volbách mladého československého státu, kterými byly komunální volby v květnu 1919, získala sociálně demokratická strana 29,8 % hlasů. To bylo důvodem pro národně demokratickou vládu Karla Kramáře, aby podala demisi a byla vystřídána vládou sociálních demokratů a agrárníků Vlastimila Tusara. Ale už rok 1920 znamenal obrat v hospodářské a zejména v devizové situaci, který umožnil opouštět od počátku roku 1921 systém vázaného hospodářství. Měnová reforma položila základy pro hospodářský růst. Roku 1922 se Rašín stal znovu ministrem financí.

Přestože musíme nesporně velmi ocenit všechno, co Rašín pro nové Československo a jeho měnu vykonal ve smyslu pozitivním, ještě větší, přímo nedozírné jsou jeho zásluhy v tom, co všechno nedopustil.

III. Poválečná měnová reforma roku 1945

„Přes měnu lze nejjednodušeji a nejpohodlněji vysávat porobenou zemi“

Stará národohospodářská poučka

III.1. Hospodářsko-politické poměry

Než se začneme zabývat pomnichovskou situací a vývojem v protektorátu je třeba si připomenout několik událostí meziválečného vývoje.

V době po Velké hospodářské krizi došlo v mnoha zemích k obratu v obhospodařování zahraničního obchodu. Většina států Evropy začala uzavírat clearingové úmluvy, sloužící jako nástroj proti dramatickému snížení objemu zahraničního obchodu a zamrznání pohledávek v dlužnických zemích v případě externí nekonvertibility svých měn a devizové regulace. Clearingové centrum v každé zemi platilo svým vývozcům v národní měně s použitím peněz získaných od dovozců a rozdíl (clearingový nedoplatek) byl předmětem platebních smluv. Nejvíce clearingových smluv (34) uzavřelo Německo nabízející vysoké ceny, aby vysálo zdroje, hlavně suroviny, z partnerských zemí, kterým od počátku narůstala nelikvidní clearingová salda. Německo získávalo suroviny zadarmo a obcházelo tak potřebu hodnotných deviz. To postihlo i Československou republiku, která se tomu jen s malými úspěchy snažila bránit v mnohých jednáních v letech 1936-1938.

Československé vedení si uvědomovalo vývoj mezinárodní situace v Evropě a začalo se připravovat na eventuální konflikt. Po nástupu nacistů k moci v Německu byly činěny všestranné válečně-hospodářské přípravy. Československo začalo budovat dobře vyzbrojenou armádu a rozsáhlý systém pohraničních pevností. Prostředky byly poskytovány částečně z řádných státních příjmů, částečně čerpáním půjček a poslední řadě v kritickém mobilizačním roce 1938 zvýšenou emisí padesátikorun a stokorun prohlášených za státovky.

Docházelo k nárůstu latentní inflace a velkému tlaku na devizové rezervy vyvolanému odlivem židovského kapitálu i občanstva. Mimo těchto problémů se vedení Národní banky československé v čele s Karlem Englišem zabývalo i takovými záležitostmi jako vypracováním evakuačního plánu a zajištěním náhradního sídla správy emisního ústavu na severozápadním Slovensku, včetně budování rezervní tiskárny platidel. Obavy, že nepřítel se v první řadě bude zajímat o zlato a devizy byly řešeny rozsáhlou dislokací těchto komodit do velkých cedulových bank v zahraničí, zvláště do Velké Británie. V Praze tak zůstalo okolo 6 tun zlata zatímco 88 tun bylo odvezeno a uloženo v zahraničí.

III.1.1. Situace po Mnichově

Mnichovská konference konaná ve dnech 28.-29. září 1938 a následná Vídeňská arbitráž 2.listopadu vyústily v revizi Pařížské mírové konference a rozhodly o tom, že Československo musí odevzdat Německu, Polsku a Maďarsku přes 30 % svého území, s 33% obyvatelstva, 60% průmyslových kapacit, včetně nejvýznamnějších uhelných revírů. Československý kapitál na obsazeném území byl nostrifikován a vlastníci donuceni k odprodeji za velmi nízkou cenu. České banky v zabraném území musely uzavřít své filiálky nebo je předat německým bankám. Za novými hranicemi zůstalo přes 1160 tisíc Čechů a Slováků, vystavených politickému, zejména národnostnímu útlaku.⁶¹

Dne 5.října abdikoval prezident Beneš a krátce na to opustil zemi. V listopadu bylo přijato nové státoprávní uspořádání s autonomií Slovenska a Podkarpatské Rusi, vzniklo tak Česko-Slovensko. V návaznosti na to byl v lednu změněn název centrální banky na Národní banku česko-slovenskou a označení měny z Kč na K.

Na obsazených územích proběhla okamžitě likvidace dosavadního peněžního oběhu:

- Německo zavedlo říšskou markovou měnu v "sudetoněmeckých zemích" s účinností od 11. října 1938, a to v poměru 1 RM = 8,33 Kč. Bylo to záměrné podhodnocení koruny, když reálná kupní síla marky se odhadovala na 6 až 7 Kč. Druhým nařízením z 15. října 1938 přestala být československá koruna zákonným platidlem v "sudetských územích" s účinností od 31. října 1938.
- Maďarsko na obsazených územích uplatňovalo jako jedinou zákonnou měnu od listopadu 1938 pengö, a to v poměru 100 Kč = 14,28 pengö; kurz byl stanoven podle poměru cen pšenice, která stála v Maďarsku 20 pgo a v ČSR 140 Kč.
- Na území, které bylo obsazeno Polskem, byl výnosem z 11. října 1938 zaveden jako jediné zákonné platidlo polský zlotý v poměru 16 zł. = 100 Kč.

V zabraném pohraničním pásmu, které bylo obsazeno německou armádou, byly staženy československé peníze za 2874 mil. Kč (z toho 1251 mil. Kč bankovky, 1502 mil. Kč státopapír a drobné papírové peníze, zbytek mince) a Německá říšská banka přišla ihned s požadavkem, aby jí byl úhrn staženého oběživa plně nahrazen, protože údajně představuje "*nárok sudetského obyvatelstva proti československému hospodářství, do něhož Němci svou prací přispívají*". Tvrdila dokonce, že by měl být tento nárok uhrazen plně ve zlatu a v devizách, přehlížejíce fakt, že proti československému oběživu byly v zabraném území nesmírné materiálové hodnoty.

Národní banka se snažila tento požadavek omezit zdůrazňováním dluhů

⁶¹ Z toho v Sudetech přes 800 tisíc

pohraničního pásma vnitřnímu hospodářství a kreativními výpočty poměrného zlatého krytí naší měny. Po změně ve vedení Říšské banky nabylo jednání výhružného rázu. Dne 23. února 1939 přišly požadavky ultimativní povahy. Od delegace národní banky, která se dostavila 28. února do Berlína bylo okamžitě požadováno 513 milionů Kč ve zlatě a devizách. Výsledkem jednání byla „dohoda“, že Československo uhradí 465,8 mil. Kč ve zlatě a 15,2 mil. Kč v devizách reprezentujících 37,25% krytí bankovek, k čemuž strany došly poté, co k zásobě měnového zlata připočetli ještě účelovou zlatou rezervu pro splacení švýcarského dluhu. Mince byly demonetizovány v říši a nárok za ně odpadl. Za 500 mil. státovek vykoupili Němci podíly českých bank v průmyslu v zabraných Sudetech. Dalších 500 mil. bylo dle návrhu české strany použito na nákup zbrojního materiálu. Tyto peníze působily jednoznačně inflačně ve vnitrozemském oběhu kam se vrátily. Dohoda byla podepsána 4. března 1939 a na Německou říšskou banku bylo převedeno vynucené zlato (z části deponované v zahraničí) ještě před okupací zbytku českých zemí. Šlo o 14,5 tun zlata.

Kritickou finanční situaci zničeného státu měl zmírnit zahraniční úvěr od britské vlády, který byl součástí mnichovských dohod, k jeho čerpání však již nedošlo.

III.1.2. Protektorát Čechy a Morava

Dne 14. března 1939 byla vyhlášena Slovenská republika, ve které se stala peněžní jednotkou „koruna slovenská – Ks“ a druhý den nato byl zbytek českých zemí obsazen německou armádou. 16. března byl výnosem vůdce a říšského kancléře zřízen Protektorát Čechy a Morava. V článku 10 se praví „*Zákonným platidlem jest vedle říšské marky až na další koruna. Poměr obou měn navzájem určí říšská vláda*“. Poměr určila říšská vláda velice rychle 22.3.1939: 1 Kč se rovná 10 fenikům, tedy 1 Říšská marka (RM) se rovná 10 Kč. Tedy ještě více než v Sudetech, kde byl stanoven poměr 1 RM = 8,33 Kč a než by odpovídalo reálné kupní síle marky, jež se odhadovala na 6 až 7 Kč.

O devět dní později byla Národní banka přejmenována na Národní banku pro Čechy a Moravu, podřízena Německé říšské bance v Berlíně, jejíž zmocněnec v Praze řídil a to prakticky s absolutní pravomocí chod Národní banky. Formálně však banka zůstala samostatná. Do funkce guvernéra byl jmenován Ladislav František Dvořák, který v této funkci působil až do května 1945. Následoval nový devizový řád, rušící samostatný platební styk protektorátu se zahraničím a zbavující tak banku možnosti disponovat s devizami. Od 1. října 1940 byl Protektorát včleněn do říšského celního území a česká koruna se stala nominálním zlomkem (jedna desetina) říšské marky a podle toho byl upraven její zlatý obsah.

III.1.3. Vykořisťování českých zemí, nekryté emise peněz

Prvním z mnoha inflačních faktorů a současně nástrojů k vykořisťování českých zemí bylo **podhodnocení koruny vůči říšské marce**, jež znamenalo, že okupační armáda, policie, úřednictvo i němečtí občané dostávali za své marky více korun, než jaký byl poměr kupních sil. Říšské marky a především dotační šeky znějící na říšské marky, používané německou okupační mocí k uhrazení svého pobytu a činnosti na našem území, byly přijímány po celém území protektorátu a z peněžního oběhu se dostávaly do pokladen Národní banky, která je vyměňovala za koruny a odváděla Německé říšské bance do Berlína. Tam byly připisovány ve prospěch Národní banky na zvláštní prozatímní účet (Interimkonto). Na konci války bylo na tomto účtu marek za 15,3 mld. Korun (mimoto v pokladnách Národní banky zůstalo marek za 1,5 mld. Korun). Znamenalo to, že české zboží nakupované Němci za marky bylo placeno inflační emisí nových korun, jelikož tato pohledávka byla v podstatě fiktivní.

Podobně byly financovány **dodávky českého průmyslu říši**. Dodavatel dostal přes peněžní emisi Národní banky zaplacen v českých korunách, které byly vedeny v Říšské bance v Berlíně jako zvláštní pohledávka Národní banky. Aktivní saldo na tomto speciálním žirovém účtu dosáhlo ke konci války 57,9 mld. Korun. Tedy opět částka daná do oběhu v Protektorátu bez reálné protihodnoty.

K 31.12.	Měnový vývoj v Protektorátu		Měnový vývoj na Slovensku	
	hotovost	vklady	hotovost	vklady
	v mld. K		v mld. K	
1939	12,3	33,8	1,5	2,9
1940	13,2	33,9	1,8	3,0
1941	16,4	38,7	2,1	3,3
1942	22,5	47,5	2,9	3,7
1943	36,1	58,7	3,8	4,4
1944	48,3	79,8	7,2	4,8
30.4.1945/30.6.1945	56,0	---	8,5	5,0

Tabulka č.3 ukazuje růst hotovostních peněz i vkladů během za Protektorátu a Slovenské republiky (Zprávy národní banky pro Čechy a Moravu, In: Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.101 a 103)

Stejně tomu bylo po zrušení celní hranice s **příjmy a výdaji z českého obchodu s třetími zeměmi**, zúčtovanými na tzv. ústředním clearingovém účtu v Berlíně. České aktivní saldo na tomto clearingovém účtu dosáhlo koncem války částky 14,8 mld. K, zase aniž by bylo reálně českému hospodářství k dispozici, přičemž vývozci dostali zaplacen emisí nových korun.

Kromě pohledávek na „clearingovém“, „prozatímním“, „speciálním žirovém“ (v podstatě clearingových účtech) účtu poskytovala banka Říši úvěr přímým eskontem dvouměsíčních říšských směnek a pokladničních poukázek, nebo nákupem nejdéle jednoročních směnek a poukázek stejného typu. **Stav veškerých pohledávek Národní banky na účtech v Říšské bance v Berlíně byl ke konci okupace 105 mld. K.**

Dalším rysem německé okupace bylo **drancování zlaté rezervy**. Německý zmocněnec hned po svém jmenování donutil vedení Národní banky k vydání příkazu Bance pro mezinárodní platby v Basileji aby ze zlatého depozita, které bylo vedeno na účtu Bank of England v Londýně, převedla na Říšskou banku v Londýně 23,1 tuny zlata. Proč tyto banky tento vynucený převod realizovaly bylo později předmětem kontraverzí. Následně bylo odvezeno veškeré zlato z Národní banky v Praze (6,4 tuny) do Berlína. Na podzim tam putovala další tuna ze zásob devizově autonomních firem (Škodovky a Zbrojovky). Mimoto muselo být Říšské bance prodáváno zlato na nákup nedostatkových surovin z třetích zemí (12,8 t v roce 1940), které však do Čech v některých případech ani nedorazily. Celkově bylo Národní banka oloupena o 45,5 tuny zlata. Národní banka byla též zapojena do zabavování židovského zlata. Zabavené zlato (dohromady 617 kg) bylo od speciálně k tomu zřízené firmy přes trezory národní banky předisponováno do „Říše“.

Zcela specifickou záležitostí byl tzv. **matrikulární příspěvek**. Ten byl zaveden v březnu roku 1940 po „dohodě“ Říšského protektora a protektorátní vlády a byl interpretován jako poplatek „za ochranu“, kterou říše poskytuje českému lidu tím, že je ušetřen účasti na jejím „budování nové Evropy“. Výše matrikulárního příspěvku byla určována pro každý rok zvláštními výnosy říšského protektora, a to ve stále stoupající výši. Na rok 1940 to byly 3 mld. K, ale na rok 1945 už 15 mld. K, celkem bylo předepsáno 53,5 mld. K. Značná výše těchto „příspěvků“ způsobovala deficit protektorátního rozpočtu v podobné výši (tj. 50-80% rozpočtových příjmů). Ty byly pokrývány emisemi vládních dluhopisů, které přešly do dluhové služby osvobozeného státu po roce 1945.

Lze konstatovat, že německá říšská moc prostřednictvím své banky, jejího zmocněnce v Národní bance a říšského protektora propracovala systém, jak udělat z měnových a finančních operací dokonalý nástroj hospodářského vykořisťování českého národa.

III.1.4. Řízené hospodářství, ceny a inflace

Tržní hospodářský systém byl od března 1939 okupanty autoritativním způsobem přizpůsobován směrem k systému administrativně a direktivně řízeného hospodářství. Během necelého roku bylo zavedeno řízené hospodářství vyznačující se těmito rysy:

- **Státní řízení průmyslové výroby i oběhu zboží.** Podnikům byly určovány

výrobní a odbytové programy prostřednictvím ústředních svazů s povinným členstvím. Byly to například Ústřední svaz průmyslu, Ústřední svaz obchodu, Ústřední svaz peněžnictví. Devizové hospodářství bylo důsledně řízeno formou tzv. povolovacího řízení pro vývoz a dovoz.

- **Centrální regulace zemědělské výroby** včetně Výkupu všech zemědělských produktů státem.
- **Přídělový systém zásobování.** Ještě důsledněji byla řízena spotřeba domácností zavedením přídělového řízení formou tzv. potravinových lístků, poukazů na textilní výrobky, na cigarety atd.
- **Rozmíst'ování pracovních sil úřady práce.** Dosavadní volný pohyb pracovních sil byl nahrazen pracovní povinností prostřednictvím Úřadů práce. Zvláště tvrdým opatřením bylo od roku 1941 zavedení tzv. „nasazení na práci" v říši.
- **Důsledné státní řízení cen a mezd.** Ekonomickým zájmem okupantů bylo zvládnout cenový vývoj tak, aby nedocházelo k růstu cenové hladiny, aby němečtí občané (vojsko, policejní a úřednický aparát) a říšské podniky nakupovali v protektorátu za téměř poloviční ceny vzhledem k nadhodnocené marce a tak vysávaly hospodářství českých zemí. Prvním krokem bylo zřízení Nejvyššího cenového úřadu - NÚC⁶² s rozsáhlými kompetencemi při tvorbě cen všech druhů zboží a služeb. Druhým krokem bylo vyhlášení "stopcen" podle stavu k 20. červnu 1939, tedy zákaz zvyšovat ceny zboží a služeb bez svolení NÚC.

Účinnost cenové regulace byla zajišťována důslednou a složitou přídělovou soustavou nejen pro domácnosti, ale pro celé hospodářství. Tato bezohledná cenová politika doprovázená tvrdými sankčními opatřeními byla úspěšná.

Potraviny	72,6 %
Textilní zboží	118,1 %
Ostatní průmyslové zboží	36,6 %
Celkem	59,0 %

Tabulka č.4. Cenová hladina v Protektorátu měřená indexem úředních velkoobchodních cen a indexem životních nákladů dělnické rodiny - zvýšení od ledna 1939 do dubna 1945 (Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.100)

Došlo tedy k závažné změně v cenových relacích, které se tak začaly odchylovat od cen volného trhu. Stále více se proto objevoval černý trh, které nabýval na intenzitě zejména v posledních dvou letech války, kdy ceny i peníze už naprosto ztrácely svou

⁶² Dle vládního nařízení č. 121/1939 Sb.

funkci a přecházelo se k naturální směně (oblíbeným prostředkem byly cigarety).

Dodržování všech norem a pravidel, které se týkaly hospodářského řízení, bylo zajištěno důslednou kontrolou, kterou prováděly speciální útvary, a to v úzkém propojení s bezohledně prosazovanými trestními postihy.

Systemu řízeného hospodářství byla přizpůsobena i soustava obchodního peněžnictví. **V roce 1942 bylo zřízeno ministerstvo hospodářství v jehož čele stál říšský němec.** Ministr byl zmocněn slučovat peněžní ústavy, likvidovat je a zajišťovat jejich řízení. Prosazoval koncentraci peněžních ústavů umožňující jejich snadnější kontrolu a jejich zapojení do systému řízení úvěrových a vůbec finančních procesů v zemi. Do jejich vedení byli dosazováni Němci. Všechny peněžní ústavy - kromě Národní a Poštovní spořitelny - byly povinně⁶³ organizovány v nově zřízeném **Ústředním svazu peněžnictví pro Čechy a Moravu.** Jeho vedení disponovalo rozsáhlými pravomocemi včetně sankčních.

Ústřední svaz byl tvořen třemi skupinami: skupinou soukromého bankovníctví (s třemi odbornými skupinami – akciové banky, bankéři, obchodní dohodci), skupinou peněžních ústavů s veřejnými úkoly (s třemi odbornými skupinami – zemské banky a ústavy se zvláštními úkoly, spořitelny, okresní záložny hospodářské) a skupinou úvěrních družstev (s dvěma odbornými skupinami – všeobecné záložny, venkovské družstevní záložny)

Proces koncentrace v peněžnictví probíhal rychle, zejména fůzemi. Počet bank se zmenšil z 23 koncem roku 1938 na 10 koncem roku 1944. Zrušeny byly především banky s českým vedením, jejichž aktivitami si nebyly okupanti jisti a které nepotřebovali.

V procesu s K. H. Frankem - státním tajemníkem a od roku 1943 státním ministrem v Úřadu říšského protektora byl mimo jiné předložen i znalecký posudek o škodách, které byly českému hospodářství způsobeny německou okupací. Tento posudek vyčíslil celkové hospodářské škody v českých zemích na částku 429,7 mld. Kč, z toho škody měnové za 135,5 mld. Kč v cenách roku 1937, tedy sedminásobek národního důchodu Československa roku 1937.

Na Slovensku byla zavedena koruna slovenská jako výlučné platidlo s kurzem 1:1 k dosavadní česko-slovenské koruně. Vznikla Slovenská národní banka, které vydala první slovenské bankovky v roce 1940. Přestože oficiální kurz slovenské koruny k marce byl stanoven na 1 RM = 11,628 Ks nebylo slovenské hospodářství ze strany válčícího Německa podrobena tak dalekosáhlému vykořisťování jako české země. Jinak byl vývoj na Slovensku obdobný jako v Čechách, systém centrálního řízení byl však zaváděn později a méně důsledně. Inflation měla odlišný průběh a cenová hladina vzrostla o něco více.

⁶³ Dle vládního nařízení č. 114/1941 Sb.

III.1.5. Nová politická situace

Krátce po roce 1939 se v Londýně utvořilo exilové centrum pod vedením Eduarda Beneše. Vytvořilo československou vládu v čele s premiérem Janem Šrámkem. Ministrem financí byl zpočátku Eduard Oustrata a po něm od října 1941 Ladislav Feierabend. Představy londýnské skupiny předpokládaly obnovení demokratického státu na liberálních principech s výrazným posílením sociálních funkcí státu a s potlačením fašizujících a extrémně pravicových názorů.

Zcela jinou představu mělo moskevské vedení komunistické strany, reprezentované Klementem Gottwaldem. Jejich představy počítaly s výrazným posílením vlivu státu v hospodářství, s výrazným omezením soukromého vlastnictví velkých průmyslových podniků a bank a tedy s likvidací velkého soukromého kapitálu, s prosazováním prvků státního plánovaného hospodářství a s budováním politického systému, který byl označen jako lidová demokracie.

Jednání mezi oběma skupinami proběhlo v březnu 1945 v Moskvě a výsledky byly po vytvoření vlády v čele s krajně levicovým sociálním demokratem Zdeňkem Fierlingerem shrnuty 5.dubna do programového prohlášení vlády tzv. Košického vládního programu. Projevila se zřetelná politická a mocenská převaha Gottwaldovy skupiny, která uměla využít průběhu válečného konfliktu kdy sovětská vojska osvobozovala Československo.

Jádrem vládního programu byla hospodářská obnova státu pod všeobecným státním vedením a zahájení cesty k úplnému centrálnímu řízení ekonomiky. Od července 1945 začaly probíhat první kroky. V říjnu 1945 pak byly vydány dekrety o znárodnění průmyslu a bank. Ty se týkaly klíčového průmyslu, dolů a všech závodů s více než 500 zaměstnanci. Celkem 2100 podniků, které se podílely ze 75 % na celkové průmyslové výrobě země. Znárodněny byly také všechny velké banky a pojišťovny a dne 20.října 1945 byly přeměněny v národní podniky a některé byly sloučeny, uvažovalo se o jejich další brzké koncentraci.

Další vývoj měly určit volby v roce 1946 do nichž šla Komunistická strana s programem směřujícím k převzetí politické moci v zemi.

Stabilita poválečného Československa měla být zajištěna nejen zjednodušením jeho politické scény (byly zakázány prvorepublikové pravicové strany), ale také jeho národnostního složení. Němci a Maďaři se dostali v Československu do postavení bezprávné skupiny obyvatel. Jejich majetek byl zabaven a dán pod národní správu, byli zbaveni občanství a tím i jakékoliv právní ochrany. Od ledna 1946 byl zahájen organizovaný odsun německého obyvatelstva na základě rozhodnutí Postupimské konference.

„Bylo by upřímné a poctivé, kdybychom řekli, že dluh vzniklý z národního hospodářství plně akceptujeme, protože jsme si vědomi, že kdybychom vedli válku sami, také by nám dluh vznikl, a že tento dluh představuje koneckonců cenu naší státní a národní existence, a ta přece stojí za 250 miliard korun!“

Halbhuber, J., Hospodářská politika nového Československa ve světle moderní ekonomiky, Praha, Práce 1946, s.46

III.2. Koncepce měnové reformy

Způsob protektorátního hospodaření podle německých představ, obrovská inflační emise peněz současně s tvrdou regulací cen a přidělovým systémem, nastolil otázku, jakým způsobem se vypořádat s obrovským přebytkem kupní síly, který takto vznikl. A jak vrátit penězům zpět jejich funkce, které během okupace ztratily.

	Hotovostní oběživo	Vklady domácností	Spotřebitelské ceny (index)	Černý trh (index)
Konec roku 1938	14,3 mld. Kč	61,6 mld.Kč	100	100
*Říjen 1945 / **Duben 145	123,5 mld Kč*	208,0 mld Kč*	159**	1000-5000**
Nárůst o	760 %	238 %	59 %	900 – 4900 %

Tabulka č.5 ukazuje růst měnových a cenových ukazatelů za druhé světové války. (Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.100 a 113)

III.2.1. Způsoby odstranění přebytku kupní síly ⁶⁴

Vzniklý monetární převis a z něho pramenící přebytek kupní síly obyvatel se dal ve své době řešit v zásadě několika způsoby. Navrhována byla různá řešení řadou lidí, a skutečná podoba reformy byla nakonec výsledkem mnoha kompromisů a zvrátů. Všechny z níže uvedených „ideálních typů“ měly své opodstatnění, stejně tak jako bylo zcela jasné, že ve své „čisté“ podobě nejsou reálné. Nakonec se všechny „více či méně“ odrazily ve výsledné podobě reformy. Je patrné, že se některé možnosti navzájem „překrývají“, či doplňují.

Laissez-faire

Jednou z možností bylo zrušit přidělový systém, opustit umělou cenovou stabilitu a umožnit trhu napravit zdeformované cenové relace a najít správné a zdravé rovnovážné ceny dle poptávky a nabídky doma i na světových trzích. Stát by přerušil svou dosavadní cenovou politiku a zrušil přidělové hospodářství ve spotřebním i investičním sektoru a vyčkal by, až se

⁶⁴ Uvedená koncepce je autorova, nejvýznamnější zdroj: Kadlec, V., Přebytek kupní síly a jeho odstranění, Praha 1945

ustaví samočinná rovnováha mezi penězi a statky. Kupní síla, která se vytvořila za války tím bude uvolněna a bude působit na volném trhu jako účinná poptávka. Ceny statků značně stoupnou a peníze se znehodnotí, válečný přebytek kupní síly zmizí. Zvýšené ceny budou znamenat ztrátu pro všechny věřitele a zvýhodnění pro všechny dlužníky, tedy i pro stát. Výhodou tohoto řešení je, že představuje zdaleka nejjednodušší cestu k odstranění přebytku kupní síly. Navíc inflace jako určitá forma daně je občany přijímána lépe než daně ve výši odpovídající inflaci. Nevýhoda inflace je především v tom, že poškodí majitelé hotových peněz a vkladů, věřitele a naopak pomůže všem dlužníkům a majitelům hmotných statků. To by mohlo spolu s výraznou inflací dále posílit hospodářský a především sociální rozvrat společnosti.

Restrikce daněmi a dávkami

Další možností je odčerpat mimořádnými dávkami a daněmi tolik kupní síly, kolik odpovídá jejímu přebytku. Stát by se jednoduše zmocnil oné přebytečné kupní síly, musel by však tuto daněmi získanou kupní sílu zadržet a zničit. To by umožnilo zachovat cenovou hladinu, která by již nemusela být regulována umělou stabilizační politikou a přidělovým hospodářstvím, jelikož poptávka a nabídka by ustálila cenu statků blízko těm regulovaným. V případě výběru daní a dávek by bylo nanejvýš důležité zvážit jak jejich výnos (fiskální hledisko) a spravedlnost (sociální hledisko), tak jejich dopad na hospodářskou sféru (efektivnostní hledisko). Nabízela se zde znovu dávka z majetku a z přírůstku z majetku. Pokud by před tím stát zablokoval přebytečnou kupní sílu vázanými vklady musel by ji proti výběru této dávky samozřejmě uvolnit. Problematickým momentem majetkových dávek je jednak jejich vliv na spoření a na kapitál, za druhé by vznikla řada nepříjemností spojených s jejich vybíráním.

Restrikce privatizací válečné kořisti

Tato varianta předpokládá že stát rozprodá mezi majitele přebytku kupní síly válečnou kořist, statky, pozemky (konfiskace majetku německého obyvatelstva), které stát za války a po válce bezplatně získá, případně i reparace, humanitární pomoc a další svůj majetek, který bezprostředně nepotřebuje a v soukromých rukou najde lepší uplatnění. Takto nabytou částku by už nepustil do oběhu, a tak by zachoval cenovou hladinu i po opuštění přidělového hospodářství. Problematickým momentem této varianty je jednak cena, kterou by mohl stát docílit při prodeji zmíněných majetků a za druhé významný poválečný posun doleva a snaha znárodňovat.

Repudiaci či dočasná blokáce protektorátních peněz⁶⁵

Další eventualitou je radikálně restringovat oběživo, tak že ho bude při výměně za

⁶⁵ odmítnutí nebo dočasné zablokování protektorátních peněz

novou měnu většina odmítnuta – zabavena a definitivně odstraněna z oběhu. Společně s tím by se škrtaly pohledávky a závazky vzniklé za války. Tím by stát mohl docílit rovnováhy mezi statky a penězi při zachování původní cenové hladiny a opustit přidělové hospodářství. To bylo krajně nespravedlivé vzhledem k tomu, že peníze v držení občanů nebyly v žádném vztahu k jejich celkovému majetku a také by to mohlo způsobit značné ekonomické potíže jednotlivým hospodářským subjektům. Slabší variantou je jen dočasné zablokování peněz na vázaných účtech. Ty by pak mohly být likvidovány nebo uvolňovány za použití předchozích tří způsobů. Tato varianta souvisí i s následující možností.

Konsolidace vydáním státních dluhopisů

Tato varianta počítá s tím, že se stát „smíří“ s měnovým a finančním stavem po válce a konsoliduje ho vydáním státních dluhopisů. Mohl by rozhodnout i o dočasném zákazu vybírání vkladů a vydání státních dluhopisů, jejichž reeskont a lombard by byl zakázán stejně jako těch už do oběhu dříve uvedených. Tím by se mu mohlo podařit docílit rovnováhy mezi statkovou a peněžní stránkou na trhu statků a služeb při zachování původní cenové hladiny. Stát by však tímto pouze ustoupil od řešení tohoto problému a břemeno přesunul na budoucí vlády a generace. Toto řešení se jeví jako sociálně a mezigeneračně nespravedlivé a pro stát ekonomicky problematické.

Zachování řízeného hospodářství⁶⁶

Poslední možností, která reprezentuje zcela jiný přístup k penězům než předchozí je možnost zachování řízeného hospodářství. Řízené hospodářství má totiž prostředky a způsoby, jak paralyzovat vliv přebytku kupní síly a nebezpečí, že vyvolá inflaci. V tomto pojetí by se mírové poválečné hospodářství nelišilo od válečného hospodářství, šlo by jen o změnu priorit. Díky mzdové, cenové a daňové politice vydatně podporované řízením výroby, spotřeby a investic může být inflace silně potlačena, resp. se z ní stane latentní inflace. Pak může projít hospodářstvím libovolné množství peněz při nulové inflaci. Přebytek kupní síly by se pak do jisté míry snížil, jak by se trh postupně nasycoval zbožím. Tato varianta je spojena s vizí rozsáhlé socializace a intervenční politikou státu určující preferované průmyslové obory za použití stejných mechanismů jako za války. Peníze a peněžnictví v tomto případě neplní své normální funkce, ale stávají se nástrojem hospodářské politiky státu.

Teoreticky existovaly samozřejmě ještě další možnosti, například deflační politika odčihující válečnou inflaci při současné nanejvýš radikální restrikci oběživa, ale to nebylo vzhledem k převaze ideových následníků Keynesa či Marxe vůbec uvažováno jako reálná možnost.

⁶⁶ Blíže k tomu: Halbhauer, J., Hospodářská politika nového Československa ve světle moderní ekonomiky, Praha, Práce 1946, s. 88-90

III.2.2. První úvahy o reformě

Exilový ministr financí Ladislav Feierabend měl mimořádné pochopení pro význam měnové politiky v budoucích hospodářských poměrech obnoveného Československa a snažil se prosadit vznik exilové Národní banky Československé, ale proti vůli prezidenta Beneše neuspěl.⁶⁷ Zřídil tak pouze **měnový a bankovní odbor ministerstva financí**, jenž vedl Jan Viktor Mládek, vynikající odborník, který předtím pracoval ve studijním odboru Národní banky, a který za války úzce spolupracoval s Keynesem na jeho verzi poválečného uspořádání světových měnových poměrů, která později musela ustoupit verzi americké.⁶⁸

Ekonomové seskupení v tomto odboru se už ke konci roku 1941, kdy německé armády obsazovaly Evropu a Anglie byla vystavena těžkým leteckým náletům, rozhodli za pomoci Currency Commission britské vlády **připravit poválečnou měnovou reformu** a to i s velmi konkrétními kroky. Německé hospodaření v Protektorátu totiž nedávalo žádnou naději na zachování původní podoby měny.

Jelikož uvažovali o okamžité výměně znehodnoceného oběživa po obnovení republiky, rozhodli se vyrobit **nové československé peníze** a připravili tedy výtvarné návrhy na nové peníze. Přičemž bylo rozhodnuto, že na nových státovkách budou portréty významných Čechů a Slováků, kteří utvářeli historii (T.G. Masaryk, M.R.Štefánik, K.Havlíček, J. Kolár a Jiří z Poděbrad)⁶⁹. Konečné návrhy na nové peníze a na jejich výrobu byly projednány a schváleny na zasedání exilové vlády 5.června 1942 v Londýně.

Byly uzavřeny smlouvy s tradičními tiskárnami, a to s Bradbury, Wilkinson and Co., která tiskla peníze v hodnotách 100 Kč, 500 Kč a 1000 Kč, a s firmou Waterlow and Sons, která tiskla peníze v hodnotách 20 Kč a 50 Kč a firmou De La Rue, která tiskla hodnoty 5 Kč a 10 Kč. Celkem 376,150.000 kusů státovek v celkové nominální hodnotě 24,8 mld. Kč. Byly vyrobeny ve velmi krátké době a v dubnu 1943 předány exilové vládě. V roce 1944 bylo pro jistotu vyrobeno i 200 milionů kolků. Vše bylo až do konce války pečlivě uskladněno poblíž Bristolu.

⁶⁷ Prezidentu Benešovi vadili navrhovaní členové, byli to lidé spjatí s předválečným hospodářským systémem, (např. Antonín Basch, známý obhájce liberálního hospodářství, toho času profesor na univerzitě v Chicagu). Beneš počítal s výraznou změnou hospodářského systému po skončení války.

⁶⁸ J.V. Mládek a A.Basch pracovali na přípravě stanov Mezinárodního měnového fondu a Světové banky a uplatňovali stanoviska vycházející z československých zkušeností s měnovou krizí třicátých let i zájmů nového Československa. V červenci 1944 jsme přistoupili v Bretton-Woods k Mezinárodnímu měnovému fondu a Světové bance. Blíže k tomu: Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.103 a 105 a Vencovský, F.: Tři měnové reformy pro jednu generaci, In: Ekonomika, Právo, Politika č.26/2003 Praha, CEP 2003, s.122

⁶⁹ Složitě bylo vyhledat v Anglii grafiky a rytce, kteří by se dobře vypořádali s výtvarnými nároky, když v té době nebyly k dispozici spolehlivé podklady. Portrét Štefánka byl vypracován podle poštovní známky, portrét Jiřího z poděbrad podle malé reprodukce Alšova obrazu „Setkání Jiřího z poděbrad s Matyášem Korvínem“, ostatní portréty z „Československé vlastivědy“, Karlštejn podle turistického prospektu, slovenská krajina podle obyčejné fotografie atd.

III.2.3. Výsledná koncepce reformy

Po obnovení Československa došlo i k obnovení Národní banky československé. Její dočasná správa dostala za úkol společně s vládou dát do pořádku rozvrácené peněžní poměry. Zatímco odstranění celého koše válečných měn a samotné zavedení nové měnové jednotky bylo problémem spíše technicko-organizačním a v této části pojednáno nebude, **odstranění inflačního přebytku kupní síly** a konstrukce měnové politiky dle kritérií určených československou vládou v linii Košického vládního programu („*Postavit celý peněžní a úvěrový systém ... pod všeobecné státní vedení*“) bylo záležitostí bytostně politickou a ekonomicko-teoretickou.

Reformu připravovala skupina, kde **vedoucí úlohu měli už levicově orientovaní ekonomové**, předseda dočasné zprávy Národní banky Jaroslav Nebesář (zvláště aktivní byl jeho tajemník Vladimír Kadlec)⁷⁰ a vrchní ředitel Národní banky Leopold Chmela. Dále tam byli Alois Král ze studijního oddělení bývalé Národní banky československé a Ervin Exner, reprezentující bývalý londýnský měnový a bankovní odbor ministerstva financí. **Jejich návrhy nebyly zasazeny do nějaké koncepce příští měnové politiky a směřovaly hlavně k likvidaci inflačních válečných peněz.** V tom, jak bude vypadat budoucí politický a hospodářský vývoj nebylo dostatečně jasno.⁷¹

Jejich materiály se staly podklady pro jednání komise odborníků a komise politické, složené z členů vlády. Vyústěním všech složitých úvah a v mnoha směrech i rozporných nárožů, bylo rozhodnutí o provedení radikální měnové reformy vyznačující se těmito rysy:

- Zavedení jednotné čs. měny, která nahradí dosavadní K a Ks v poměru 1:1.
- Radikální restrikce hotovostního oběživa na zlomek dosavadní hodnoty a zablokování inflační kupní síly ve všech jejích formách na vázaných vkladech.
- Upravením cenové a mzdové hladiny, přibližně na trojnásobek předválečné úrovně.
- Nastavení nového kurzu československé koruny k dolaru a přistoupení k Mezinárodnímu měnovému fondu a světové bance.
- Navrhnutí možností, co s vázanými vklady, avšak odložení přesného zpracování jednotlivých opatření (majetková dávka, privatizace válečné kořisti, státní dluhopisy) na později.

⁷⁰ Život Vladimíra Kadlece a Jaroslava Nebesáře byl podobně pohnutý, kritika předválečného uspořádání a příklon k levicovým názorům jim zajistily místa na špičce Národní banky československé po obnovení republiky. Další výrazný posun doleva jim přinesl významné pozice za komunistického režimu (vedoucí oddělení národohospodářského odboru Kanceláře prezidenta republiky Klementa Gottwalda a Guvernér Národní banky Československé do roku 1950). V roce 1954 byl Jaroslav Nebesář odsouzen v politických procesech na 15 let, o dva roky později byl propuštěn. Vladimír Kadlec se musel stáhnout do ústraní a později se zapojil do disidentského hnutí, poté co se podílel na ekonomické reformě v roce 1968.

⁷¹ Viz: Vencovský, F.: Tři měnové reformy pro jednu generaci, In: Ekonomika, Právo, Politika č.26/2003 Praha, CEP 2003, s.123

III.3. Vlastní průběh reformy

III.3.1. Obnova Národní banky Československé

Dekretem prezidenta republiky vydaným 12. listopadu 1944 byl zřízen Československý měnový úřad, aby vykonával funkce emisního ústavu na osvobozeném území. Toto prozatímní řešení bylo po osvobození Československa nahrazeno zásadním institucionálním řešením. Na základě dekretu prezidenta republiky ukončilo 18. května 1945 svou činnost vedení protektorátní Národní banky pro Čechy a Moravu a **byla obnovena činnost Národní banky Československé**, jejíž dočasnou správu jmenoval předseda vlády. V ní měli převahu levicoví ekonomové v čele s Jaroslavem Nebesářem. Ta byla pověřena dát společně s vládou do pořádku rozvrácené peněžní poměry:

- očistit v co nejkratší době peněžní oběh na území státu od cizích platidel,
- sjednotit korunové měny dřívějšího Protektorátu Čechy a Morava a dřívější Slovenské republiky na jednotnou československou měnu a zavést tuto měnu jako zákonné platidlo na celém státním území,
- stabilizovat novou československou měnu a měnovou politikou podpořit hospodářskou konsolidaci,
- likvidovat inflační přebytek peněz, který vznikl během války.

III.3.2. Sjedenění peněžního oběhu

Těsně po skončení války byla mozaika obíhajících měn na našem území tvořena **československými protektorátními korunami, říšskoněmeckými markami, slovenskými korunami, polskými zlotými, maďarskými pengö, vojenskými poukázkami různých armád a předválečnými korunami československými**, jejichž platnost byla neprodleně obnovena.

Dne 10. května 1945 byla opatřením České národní banky na území dřívějšího Protektorátu **odňata německým markám funkce zákonného platidla**. De facto byla marka jako platidlo odmítána již na základě oběžníku Národní banky pro Čechy a Moravu ze dne 28. dubna, jímž banka zastavila přijímání marek od soukromých osob a tím vlastně dala povel k hromadnému útěku od marky. Na území dřívějšího Protektorátu byly pak marky v termínu do 14. června 1945 skládány obyvatelstvem na vázané účty při kurzu 1 RM = 10 K a tím zmizely z oběhu. **V tzv. Sudetech byly marky stahovány z oběhu později**, až počátkem srpna, aby nebyl narušen hospodářský život v pohraničí a aby byla výměnná akce koordinována s administrativními postupy spojeneckých armád. Stahovaly se rovněž při kurzu 1 RM = 10 K.

Na Slovensku se rozhodnutím Slovenské národní rady v Košicích z 19. března 1945 stahovaly v oblastech zabraných od roku 1938 Maďary maďarské peníze při kurzu 2 Ks = 1

pengö. **Zákonným platidlem přestalo být pengö 26. června 1945.** Na Slovensku bylo rovněž z obav z možného navracení velkého množství bankovek, které předtím s sebou odvezla bývalá vláda Slovenského státu, přikročeno k evidenčnímu okolkování všech papírových peněz a to na základě nařízení Slovenské národní rady z 3. července 1945.

Kromě toho obíhaly v roce 1945 na Slovensku **papírové poukázky, které používaly postupující jednotky sovětské armády** ke svým výplatám a při nákupech zboží. Tyto poukázky byly dány do oběhu z rozhodnutí Československého měnového úřadu londýnské vlády v listopadu 1944. Byly vytištěny v roce 1944 v Moskvě v hodnotách od 1 do 1000 K. Nařízením předsednictva Slovenské národní rady z 19. března 1945 (se zpětnou účinností od 1. února 1945) byly tyto poukázky vyhlášeny jako zákonné platidlo na Slovensku (19. května 1945 se tak stalo i v Čechách).

Do srpna 1945 se podařilo celý koš obíhajících měn zlikvidovat a vytvořit na celém území dvě peněžní korunové oblasti: českou a slovenskou, mezi nimiž byl stanoven kurz 1:1.⁷² Slovenská i česká koruna však nebyly platidlem na území druhém a platební styk se prováděl již od června zvláštním zúčtovacím řízením u Národní banky v Praze a v Bratislavě. Cestovní ruch mezi oběma oblastmi byl umožněn volným přidělem peněz druhé oblasti.

III.3.3. Hlavní část měnové reformy

Vyústěním reformních peněžních opatření bylo **opětne zavedení jednotné československé měny „Koruny československé – Kčs“**, nahrazující dosavadní Korunu (v českých zemích) a Korunu slovenskou v poměru 1 : 1 a to k **1. listopadu 1945** podle dekretu prezidenta republiky z 19. října 1945 (č. 91/1945 Sb.).

Nové peníze se dostaly do oběhu tak, že pro každou fyzickou osobu se **vyměňovaly dosavadní peníze v omezené míře – maximálně 500 Kčs nových peněz**; pro podnikatele a jiné právnické osoby ve zvláštním uvolňovacím řízení podle jejich hospodářských potřeb (např. částka ve výši jednoměsíčních platů všech zaměstnanců a 10 % z vázaných vkladů nutných pro provoz podniku)⁷³. **Do oběhu byly dány papírové peníze, které byly za války vytištěny v Anglii**⁷⁴, byly to státovky po 1000, 500, 100, 50, 20, 10 a 5 Kčs. Navíc byly dány do oběhu s datem 16. května 1945 bankovky za 1000 Kčs a státoverka za 100 Kčs, které již za okupace tajně připravila a po osvobození pohotově vyrobila tiskárna Národní banky. Vyhláškou ministerstva financí z 20. října 1945 (č. 92/1945 Sb.) byly státovky od 100 Kčs výše považovány za bankovky Národní banky Československé. V platnosti zůstaly

⁷² Tento poměr byl předurčen rozhodnutím, aby zmíněné korunové poukázky Československého měnového úřadu byly uváděny do oběhu v poměru 1 : 1 k české protektorátní i ke slovenské koruně.

⁷³ Zákon č. 91/1945 Sb., §11 a §13

⁷⁴ Ty byly v polovině září přepravěny v 3771 bednách z Anglie do Prahy

veškeré mince a z papírových platidel protektorátní jednorunové poukázky z roku 1944. **Do oběhu bylo takto dáno nových peněz za 19 mld. Kčs, které nahradily 124 mld. starého oběživa. Šlo tedy o 85 % peněžní restrikcí.** Bylo však počítáno s uvolňováním na sociální případy a zabezpečoval se přístup k dostatečným peněžním prostředkům veřejnoprávním institucím, úřadům, státním podnikům typu pošty a železnic a cizím zastupitelským úřadům a spojeneckým armádám.

Dalším dekretem prezidenta republiky z 20. října 1945 (č. 95/1945 Sb.) bylo nařízeno **přihlásit veškeré peněžní vklady a jiné peněžní pohledávky u peněžních ústavů, životní pojistky a cenné papíry.** Všechny tyto peněžní hodnoty včetně hotovostí, které byly složeny v peněžních ústavech, byly sepsány a prohlášeny za "vázané". Šlo o mimořádně závažnou akci, kdy byla zablokována obrovská inflační kupní síla, ale i finanční nástroje kapitalistické ekonomiky - vklady, pojistky, obligace, akcie atd. Zmrazení vkladů mělo velký význam pro naše banky, protože prakticky zachránilo jejich likviditu, banky totiž měly obrovské zamrzlé pohledávky v Německu. **Suma vázaných vkladů dosáhla ke konci roku 1945 obrovské sumy 258 mld. Kčs.**

Dále byly v listopadu 1945 **upraveny cenové a mzdové poměry zvýšením cenové a mzdové hladiny tak, aby v celostátním průměru dosahovala přibližně trojnásobku**⁷⁵ předválečné úrovně. To znamenalo i úpravu cenových relací mezi českými zeměmi a Slovenskem – oproti předválečnému období byly v českých zemích totiž ceny asi o 60 % vyšší, zatímco na Slovensku dosáhly zhruba dvojnásobku předválečné úrovně. V praxi bylo nutno přebudovat celou cenovou a mzdovou soustavu, daňovou soustavu, železniční a ostatní dopravní tarify, úrokové, poplatkové, pojišťovací a další sazby. Snahou bylo zajistit rovnováhu mezi zemědělstvím a průmyslem, jednotlivými průmyslovými odvětvími, velkoobchodem a maloobchodem i jednotlivými částmi republiky. Disproporce vzniklé za okupace byly značné. Uvedených opatření se bohužel použilo v některých případech, a do budoucna stále častěji užívalo, k založení disproporcí nových, jelikož ceny zůstaly nadále administrativně regulovány. Uvedeným zvýšením cenové hladiny se pomohlo dlužníkům a tedy především státu, který si takto snížil sám sobě dluh na třetinu a vytvořil prostor pro nové dluhy a úvěry.

Součástí měnové reformy bylo také **stanovení nového kurzu Kč vůči dolaru,** protože předválečný kurz (28,6:1) byl nereálný. Základem pro nový kurz bylo porovnání vnitřních cen s cenami v předních západních zemích (v USA, Velké Británii, Švýcarsku a

⁷⁵ Nebylo prý jasné jak se došlo zrovna k trojnásobku. Nikdo se nehlásil k autorství, toto zvýšení bylo bráno jako jakýsi axiom. „*Toto zvýšení zůstane asi tajemstvím měnové alchymie*“, Citace dle: Halbhuber, J., Hospodářská politika nového Československa ve světle moderní ekonomiky, Praha, Práce 1946,s.87

Švédsku) a podle toho se určil kurz k americkému dolaru od 1. listopadu 1945 1 USD = 50 Kčs. Tento kurz byl chápán jako první aproximace, ale ukázalo se, že odhad byl přesný. V dalších letech do února 1948 bylo Československo kurz schopno udržovat, byl reálný a rovnovážný.⁷⁶ Z takto určeného kurzu byla odvozena - podle zlatého obsahu dolaru 0,888671 g relace koruny ke zlatu, a to 1 Kčs = 0,0177734 g zlata. Tato zlatá parita a tento kurz byly nahlášeny Mezinárodnímu měnovému fondu a v tomto kurzu byly také prováděny všechny peněžní transakce s cizinou.⁷⁷ Ke **vstupu do Mezinárodního měnového fondu a světové banky** jsme se přihlásili již v Bretton-Woods v červenci 1944. Formálně to bylo potvrzeno na zasedání Prozatímního národního shromáždění dne 18. prosince 1945 (č. 68 a 69/1946 Sb.). Československý podíl na prostředcích MMF byl 125 mil. USD. ; výši této účasti bylo Československo na dvanáctém místě mezi 45 členy.

Ještě bychom měli zmínit, že 26. listopadu byla **Slovenská národní banka začleněna do Národní banky Československé a ta se tak stala jedinou emisní bankou pro celé státní území.**

III.3.4. Dávka z majetku a z přírůstku na majetku

Jedním ze způsobů jak redukovat množství „vázaných vkladů“ byla i dávka z majetku a především dávka z přírůstku majetku. Myšlenka Dávek byla obyvatelstvem dobře přijímána, jelikož za války se lidé mohli obohatit především plněním dodávek pro německé okupanty nebo obchodováním na černém trhu. Nebyl tedy spor o to zda má dávka být, ale o to, nakolik má být progresivní. Komunisté nakonec prosadili variantu **razantní progresse**.

Podle zákona o majetkových dávkách (č. 134/1946 Sb.) činila dávka z majetkového přírůstku 5 % z prvních 5.000 Kčs vyměřovacího základu, 10 % z dalších 10.000 Kč ... až 100 % z dalších částek nad 565.000 Kč. Navíc existovalo ustanovení, že pokud byl majetkový přírůstek nepřiměřený hospodářským poměrům a slušným výdělkovým možnostem a poplatník nedokázal na vyzvání berního úřadu prokázat jeho původ, byl onen přírůstek zdaněn 100 % sazbou. Dávka z celkové hodnoty veškerého majetku činila 5 % z prvních 200 tisíc Kč, maximální hranicí bylo 30 % z částky přesahující 20 milionů Kč.

Přiznání k dávce se podávalo v případě, že domácnost měla majetek vyšší než 100.000 Kč či dosáhla v období od počátku roku 1939 do 15.11.1945 přírůstku majetku přes 20.000. Existovaly odpočitatelné položky. Každý poplatník byl povinen sám si dávky vypočítat, podat k nim přiznání a zaplatit je ještě před jejich vyměření. **Dávky mohly být zaplacený hotově nebo z vázaných vkladů nebo tuzemskými cennými papíry.**

⁷⁶ Blíže k tomu: Půlpánová S. – Půlpán K.: K 50. výročí měnové reformy v roce 1945, In: Finance a úvěr č.11, Praha, Ministerstvo financí 1995, s.648

⁷⁷ Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.114

„Považuji navrhované řešení pro střídaly za tragické a pro národní hospodářství za osudné“

Engliš, K.: Stanovisko k návrhu zákona o Likvidačním fondu měnovém, duben 1947, In: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.118

III.4. Zhodnocení a další vývoj

První kroky měnové reformy roku 1945 - stažení cizích platidel a sjednocení měny na území celého státu byly velmi dobře promyšleny a provedeny. Veškeré operace proběhly hladce a rychle. To umožnilo i přes přetrvávající regulaci cen, která omezovala podnikání a zachovávala černý trh, hospodářský rozvoj, o čemž svědčí nadějný vývoj ekonomiky v roce 1946. Otázka vázaných vkladů zůstala otevřená. Určitou odpovědí mělo být zřízení Likvidačního fondu měnového, které se standardně pokládá za ukončení první fáze měnové reformy v roce 1945.

III.4.1. Vázané vklady a likvidační fond měnový

Nedořešená otázka, co s vázanými vklady, se ukázala vážným problémem pro koncipování měnové politiky po reformě. Byly **nejasnosti a spory jak spojit dohromady novou stabilní měnovou politiku a emisi peněz vznikající uvolňováním vázaných vkladů**, resp. Přeměny „starých“ peněz na peníze „nové“.

Národní banka se na jedné straně chovala sama zodpovědně a snažila se do ekonomiky pouštět peníze standardními způsoby – lombardem cenných papírů, eskontem směnek a nákupem cizích deviz, valut a drahých kovů. To však nebylo vůbec snadné vzhledem k tomu, že neexistovaly směnky, kvalitní dluhopisy, zástavní listy atd., navíc dobře nefungoval kapitálový a devizový trh.

Na druhé straně byl stát a politické strany sdružené v Národní frontě. Deficity rozpočtů v období poválečné rekonstrukce v letech 1945-1947 dosahovaly enormní výše, např. za rok 1946 to bylo 26,2 mld. Kčs, což bylo téměř 70 % příjmové stránky rozpočtu. Dále **byla uvolněna velká množství zablokovaných peněz** na sociální (k 31.květnu 1947 asi 13 mld.) a provozní potřeby. Také politické strany, které si mohly vyměňovat peníze bez omezení, toho vrchovatě zneužívaly. Předkládaly se přitom argumenty podporující využití vázaných vkladů pro sociální potřeby jejich majitelů, pro financování podnikatelských nebo investičních aktivit atp. Připomínalo se také, že vázané vklady jsou dostatečně podloženy konfiskovaným majetkem zrádců a kolaborantů a znárodněným majetkem.

Původně bylo možné platit do 14.2.1946 vázanými vklady jen daně, poplatky a jiné veřejné dávky i soukromoprávní dluhy vzniklé do 31.10.1945. Později došlo ke **značnému rozšíření použitelnosti vázaných vkladů**. Bylo povoleno hrazení části kupní ceny přidělovaných konfiskátů (podniky si bohužel stát nechal ve svém vlastnictví) z vázaných vkladů, bylo umožněno zaplatit přímé daně za poslední dva měsíce roku 1945 a za rok 1946

a samozřejmě majetkové dávky se platily ve valné většině z vázaných vkladů.

již od roku 1946 na význam problému upozorňovalo vedení Národní banky Československé. V analýze peněžního vývoje se kriticky poukazuje na to, jak se „měnově sterilní forma vázaných vkladů se mění na měnově účinné nové nepružné oběživo. Poněvadž naše měnová politika nemá nástroj, jakým by toto uvolňované oběživo bylo opět z oběhu odčerpáváno, přesouvá se problém inflace ve staré měně do měny nové⁷⁸.

Stav ke dni:	Oběživo – Bankovky a drobné mince	Vklady domácností
31.10.1945	19,2 mld. Kč	0 mld. Kč
31.12.1945	28,1 mld. Kč	0,8 mld. Kč
31.12.1946	46,5 mld. Kč	15,2 mld. Kč
31.8.1947	50,1 mld. Kč	23,8 mld. Kč
31.12.1947	61,0 mld. Kč	27,5 mld. Kč
31.12.1948	72,0 mld. Kč	33,6 mld. Kč

Tabulka č.6 ukazuje vývoj některých základních peněžních ukazatelů podle údajů ministerstva financí a Národní banky Československé (Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.125; Dolanský, J.: Výklad k rozpočtu na rok 1948, Praha 1947; Půlpánová S. – Půlpán K.: K 50. výročí měnové reformy v roce 1945, In: Finance a úvěr č.11, Praha, Ministerstvo financí 1995, s.649 a 650)

Snaha zajistit konečné vyřešení problému vázaných vkladů a regulovat příliv uvolňovaných peněz jejich společnou kontrolu všemi zainteresovanými stranami vyústila v rozhodnutí o **zřízení Likvidačního fondu měnového zákonem z 2. července 1947** (č. 141/1947 Sb.).⁷⁹ Ten byl řízen předsednictvem, které se skládalo z předsedy dočasné správy Národní banky jako předsedy a dalších osob, jak z ministerstva financí nebo jmenovaných ministerstvem financí, tak z Národní banky, dbáno bylo i na zastoupení Slováků.

Smyslem zřízení Likvidačního fondu měnového bylo **zlikvidovat vázané vklady**. „Vázané vklady budou zlikvidovány z výnosu majetkových dávek, které byly zavedeny v květnu 1946, z propadlých a konfiskovaných vkladů a z výtěžků z prodeje konfiskovaného nepřátelského majetku“. Uvolňování vázaných vkladů se nadále mělo dít podle principů každé stabilizované měnové politiky, aby „*uvolňování drželo krok s rozmnožováním konzumních statků, jejichž rozsah se stále zvětšuje*“⁸⁰

Na tento fond byl převeden celý zbývající objem vázaných vkladů a pohledávky vůči

⁷⁸ Citace dle: Chmela, L.: Zpráva vrchního ředitele Národní banky Československé z 15.srpna 1946, In: Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.116

⁷⁹ O jeho budoucí existenci mluví, však již zákon o majetkových dávkách.

⁸⁰ Citace dle: Dolanský, J.: rozhlasový projev ze dne 23.května 1947, In: Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.115

Německu a Maďarsku. **Zatímco po měnové reformě ke konci roku 1945 vázané vklady dosahovaly částky 258 mld. K, bylo to po jejich uvolňování a vybrání výše zmíněných úhrad daní, plateb za konfiskáty a dávek už „jen“ asi 130 mld.**

Výnos z majetkových dávek v době zřizování Likvidačního fondu měnového snížil částku vkladů jen o pouhých 20 mld., a to jednak kvůli tomu, že mnozí poplatníci se zdařile vyhnuli povinnosti dávky platit, nepřiznali plně obtížně kontrolovatelné nahromaděné zásoby statků z války a rozkládali přihlášené vklady na příbuzné a zaměstnance, za druhé i přiznané částky neodváděli. Rozsáhlé akce finanční správy nakonec přinesly celkovou sumu 35 mld. Komunisté navrhovali v srpnu 1947 ještě zavedení tzv. milionářské dávky, jež by kompenzovala uvolněné příplatky k výkupním cenám pro zemědělce postižené katastrofálním suchem. V tomto případě však neuspěli. Zapříčinili tak, ale maximální vyostření situace uvnitř Národní fronty, rozvrat v sociální demokracii a semknutí stran orientovaných více napravo.

Na zmíněných zbylých 130 mld. byly vydány dluhopisy, jejichž dlužníkem nebyl stát, ale již Likvidační fond měnový. Stát se však podílel na umořování dluhu rozhodující měrou. Byly voleny takové parametry, aby jejich emise nerozvrátila náš peněžní trh – dlouhá doba splatnosti, nízké úrokování, zvláštní pravidla emise a obchodování.

III.4.2. Neuspokojivá situace na konci roku 1947

Vývoj byl i po zřízení Likvidačního fondu neuspokojivý, **nadále docházelo k růstu oběživa a k latentní inflaci.** Definitivní likvidace vázaných vkladů byla pro všechny strany, které by se na tom podílely, příliš riskantní. Ta se nemohla otevřeně projevit, jelikož cenová a mzdová hladina byla konzervována striktním řízením ze strany státních orgánů (Komunisté navíc v březnu 1947 prosadili snížení cen důležitých potravin o 5-20%).

Latentní inflace byla způsobena převážně **předimenzovaným dvouletým hospodářským plánem obnovy na roky 1947-1948,** fungujícím na bázi válečného režimu (Investiční plán určoval finanční kvóty pro jednotlivá odvětví a podniky, bez podrobnější specifikace a účelu. Jednotlivým státním a soukromým podnikům byly předepisovány jmenovité výrobní úkoly. Pro všechny podniky platil jednotný mzdový systém, daňové odvody zisku, přidělování surovin) s **přílišnými investicemi veřejnými i podnikovými** (tomu odpovídaly i již zmíněné obrovské schodky státních rozpočtů). Vznikala poptávka převažující nad nabídkou na trhu pracovních sil i materiálu. Výsledkem byla přezaměstnanost a tedy nepružnost trhu práce a současně plýtvání a nevykonnost. Znátrodněné podniky se ukázaly jako neefektivní a jejich výrobky jako neschopné konkurence na zahraničních trzích. Bylo nutné provést revizi investičního plánu a odložit investice, které by mohly odklad snést, to však bylo pro tehdejší vládu nemyslitelné.

IV. Komunistická měnová reforma roku 1953

„Jediná obrovská z obrovských bank s filiálkami v každém újezdě a v každé továrně - to už je devět desetin socialistického aparátu. ... Celostátní účetnictví, celostátní evidence výroby a rozdělování výrobků, to už je jakási kostra socialistické společnosti.“

Lenin V.I.: Spisy, svazek 26, září 1917 - únor 1918, Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1956, s.95

IV.1. Hospodářsko-politické poměry

Během roku 1947 se vláda Národní fronty dostala několikrát na pokraj rozpadu. Leckterá jednání vedla do slepé uličky, demokratické strany nacházely konečně společnou řeč a komunistům se nedařilo již tak snadno prosazovat jejich návrhy (např. již zmíněnou milionářskou dávku). Na počátku roku 1948 rozhodlo komunistické vedení vypořádat se s protivníky jakoukoliv cestou. Zahájilo „mobilizaci mas“ ke střetnutí se „silami reakce“. To vyvrcholilo v únoru 1948 vyvoláním ústavní krize, která skončila 25.února splněním komunistických požadavků. Klement Gottwald mohl manifestantům na Staroměstském náměstí triumfálně oznámit „porážku reakce“.

IV.1.1. Situace po únoru 1948

Bezprostředně po uchopení moci zahájil komunistický režim **likvidaci soukromého sektoru našeho hospodářství**. V rychlém sledu byly přijaty znárodňovací zákony, na konci roku 1948 již neexistovaly soukromé podniky s víc jak 20 zaměstnanci a více než 95% zaměstnanců v průmyslu pracovalo ve státním sektoru. Následovala likvidace soukromého řemesla, maloobchodu a živností a od roku 1949 likvidace soukromého zemědělství.

Jádrem socialistického hospodářského systému mělo být **centrální direktivní řízení všech ekonomických procesů v zemi podle vzoru uspořádání a řízení hospodářských poměrů v Sovětském svazu**. V květnu 1949 vyhlásila Komunistická strana Československa generální linii výstavby socialismu.

Byl vyhlášen **první pětiletý plán** na léta 1949-1953. Byl konstruován velmi ambiciózně s výraznou preferencí těžkého průmyslu (Už předchozí dvouletý plán na léta 1947-1948 byl upraven po únoru směrem od preference lehkého strojírenství k těžkému), jehož dodávky se měly za tuto dobu zvýšit o 70 % a s preferencí stavebnictví, jehož výkony se měly zvednout dokonce o 130 %.

Po únoru také pokračovalo **značné uvolňování vázaných vkladů** za účelem zlepšení sociální situace nejchudšího obyvatelstva, což bylo prezentováno jako první úspěchy nového pojetí hospodářství a ekonomiky.

IV.1.2. Změna priorit v roce 1950

V řadě směrů zlomovým se stal rok 1950, sovětské vedení popuzené konfliktem

s Titovou Jugoslávií, která nastoupila svůj vlastní kurz společenského rozvoje a považující právě vypuklou Korejskou válku za možnou předeheru ke třetí světové válce začalo uplatňovat novou politiku vůči svým satelitům. Bylo rozhodnuto upevnit politické pozice Moskvy v těchto zemích a zlikvidovat ve vedení „bratrských“ komunistických stran jednotlivce schopné samostatného uvažování a ostatní vystrašit a razantně urychlit přípravy na možnou válku.⁸¹

Tak byly na nátlak Sovětského svazu, který měl zájem na rozsáhlých dodávkách těžkého strojírenství v únoru 1950 cíle a **výrobní úkoly prvního pětiletého plánu na léta 1949-1953 nereálně zvýšeny**: dodávky těžkého průmyslu měly vzrůst o 133 %, stavebnictví dokonce o 200 %.⁸² Největší důraz byl přitom položen na zbrojní průmysl. Začala se důsledně zavádět **sovětská metodika plánování**. Zatímco centrální plán na rok 1949 obsahoval pouze 100 přímých tzv. jmenovitých úkolů, stoupl jejich počet během dvou let na 1100 a postihoval již dvě třetiny průmyslové výroby. Plánování se rozšířilo i na vnitřní obchod a na některé nevýrobní oblasti.

IV.1.3. Koncentrace bank a nové postavení centrální banky

Prioritním politickým i ekonomickým zájmem při vstupu do nových poměrů bylo peněžnictví. Již dvouletý hospodářský plán obnovy na léta 1947-1948 směřoval k socializaci ekonomiky a zdůrazňoval požadavek **koncentrace znárodněných bank**. K jeho realizaci byla v březnu 1947 ustavena Ústřední správa bank. Vládním usnesením z 16.ledna 1948 byl počet bank snížen na pět a ty byly pověřeny poskytováním provozních úvěrů. Poskytováním investičních úvěrů se zabýval Československý reeskontní a lombardní ústav a Zemská banka. Nedlouho po únorovém převratu 25.března 1948 byl počet bank znovu snížen a byly vytvořeny dvě provozní banky: Živnostenská banka pro Čechy a Slovenská Tatrabanka pro Slovensko. V červenci 1948 byla zřízena Investiční banka pro financování a kontrolu investic a poskytování dlouhodobých úvěrů. Zákonem o organizaci peněžnictví (č. 181/1948 Sb.) byly všechny banky podřízeny jednotnému řízení ministerstva financí. Několika kroky bylo centralizováno i do té doby ohromně rozvětvené lidové peněžnictví⁸³, které bylo nakonec k 1.lednu 1953 přetvořeno v síť státních spořitelen.

Dne 11. března 1948 byla zvláštním zákonem (č. 38/1948 Sb.) zestátněna Národní banka Československá⁸⁴ a byly redefinovány její funkce, k standardním funkcím emisní banky přibývalo provádění platebního styku s cizinou a řízení úvěrové činnosti prostřednictvím provozních bank. K 15.říjnu 1948 pak ukončila činnost dočasná správa a její

⁸¹ Blíže k tomu: Palíšková, M.: Měnová reforma byla politickým krokem In: Ekonomika, Právo, Politika č.26/2003 Praha, CEP 2003, s.131-134

⁸² Viz: Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.134

⁸³ Ke konci roku 1951 bylo v Československu 269 spořitelen, 425 záložen, 3692 kampeliček

⁸⁴ do té doby bylo jejich 80 tisíc akcií znějících na zlaté dolary v držení různých institucí i soukromníků

kompetence přešly na osmičlennou bankovní radu v čele s guvernérem, kterou jmenovala vláda. V čele zůstal Jaroslav Nebesář. Vedení banky se už zřetelně orientovalo na přebudování československého peněžnictví na „socialistický“ model a na důsledné podřízení měnového vývoje centrálnímu direktivnímu plánování.

Tento proces měl vyvrcholit **zřízením jediné banky tzv. monobanky** pronikající celým hospodářstvím a podchycující peněžní prostředky, aby je pak mohla distribuovat podle potřeb centrálního plánu. Stalo se tak 9.března 1950 kdy byla zákonem (č. 31/1950 Sb.) zřízena Státní banka Československá. Podléhala ministerstvu financí a jejím generálním ředitelem byl jmenován Otakar Pohl.⁸⁵ Státní banka československá poskytovala od zahájení své činnosti 1.července 1950 funkce centrální emisní banky, depozitní banky, provozně-úvěrové banky, správce devizových rezerv a ústředí veškerého platebního styku.

Navíc byla pověřena **prováděním společenské kontroly**. Sledovala počet pozastavených inkasních příkazů mezipodnikového platebního styku podle nichž se usuzovalo na celkovou úroveň plnění plánu, v rámci režimu označovaného jako „kontrola korunou“ průběžně sledovala stav veškerých úvěrů banky každému podniku, ve vztahu k výrobním a odbytovým úkolům podniku, plánu mezd (každý měsíc kontrolovala tzv. výběrku na mzdy každého podniku a kontrolovala, zda částka vyplacených mezd odpovídá plnění zadaných úkolů), produktivitě atd. V případě problémů poskytovala min.úvěry na mzdy i jiné druhy úvěrových výpomocí, existovaly i různé druhy „sankčních úvěrů“. Ve styku s klienty byla prostřednictvím rozsáhlé sítě okresních poboček.

Vedle Státní banky působila už jen Investiční banka, která byla pověřena financováním a úvěrováním investic a poskytováním provozních úvěrů stavebně-montážním firmám. Zvláštními úkoly byla pověřena Živnobanka: poskytovala směnářské služby a vedla tzv. tuzexové účty soukromým osobám. Pomocí své londýnské pobočky zajišťovala platební styk s „kapitalistickou“ cizinou, udržovala korespondenční styky a vedla účty zahraničním bankám, eskontovala směnky atp. Získáváním a soustředěním vkladů domácností a poskytováním soukromých úvěrů a platebních služeb byly pověřeny státní spořitelny.

IV.1.4. Šílenství první pětiletky

V letech 1949-1953 se podařilo dosáhnout prudkého hospodářského růstu národního důchodu v ročním průměru 9,7 %, průmyslová výroba dokonce 14,1 %, z toho kovoprůmysl například 26,2 %. Tyto „velké budovatelské úspěchy“ měly několik nedostatků:

- Ukázala se **neréálnost nového upraveného plánu**, který se nepodařilo splnit, což se projevilo v prvním vážném narušení plynulosti a provázanosti hospodářských procesů ve výrobě. Tempo růstu národního důchodu mělo dosáhnout 70 %, dosáhlo

se však pouze 56 %; objem investic měl dosáhnout 87 mld. Kčs, ale dosáhlo se pouze 60 mld. Kčs (v běžných cenách) atd.

- Koncepce první pětiletky byla založena na investiční vlně až neuvěřitelného rozsahu a na představě o vybudování "ocelového srdce republiky". Do průmyslu, především do odvětví paliv, energetiky, hutnictví a těžkého strojírenství bylo vloženo 21krát více investic než do celé nevýrobní sféry. Tato **investiční vlna narazila na nedostatečné kapacity stavebních a strojních dodavatelů a vyústila v prudký růst nedokončené výstavby.**
- Výrazným zvýšením výrobních úkolů pro těžký průmysl se zvýšila surovinová a energetická náročnost výroby; struktura průmyslu se začala dostávat **do rozporu s vlastními energetickými, surovinovými a pracovními podmínkami československého hospodářství.** Československo mělo pomáhat „socialisticky“ industrializovat zaostalá hospodářství Sovětského svazu a jeho satelitů, a tak se výroba rozcházela s inovačními trendy v hospodářsky vyspělých zemích.⁸⁶
- Přes 30 % veškeré strojírenské produkce představovala **zbrojní výroba.**
- Za socialismu „nejdou statky za penězi, ale peníze za statky“, takže součástí čísel hospodářského růstu může být **výroba, která nemá ekonomického významu.** Toto se projeví na výkonnosti celého systému až v delším období.
- Nevýrobní sféra stagnovala, růst zdecimovaného spotřebního průmyslu byl příliš pomalý stejně tak jako zničeného zemědělství (3,2% ročně). Byl **nedostatek spotřebního průmyslového zboží a potravin, přetrvával přidělový systém** a ceny na volném trhu musely být zvyšovány, přestože bylo už víc jak 7 let po válce, narůstal hrozivý nedostatek bytů.
- Přestože se **prodlužovala pracovní doba** kvůli velkému počtu přesčasů a platy nominálně rostly, jejich reálný nárůst za poslední tři roky byl pouhá 2 % v průměru. Přesto měly domácnosti podstatně více peněz, nastával totiž masový přesun žen z domácností do zaměstnání. Podíl spotřeby na národním důchodu však od roku 1951 klesal - nebylo jak tyto peníze utratit.

První pětiletka tedy byla postavena na nereálných úvahách a „její výsledky byly téměř deprimující.“⁸⁷ Byly spory kde vznikla chyba a jak pokračovat dále. Další dva roky po měnové reformě, 1954 a 1955, bylo národní hospodářství řízeno jen ročními plány.

⁸⁵ Otakar Pohl byl včele banky až do roku 1969 (s přestávkou v letech 1954-1957).

⁸⁶ Podíl zahraničního obchodu se západními a rozvojovými zeměmi se snížil z 80 % v roce 47 na 20 % v roce 53

⁸⁷ Citace dle: Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.135

„ Prakticky znamená provedení těchto opatření najednou postižení značné části obyvatelstva a je třeba uvážit, zda je možné politicky zvládnout situaci, která se tím vytvoří.“

Z materiálů Státního úřadu plánovacího v Praze, říjen 1952 In: Jirásek, Z., Šůla, J.: Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1, Praha, Svítání 1992, s.17

IV.2. Koncepce měnové reformy

Před tím, než si popíšeme koncepci měnové reformy v roce 1953 je důležité si projít „socialistické“⁸⁸ názory na peníze, bankovníctví a měnovou politiku. Objasní nám i kroky popsané v předchozí části práce.

IV.2.1. Socialistický pohled na peníze

Uspořádání měnových poměrů a jejich řízení odpovídalo zásadní změně v názorech na peníze a na jejich funkce v socialistickém státě. Rozhodující pro tyto názory bylo přesvědčení, že je vyloučen peněžní, kapitálový a devizový trh a je nahrazen direktivním řízením všech peněžních vztahů.

Peníze měly sice své obvyklé formy hotovosti, bankovních vkladů, deviz atd., ale jejich funkce byly cílevědomě potlačeny. Neměly funkci faktoru působícího na utváření reálných proporcí v ekonomice. Jejich funkcemi bylo peněžní vyjádření centrálně určených hodnotových vztahů a zprostředkování směn zboží a služeb předurčených "hmotnými" proporcemi v centrálním národohospodářském plánu, umožnění úvěru podle proporcí centrálního plánu, zprostředkování mezinárodního platebního a úvěrového styku v rozsahu podle plánu při centrálně řízeném kurzu a uchování kupní síly. Peníze nebyly výsledkem určité emisní politiky nezávislé emisní banky, ani výsledkem nebo projevem tržních poměrů, peníze „šly“ za zbožím, materiální procesy byly prioritní.

Bankovníctví a celý systém peněžnictví byl soustředěn do jedné banky - monobanky. Její činnost představovala uzavírací článek v řetězu jednotlivých hospodářských operací, byla akumulátorem a distributorem finančních prostředků, jedním z nástrojů k uskutečňování hospodářských plánů. Pomocí této banky stát kontroloval intenzitu a směr hospodářských sil a zjišťoval chyby v provádění plánu.

Měnová politika nebyla „normální“ měnovou politikou, ale řízením mzdové a cenové hladiny, platební bilance a měnového kurzu prostřednictvím řízení peněžního oběhu tak, jak bylo pojato v centrálním národohospodářském plánu. Státní banka se soustřeďovala na plnění čtyř částí tohoto plánu:

- **Pokladní plán** měl rozhodující význam a určoval množství oběživa v celém hospodářství. Přes mzdy, starobní důchody a sociální důchody určoval peněžní

⁸⁸ „socialistické“ znamená v tomto případě prakticky tehdejší sovětské

příjmy obyvatelstva a vzhledem k rigidnosti cen a nedostatkovosti zboží i nerealizovanou kupní sílu - tezaurovanou a na úsporových vkladech.⁸⁹

- **Úvěrový plán** určoval objem, strukturu a umístění bankovních úvěrů tak, aby se jimi profinancovaly hmotné proporce centrálního plánu v případech chybějících vlastních podnikových prostředků. Šlo o užití centrálního úvěrového fondu tvořeného hlavně úspornými vklady domácnosti a podnikovými a státními zůstatky. Těžiště plánovací pozornosti spočívalo ve stanovení konkrétní úvěrové alokace úvěrového fondu. Na jednotlivé pobočky Státní banky byly z centra rozepisovány přesné úvěrové limity pro jednotlivé druhy úvěru a dokonce i pro jednotlivé podniky či jejich skupiny. Úvěr byl vždy plánovitý, přímý (jedině banka – podnik), termínovaný, účelový a materiálně zabezpečený (krytý vytvářenými hodnotami).
- **Devizový plán** byl sestavován obzvláště opatrně, tak aby byla zajištěna vyrovnaná platební bilance. Státní banka přidělovala velmi přísné limity na konkrétní dovozní potřeby pro podniky zahraničního obchodu, jak byly konkretizovány ve státním národohospodářském plánu.
- **Úhrnný finanční plán** porovnával všechny zdroje, které budou v národním hospodářství k dispozici (příjmy státního a komunálních rozpočtů, zisk, odpisy, zvýšení vkladů u Státní banky a Státní spořitelny), s finančními potřebami (Investice, výdaje státního a komunálních rozpočtů, osobní spotřeba). Přesně určoval rozsah a strukturu peněžního vývoje v zemi, tedy vývoje úvěrů, vkladů, oběživa. Byl v podstatě vybilancován plánovaným rozsahem úvěrové a peněžní emise.

Pokladní, úvěrový, devizový a úhrnný plán byly součástí centrálního plánu rozvoje národního hospodářství, který byl dokompletován na Státní plánovací komisi a schvalován vládou. **Prioritu měly tzv. hmotné úkoly státního plánu** - výroba a její nákladovost, produktivita, odbyt atp., vše měřeno v nominálních i "stálých" cenách; šlo v podstatě o detailní, až do podniků a do poboček Státní banky konkretizovanou tvorbu a užití národního důchodu. Peníze byly pasivním odrazem hmotných proporcí státního plánu.

Selhávaly základní funkce peněz, to že peníze a peněžně tržní kalkulace nepůsobily na hmotné procesy, znamenalo absenci spolehlivých a objektivních kritérií rentability. Centrální řízení peněžního oběhu zakrývalo problém efektivnosti hospodářských aktivit, rovnováhy ekonomiky, problémy hospodářského růstu, a to včetně narůstajících inflačních projevů. Principiální „neuplanovatelnost“ dynamického hospodářského vývoje, především kvalitativní stránky tohoto procesu se odrazila v zaostávání ekonomiky. Popsaný systém začal systémově degenerovat.

⁸⁹ V 50. letech byly plánované úkoly v peněžní emisi rozepisovány na každou pobočku Státní banky.

IV.2.2. Vývoj představ o reformě

Už v roce 1951 byla přijata myšlenka přechodu k volnému trhu průmyslového i potravinářského zboží a byly dány pokyny Státnímu úřadu plánovacímu v Praze, aby se začal touto otázkou zabývat. Zásadním důvodem byla:

- **Potřeba konečně odstranit přidělové hospodářství a zavést volný trh pro všechny druhy zboží.** Jasný nepoměr mezi propagandou vyzdvihovanými úspěchy znárodněného průmyslu a vznikajících jednotných zemědělských družstev a realitou přidělového systému s vysokými cenami na volném trhu byl příliš zřejmý.

V roce 1952 byly rozpracovány **otázky související se zrušením lístkového systému** a přechod na volný trh s jedinými státními cenami. Ty byly později podrobněji dořešeny z hlediska bilance fondů zboží a kupní síly obyvatelstva a byla vypracována první reálná doporučení, k podniknutí opatření ve výrobě a v organizaci obchodu před zrušením přidělového systému. Tyto varianty ještě nepočítaly se zásahem do měny.

Situace se změnila v létě 1952, kdy přišli na ministerstvo financí a do vedení Státní banky československé, stejně jako na ostatní ústřední orgány sovětské odborníci. Je velmi pravděpodobné, že začali zasahovat i do přípravy zrušení lístkového systému, protože v této době se poprvé objevily **varianty spojené s měnovou reformou**. Ještě v říjnu však šla na projednání do vlády varianta stále doporučující odstranění lístkového systému bez zásahu do peněz. Ceny uvolněného zboží měly být stanoveny s rezervou pro případný nákupní nápor, po určité době by bylo možno přikročit k jejich individuálnímu snižování. Počítalo se s tím, že obyvatelstvu by to přineslo určité ztráty v důsledku reformy trhu a jednotných cen vyšších než přidělových. Tyto ztráty byly kvantifikovány na 5-10 % u obyvatelstva žijícího z mezd a sociálních důchodů, na 15-20 % u vesnického obyvatelstva a u ostatního obyvatelstva nad 20 %. Autoři si uvědomovali, že to znamená **postižení značné části obyvatelstva**, a tedy, že je potřeba návrh „politicky“ zvážit. Na to reagovala další varianta, počítající s přechodem na volný trh ve dvou etapách. Nejdříve by se uvolnila jen část zboží a u jiné části by se snížily příděly i cena na volném trhu, po 3-4 měsících by došlo k úplnému uvolnění a bylo by přistoupeno k určitým sociálním kompenzacím.

Návrhy na řešení reformy trhu spolu s měnovou (komunisty z propagandistických důvodů nazývanou peněžní) reformou však na podzim převládly. Od listopadu byly **práce na přípravě měnové reformy** přísně odděleny od příprav na zrušení lístkového systému, připravovala je úzká pracovní skupina v přísně uzavřeném prostředí (v Polsku) a až do posledního dne byly výsledky její práce tajeny.⁹⁰

⁹⁰ Blíže k tomu: Jirásek, Z., Šůla, J.: Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1, Praha, Svítání 1992, s.16-20

Pokusme se nyní shrnout důvody, vyplývající z předchozích částí práce i dobových materiálů, které nejspíše stály v pozadí rozhodnutí o nutnosti měnové reformy:

- Budované socialistické peněžnictví se muselo zbavit **balastu vázaných vkladů** a anulovat tak veškerá finanční aktiva z doby před rokem 1945
- Anulovat bylo nutné i veškerá **nesocialistická finanční aktiva** vzniklá po roce 1945, především státní dluhopisy.
- Nezbytné se ukazovalo odstranit **přebytečnou kupní sílu**, vzniklou uvolňováním vázaných vkladů a naprosto nedostatečným růstem spotřebních statků v důsledku nesmyslného pojetí první pětiletky, jednak vzhledem k plánovanému zrušení přidělového hospodářství, v širším pojetí jako **ekonomicky nebezpečné a neovladatelné peněžní prostředky** v rukou občanů.
- Existovala snaha **připoutat korunu k „nejpevnější měně světa“ rublu**.
- V neposlední řadě, měla reforma **setřít poslední majetkové rozdíly mezi obyvatelstvem**, spočívající v různém peněžním bohatství, měla být nástrojem třídního boje, zničit hospodářskou základnu „nepřátel lidově demokratického zřízení“ a zlomit některé skupiny obyvatel, především samostatně hospodařící rolníky.

Můžeme jen spekulovat, který nebo které z těchto důvodů byly zásadní, opravdu mimořádná razance reformy nám dává důvod si myslet, že těmi **klíčovými důvody** byly ty, které souvisí s tím, že *„Nový systém nemohl převzít nic z minula, nemohl si nové řízení peněžního oběhu ničím z minula komplikovat. Přebíral „sovětský model“ jako čistý model. Minulost pro něj měla být „tabula rasa“.*⁹¹

Pro zajímavost si uveďme dobové zdůvodnění z tisku *„Peněžní reforma z roku 1945 nelikvidovala důsledky fašistické okupace a druhé světové války v oblasti peněžního oběhu, neuvedla množství peněz na míru pro národní hospodářství nutnou... Až do vítězného února mohly kapitalistické živly i spekulanti ve městech i na vesnicích pod ochranou reakčních stran hromadit zisky z průmyslových, obchodních a stavebních podniků... Spekulantské živly... obohacovaly se na úkor pracujícího obyvatelstva a nahromadily mnoho peněz ve svých rukách. Záškodnická činnost Slánského bandy v průmyslu, ve výstavbě, ve vnitřním a zahraničním obchodě též způsobila velké škody financím a peněžnímu obratu státu.*⁹²

Na přelomu let 1952-1953 byly už vyřešeny základní otázky, jako měřítko cen a mezd, obsah zlata v koruně, kurz koruny k rublu, zásady výměny starých peněz za nové atp. Zbývalo vyřešit technickou stránku reformy.

⁹¹ Citace dle: Vencovský, F.: Tři měnové reformy pro jednu generaci, In: Ekonomika, Právo, Politika č.26/2003 Praha, CEP 2003, s.125

⁹² Citace dle: Otisk Usnesení vlády a ÚV KSČ ze dne 30.května 1953 v Rudém právu 31.května 1953 In: Jirásek, Z., Šůla, J.: Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1, Praha, Svítání 1992, s.7

„Co bych svolával členskou schůzi, co bych členům vykládal, když vláda udělala takový kopanec. To se pořád vysvětlovalo, že nic s penězi nebude a zatím tohle. Je to úplný nesmysl. Dnes nám komunistům, stejně lidé nevěří“

Předseda vesnické organizace KSČ v Byšti vítající aktivisty KV KSČ, 1.6.1953, In: Jirásek, Z., Šůla, J.: Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1, Praha, Svítání 1992, s.98

IV.3. Vlastní průběh reformy

IV.3.1. Tisk bankovek v Sovětském svazu

Jedním z hlavních technických problémů budoucí měnové reformy byl tisk nových peněz a ražba nových mincí. Nejdříve se uvažovalo o tom, že peníze budou tisknuty u nás, avšak když ministr financí Kabeš prozkoumal v druhé polovině roku 1952 technické a kapacitní možnosti tiskárny v Praze, shledal, že pražská tiskárna není vzhledem k časovým, provozním i materiálovým obtížím, schopna vytisknout potřebné množství nového oběživa. Navíc by tu vznikl velký problém při nutném utajení celé akce.

Tehdejší vláda tedy požádala dopisem ze 17. listopadu 1952 o pomoc Sovětský svaz. Ten této žádosti ochotně vyhověl a tak 5. prosince 1952 byla tajně dojednána smlouva o výrobě nových peněz Československé republiky, a to papírových platidel v hodnotách 1, 3, 5, 10, 25, 50 a 100 Kč v celkovém množství 250 mil. kusů a mincí v hodnotách 1, 3, 5, 10, a 25 haléřů v celkovém množství 450 mil. kusů. Motivy pro bankovky v hodnotách 25, 50, 100 Kč dodala československá strana, zbytek byl v rukou sovětských umělců. Součástí smlouvy bylo sdělení technologie a dodání materiálů, aby byla zajištěna možnost další výroby peněz v Československu. Dodací termín byl stanoven na 5.duben 1953. Za vše odpovídalo Všesvazové vývozní a dovozní sdružení „Exportles“, bankovky se tiskly v moskevském závodu Goznaku a mince se razily v Leningradu. Celková cena dosáhla 15 mil. rublů.

IV.3.2. První známky a utajování reformy

Teprve v květnu 1953, měsíc před vyhlášením peněžní reformy byl do jejích příprav zapojen generální ředitel Státní banky Otakar Pohl. Veškeré přípravy vyplývající z postavení banky ve finančním životě země musel provádět on sám, teprve v polovině května si směl vzít na pomoc vrchního ředitele Jana Ježka. **Utajení příprav bylo dokonalé**, nebyl o nich informován ani náměstek generálního ředitele Ludovít Kováčik.

„Ústřední vedení prací k provedení měnové reformy“ jako vedoucí orgán celé akce bylo zřízeno 17.května. V čele stál ministr financí Kabeš a s ním úzce spolupracoval O.Pohl. Aparát byl tvořen úředníky ministerstva financí, kteří zajišťovali spojení s finančními

referáty národních výborů a pracovníci Státní banky, kteří měli na starosti přepočty peněz a vše s tím spojené. Během několika dnů toto vedení vytvořilo ohromné množství oběžníků, směrnic, příkazů, pokynů, tabulek atd., které se pak dnem zahájení reformy začaly vyplňovat.

Prvním náznakem budoucí reformy, který mohlo obyvatelstvo zaznamenat, bylo usnesení schůze předsednictva vlády ze dne 5. května 1953, kterým bylo ustanoveno, že mzdy a platy, vyplácené dosud jednou měsíčně, budou napříště vypláceny ve dvou termínech, a to tak, že v druhé polovině měsíce, za něž se mzda vyplácí, **bude vyplácena záloha ve výši poloviny platu** a zbytek pak v prvních dnech následujícího měsíce. Pracujícím byla tato úprava zdůvodněna snahou o rovnoměrné plnění pokladního plánu, ve skutečnosti šlo však o to, aby záloha vyplácená ve staré měně mohla být použita obyvatelstvem k nutným nákupům a zbytek byl už vyplacen v nové měně.

První zprávy o uvolnění vázaného trhu a chystané měnové reformě k 1. červnu se mezi obyvatelstvo rozšířily 18. května. Od té doby trvala a rostla **nákupní horečka**, zvýšená poptávka byla po průmyslovém zboží, ale i po řadě potravin. Postupně se zastavily dodávky do maloobchodní sítě, přestalo se s prodejem hodnotnějšího zboží a uzavřela se značná část obchodů. „*Antikva prodala během dvou dnů za 600.000 Kč perské koberce, čímž splnila měsíční plán na 150% během dvou dní. Od včerejška od 15 hodin již neprodává. Vzácnější druhy koberců byly již dříve z prodejen staženy a jsou dosud na skladě*... „ *Kupující se vrhli na vázaný textil, který prodává vše, co je na skladě, i zimní konfekci. Omezení trhu působí již vážné poruchy. Jest pocitován nedostatek chleba a pečiva volného*⁹³

Lidé také tezaurovali mince, protože se domnívali, že nebudou předmětem reformy stejně jako nebyly v roce 1919 a 1945. **Vybírali vklady, ale byly i případy nových vkladů.** „*Jedna část obyvatelstva vybírá, ježto se bojí blokování vkladů, druhá pak peníze ukládá, ježto se bojí měnové reformy.*“⁹⁴ Řada lidí splácela své úvěry a dluhy. Vznikal zmatek, někteří lidé, kteří si peníze nejdříve vybrali je zase ukládali. Státní i stranické orgány na nižších úrovních pořádaly podle pokynů vysvětlovací akce o úpravě výplatních termínů a ujišťovaly, že není třeba mít obavy před měnovou reformou. To mělo jen částečnou odezvu. Rostla nejistota a obavy.

IV.3.3. Měnová reforma

Ráno 30. května se sešel Ústřední výbor KSČ a jednomyslně schválil připravený návrh na zrušení vázaného trhu a provedení peněžní reformy, dopoledne jej následovala vláda a odpoledne Národní shromáždění. Vše šlo hladce za bouřlivého potlesku, oslavných

⁹³ Citace dle: Hlášení z krajů ministru Kabešovi, 22. a 26.5.1953 In: Jirásek, Z., Šůla, J.: Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1, Praha, Svítání 1992, s.50

⁹⁴ Citace dle: Zpráva J.Vacla ministru Kabešovi, 19.5.1953 In: Jirásek, Z., Šůla, J.: Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1, Praha, Svítání 1992, s.50

projevů o významných úspěších jež naše hospodářství dosáhlo a zdůvodněních reformy nesoucích se ve smyslu citátu v předchozí části práce. **Šokované obyvatelstvo se dozvědělo o existenci reformy a především její podstatě až 31.května z nedělního Rudého práva**, které přineslo Usnesení vlády a ÚV KSČ, popis nových československých bankovek, projev předsedy vlády V.Širokého na schůzi Národního shromáždění, ukázky nových cen potravinářského a průmyslového zboží, text zákona ze dne 30.5.1953 o peněžní reformě (41/1953 Sb.) a text prováděcí směrnice ministerstva financí.

Opatření měnové reformy

Byl stanoven **zlatý obsah koruny** československé na 0.123426 g ryzího zlata a měna byla připoutaná k sovětskému rublu (1 rubl = 1,80 Kčs). Na tomto základě pak Státní banka československá určila poměr československé koruny k cizím měnám. Kurz amerického dolaru tak byl určen na 7,20 Kčs. To znamenalo, že koruna zcela nevhodně výrazně revalvovala oproti tomu, kdyby byl dodržen přepočít 5:1, použitý u cen a mezd tj. 1dolar=10 Kčs. Mezinárodní měnový fond nebyl podle regulí upozorněn na provedení měnové reformy, následující rok Československo přestalo být členem.

Platidla z roku 1945 a dalších let v celkové sumě 52,1 mld. Kč byla vyměněna za nová v silně redukovaném poměru, suma vydaných nových platidel dosahovala 1,4 mld. Kč. Výměny proběhly ve výměnných střediscích ve dnech 1. až 4. června 1953 podle vyhlášky ministra financí ze dne 30. května 1953 o vydání peněz vzoru 1953 (č. 45/53 Sb.). Občanům a jejich rodinným příslušníkům, kteří nezaměstnávali žádnou pracovní sílu a nebyli vyloučeni ze zásobování na vázaném trhu, **byly vyměněny staré hotové peníze v max. hodnotě 300 Kč na hlavu za nové peníze v poměru 5:1. Všechny ostatní hotovosti se měnily v poměru 50:1.** Příslušníkům lidových milicí byl tajně limit 300 Kč zvýšen, důstojníci, vojáci z povolání a někteří pracovníci bezpečnostního aparátu si mohli peníze dokonce vyměnit v poměru 3:1.

Přepočít vkladů obyvatelstva uložených na knížkách ve Státní spořitelně či ve Státní bance československé:

▪ Částka do 5.000 Kčs	v poměru 5 : 1
▪ od 5.000 Kčs do 10.000 Kč	v poměru 6,25 : 1
▪ od 10.000 Kčs do 20.000 Kčs	v poměru 10 : 1
▪ od 20.000 Kčs do 50.000 Kčs	v poměru 25 : 1
▪ nad 50.000 Kčs	v poměru 30 : 1

Peníze na více vkladních knížkách se sčítaly dohromady. Všechny vklady po 15. květnu se přepočítávaly v poměru 50: 1 (to se týkalo i těch, kteří své peníze vyzvedli, aby je

pak znovu uložili). Výjimku tvořily vklady ze závodního a školního spoření, které se přepočítávaly v poměru 5:1. Pojistky se krátily v poměru 20:1.

Platby obyvatelstva na daně, dávky a poplatky, příspěvky národního pojištění a jiné příspěvky, nájemné, pojistné, splátky na dluhy atd. splatné až po 15.červnu 1953 a které ale byly zaplacený v období od 16.května do 31. května 1953, se rovněž přepočítávaly v poměru 50:1

Prostředky na zablokovaných, tj. vázaných vkladech z měnové reformy v roce 1945 v částce asi 80 mld. Kč byly anulovány. Zrušily se státní i jiné cenné papíry bez ohledu na to kdy byly vydány.

Hospodářské, rozpočtové a ostatní organizace musely odevzdat své pokladní hotovosti peněžnímu ústavu, u kterého měly svůj obrátový nebo běžný účet a tyto hotovosti jim byly přepočteny v poměru 50:1. **Peníze na obrátových a běžných účtech byly přepočteny v poměru 5:1.**

Dále byl **zrušen lístkový systém zásobování potravinářským a průmyslovým zbožím**, zrušeny ceny volného trhu a zavedeny jediné maloobchodní ceny, přičemž ceny byly upraveny následovně:

- dosavadní volné ceny vázaných potravin byly sníženy v průměru o 31 %,
- dosavadní volné ceny vázaného průmyslového zboží byly sníženy v průměru o 37 %
- dosavadní volné ceny volně prodávaného zboží byly sníženy o 7 %
- ceny dětské konfekce a dětského stávkového zboží byly ponechány v zásadě na své dosavadní úrovni přidělových cen.

Jelikož lidé do té doby kupovali značné množství těchto komodit na vázaném trhu, přičemž poměr ceny na volném trhu a ceny v přidělovém systému se blížil číslu tři, tak zrušení přidělového systému bylo mnohými lidmi bráno spíše jako újma.

Byly upraveny výkupní ceny zemědělských výrobků a provedena úprava některých mezd, sociálních platů a daňového zatížení pracovních důchodů (mzdy a platy).

IV.3.4. Nezvládnuté situace⁹⁵

Samotnou výměnu peněz doprovázela řada **zmatků, velké fronty a nervozita**, na různých místech chyběla nová platidla, některé formuláře, nebo jen určité mince, pracovníci výměnných středisek byli zaškolováni narychlo a tak docházelo k různým omylům při interpretaci pokynů. Poměr 5:1 nebyl nakonec přiznán jen 300 tisícům obyvatel, oproti původně zamýšlenému většímu počtu.

Problém, na který zákon nepamatoval, bylo placení dluhů mezi lidmi. Po vyhlášení

⁹⁵ Blíže k tomu: Jirásek, Z., Šůla, J.: Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1, Praha, Svítání 1992

reformy se dlužníci snažili co nejvíce vrátit svým věřitelům. Nemálo problémů vzniklo v obchodní síti, prodavači nestihli včas vyměnit cenovky a zákazník byl dezorientován.

Větším problémem se ukázalo, že v některých podnicích nedošlo k výplatě zmíněných záloh včas, ale dokonce až 1. června. Navíc mzdovým účtárnám nebylo jasné, jak postupovat v některých případech, např. převody mezd za úkolovou práci, platby za nevybranou dovolenou atd., leckde nepochopili nové úpravy mezd.

To vedlo k shlukování osob, které spontánně přerostly ve **120 stávek a několik demonstrací** po celé republice, především v Plzni, Praze, na Ostravsku a v jižních Čechách. Největší protesty proběhly v Plzni, kde stávky a demonstrace, kterých se zúčastnilo podle komunistických údajů 5-10 tisíc lidí, přerostly až v zárodek protikomunistického povstání, když byla obsazena radnice a místní rozhlas. Byly požadovány svobodné volby.

Na mnoha místech **zasahovala veřejná a státní bezpečnost a Lidové milice**. Komunisté nepokoje očekávali a tak všechny tyto organizace měly po celou dobu výměny peněz maximální pohotovost. Státní bezpečnost shromažďovala údaje o demonstrujících a prováděla zatýkání, tito lidé byli později odsouzeni ve vykonstruovaných procesech.

Velmi postiženi byli lidé, kteří si našetřili před rokem 1945, či jim byla např. vyplacena pojistka před touto měnovou reformou, do roku 1953 si našetřili nové peníze a ty jim byly pokráceny v poměru 50:1, přičemž o své předchozí peníze definitivně přišli.

Objevila se **řada sociálních případů**: novomanželské půjčky, vyživovací příspěvky manželek vojáků vyplacené těsně před reformou, zrušené cenné papíry sirotků a invalidů, nakoupené krátce před reformou na doporučení soudů. K otřesným případům patří osudy lidí, kterým byl před reformou vyvlastněn dům v oblasti výstavby průmyslu či vodních děl a peníze jim byly vyplaceny až po reformě v poměru 50:1, takže neměli prostředky na zakoupení nového domu. Penzisté žijící před reformou z úspor na vázaných vkladech (směli si vybírat měsíční příspěvek vzhledem k nízké výši důchodu nebo protože jim nebyl přiznán jako bývalým živnostníkům či kapitalistům) nyní o vše přišli a nezbylo jim nic jiného než jít pracovat. Řada invalidů vlastnících trafik jako svou živnost, nebyla schopna platit novou vysokou živnostenskou daň a poté, co jim byla živnost úředně zrušena se octli bez prostředků.

Stát nechtěl povolit **žádné výjimky**, protože hrozilo nebezpečí, že by takový precedent odstartoval vodopád dalších žádostí o výjimky, a celý plán měnové reformy by se začal rozpadat.

„Tesařský dělník František Tichý... měl ku dni 1. listopadu 1945 na úsporách 80 000 Kč. Bylo to připravené věno pro dceru i zajištění na stáří. Dne 1.listopadu mu byly tyto vklady zavázány. Ku dni 1.června měl ... opět ušetřeno 36 000 Kčs, které si uschoval doma. Dnem 1.července přišel o celý vázaný vklad... a za ušetřené, ale doma uschované 36 000 Kč si přinesl domů 720 Kč. Dřel se tudíž po celý život nadarmo.“

Tuhý, B.: Kronika obce Rosnice u Hradce Králové In: Jirásek, Z., Šůla, J.: Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1, Praha, Svítání 1992, s. 88

IV.4. Zhodnocení

IV.4.1. Ztráty a výnosy

Na základě „**Zprávy o peněžní reformě a jejím vyúčtování**“⁹⁶ ze srpna 1953 můžeme vyčíslit celkové ztráty a výnosy obyvatelstva a státu z uskutečněné měnové reformy. Zmíněný dokument ztráty vypočítává tak, že porovnává částky peněz přepočítané v poměru 5:1 s částkami peněz přepočítanými skutečným použitým poměrem.

Akce	Částka
Ztráty z výměny oběživa	6.770 mil. Kč
Ztráty z přepočtu vkladů a běžných účtů (bez částky na vázaných vkladech!)	3.082 mil. Kč
Ztráty z přepočtu peněz odvedených při nákupech 1.-4. června 1953, kdy se nakupovalo v poměru 50:1	1.500 mil. Kč
Ztráty z přepočtu pojistek a zrušení cenných papírů	1.547 mil. Kč
Ztráty z přepočtu různých pohledávek	1.730 mil. Kč
Celkem ztráty obyvatelstva	14.629 mil.Kč
Pohledávka likvidačního fondu převedená na stát	6.317 mil. Kč
Odvod z částek vyplývajících z nového ocenění zásob	700 mil. Kč
Úspora na úrocích vnitřního státního dluhu	383 mil. Kč
Celkem příjem státu	22.029 mil. Kč
Celkem výdaje státu (Úhrada peněžním a pojišťovacím ústavům, úhrada Státní bance československé k vyrovnání její pohledávky za Likvidačním fondem, ztráta na vlastní zásobě drobných mincí a další	- 18.520 mil. Kč
Celkem zisk státu	3.509 mil. Kč

Tabulka č.7. Zpráva o peněžní reformě, srpen 1953 In: Jirásek, Z., Šůla, J.: Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1, Praha, Svítání 1992, s. 145 a 146

Čistý finanční výsledek peněžní reformy tedy představoval pro komunistický stát 3509 mil. Kč v nových penězích.

⁹⁶ Blíže k tomu: Jirásek, Z., Šůla, J.: Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1, Praha, Svítání 1992, s. 144-147

IV.4.2. Důsledky

Měnová reforma splnila očekávání svých tvůrců, „odstranila státní dluh vzniklý z hospodaření okupantů, i vázané vklady a pojistky. Nadto dokončila nyní dílo měnové reformy z r.1945, ale též vítězného února 1948. Odstranila též státní dluh, vzniklý po revoluci ze schodků rozpočtového hospodaření i důsledky uvolňování vázaných vkladů. Přinesla navíc státnímu hospodářství zisk.“⁹⁷ Odstranila též vše, co patřilo k „minulému systému a **umožnila totální transformaci československé ekonomiky na tzv. socialistický sovětský model**. Celková výše oběživa se touto reformou pronikavě snížila a ke konci roku 1953 dosahovala 3,8 mld. Kč; stav úsporových vkladů byl 3,4 mld. Kč.

Umožnila dále **zvyšovat objem investic v nejbližších letech**. Brzy se však už všeobecně ukazovalo, že se hospodářství i přes velké nasazení kapitálu a pracovních sil v průmyslu i zemědělství nevyvíjí efektivně. Projevovala se zákonitá degenerace všech instrumentů centrálního plánování. Nejlepším důkazem toho může být, že se znovu objevila latentní inflace v důsledku nerealizované a nerealizovatelné kupní síly.

Měnová reforma zcela ožebračila značnou část obyvatelstva, když ho připravila o jeho veškeré úspory. Vedla k podlomení důvěry v peněžní vklady ve spořitelnách, jejichž růst se jen pomalu oživoval, i v životní pojistění, které zcela ztratilo svou dosavadní roli. Jiné finanční produkty byly zcela zrušeny. Je ale nutné uvést, že základní sociální opory režimu tj. fyzicky pracující masy v průmyslové výrobě, žijící od výplaty k výplatě a odkládající si drobné přebytky na vkladní knížky byly postiženy zdaleka nejméně.

Přesto celkové vnímání reformy obyvatelstvem bylo velmi negativní. Došlo k četným projevům odporu, které lze považovat za první masové vystoupení proti komunistickému režimu v rámci evropských zemí sovětského bloku. Většina obyvatel ztratila důvěru v komunistickou vládu a propadla pasivitě.

Na závěr lze ještě poznamenat, že v žádném jiném politickém systému, než v absolutní diktatuře by měnová reforma v takovémto provedení nejen vedla k pádu vlády, ale nejspíše by se jí vůbec nepodařilo realizovat, a ani by se o to nikdo nepokoušel. Takovéto „**utopické společenské inženýrství**“ je vyhrazeno pouze představitelům totalitních ideologií opírajících se o silný historický determinismus. Přesvědčení, že nový peněžní systém je nutný pro „socialistické hospodaření“ byl pro tehdejší vedení státu nejspíše, tak závažný argument, že se už neohlíželo na negativní ohlas veřejnosti.

⁹⁷ Citace dle: Zpráva o peněžní reformě, srpen 1953 Jirásek, Z., Šůla, J.: Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1, Praha, Svítání 1992, s. 147

V. Komparace měnových reforem

V této části jsou shrnuty společné i odlišné rysy všech rozebíraných reforem, přičemž následující text navazuje a je završením předcházejících částí práce a vyžaduje jejich pochopení a základní znalost. Závěry uvedené v jednotlivých částech zde nejsou znovu opakovány.

V.1. Hospodářsko-politická situace

Měnové reformy v letech 1919 a 1945 byly poválečné měnové reformy spojené se vznikem nového státu. resp jeho osvobozením, a znovu vytvářely sloučením resp. odloučením peněžního oběhu československou měnu a státní měnovou politiku. Obě války předcházející těmto reformám znamenaly hospodářskou devastaci Českých zemí a Slovenska v důsledku podřízení značného množství výroby i dalších činností válečným potřebám mocností nepřátelských českým a slovenským národním zájmům.

Součástí celkových hospodářských škod byly i škody způsobené měnovým rozvratem. Válka znamenala emisi nekrytého oběživa a přidělový hospodářský systém s regulací cenové hladiny. Tak se postupně vytvořil značný monetární převis. Za první světové války vzrostlo množství oběživa zhruba na čtrnáctinásobek zatímco cenová hladina na pěti až šestinásobek. Za druhé světové války vzrostlo množství hotovostního oběživa téměř na devítinásobek zatímco cenová hladina pouze o něco více než o polovinu. Německý způsob centrální regulace během protektorátu byl nesrovnatelně propracovanější než regulační opatření Rakouska-Uherska. To platí i pro mechanismy hospodářského „vysávání“ obou zemí.

Na rozdíl od výše zmíněných reforem přišla měnová reforma roku 1953 ve stavu, kdy se měly „rozvíjet síly“ našeho hospodářství a mělo se dosahovat „velikých úspěchů“. Skutečná situace byla však daleko blíže analogii se situacemi předcházejícími minulým reformám. Hnací síly hospodářství byly znovu přeorientovány do zbrojní výroby a dalšího těžkého průmyslu, ostatní válkou utlumené průmyslové obory a zemědělská výroba stagnovaly, předchozí monetární převis zablokovaný na vázaných vkladech byl znovu nezodpovědnou politikou uvolňován do oběhu a opět docházelo k růstu přebytečné kupní síly, jelikož přidělový systém zůstal zachován a ceny regulované.

V.2. Koncepce měnové reformy

Koncepce a výsledný program měnové reformy v roce 1919 byl do nevídané míry záležitostí jednoho člověka: Aloise Rašína. Jeho koncepce je ucelená, vycházející z jeho specifických ekonomicko-teoretických názorů ovlivněných rakouskou psychologickou školou. Na rozdíl od toho konečná podoba poválečné reformy roku 1945 je výsledkem mnoha zvrátů a sporů, které provázely její vytváření. Největší odpovědnost za její konečnou podobu nese

skupina levicových ekonomů v čele Národní banky, ideových následovníků Keynesa, ale opírajících se už i o zásady socialistického hospodářství. V rozporu s oběma předchozími koncepcemi vznikl plán komunistické reformy, který postupně krystalizoval v rámci jednoho – „jediného správného“ směru myšlení v kolektivu lidí „beze jmen“.

Autoři všech tří reforem usilovali o radikální restrikcí oběživa spojenou s výraznou majetkovou dávkou (za určitý ekvivalent majetkové dávky v roce 1953 lze s jistotou dávkou fantazie považovat definitivní likvidaci vázaných vkladů a systém výměnných poměrů redukcí různým způsobem peněžitý majetek občanů). Zatímco Rašínovy představy byly korigovány, jak předtím, než dostaly zákonnou podobu, tak v průběhu poreformního vývoje, koncepce roku 1945 byly korigovány jen „v praxi“ a plán komunistických národohospodářů neohrožovalo už vůbec nic.

Zmíněné fakty lze považovat i za odraz tehdejších politických a společenských uspořádání, individualistického demokratického systému nutícího k řadě kompromisů v dobách první reformy, omezené plurality poválečného uspořádání zmítajícího se na hraně mezi demokracií a diktaturou, a silně kolektivistického systému „lidově-demokratického“ s absolutním monopolem jediné strany v čase poslední reformy.

V.3. Vlastní průběh reformy

Zatímco reformy v roce 1919 a 1945 řešily poválečné chaotické peněžní situace a každý s nimi počítal a považoval je za nezbytné, peněžní reforma roku 1953 zcela vybočila z těchto historických pravidel. Byla provedena už osm let po reformě 1945, tedy za tak krátké období, jaké je v historii ojedinělé. Z mezinárodního pohledu jí však předcházely podobné „následné reformy“ v Polsku, Bulharsku a Rumunsku.

Rychlost provádění hlavní akce peněžní reformy se v historii zkracovala, tak jak přibývaly zkušenosti a zlepšovala se technika zajištění jednotlivých operací. Při výměně hotovostního oběživa v roce 1919 byly použity snadněji padělatelné kolky, zatímco zbývající reformy byly spojeny s novými penězi, připravenými za války v Anglii, resp. vytištěnými za neuvěřitelně krátkou dobu v Sovětském svazu. Tam bylo vyraženo i na 450 miliónů mincí, které umožnily poprvé i jejich výměnu.

Míra restrikce hotovostí dosahovala v roce 1919 50%, s nerestringovaným oběživem a pozdějším uvolňováním necelých 25 %, v případě druhé reformy došlo k radikální téměř 85% restrikci, jejíž výsledky však rozměnilo výrazné uvolňování zadržovaných peněz, ke konci roku už obíhal téměř dvojnásobek hotovostí, následující rok trojnásobek atd. Poslední reforma zadržela rekordních 97% (87% pokud oceníme hodnotu nových peněz na pětinašobek starých peněz) hotovostního oběživa. Do konce roku pak vzrostlo množství oběživa na 2,5 násobek, jelikož mzdy a ceny byly redukovány jen v průměru pětikrát.

V roce 1919 získali obyvatelé na zadrženu částku vkladní listy úročené 1 %, a později mohli dostat zadržené peníze zpět. V roce 1945 byl vázaný vklad již neúročený, přestože byl použitelný k platbě dávek z majetku jako v předchozím případě a k řadě dalších plateb státu byl konečný osud vázaných vkladů nejasný (zbytek zlikvidovala komunistická reforma). V roce 1953 byla provedena restrikce bez náhrady. Příčiny rozdílné razance již byly naznačeny v předchozích dvou částech komparace.

Provedení reformy v roce 1919 umožnilo pozdější přechod k „normálnímu“ volnému tržnímu hospodářství. V roce 1945 a především v následujících letech nebyla dostatečná vůle a už ani jednoznačný záměr konsolidovat kupní sílu, uvolnit přidělové hospodářství a deregulovat ceny, přesto první kroky této reformy pomohly vytvořit relativně příznivé hospodářské prostředí. Reforma roku 1953 rušila přidělové hospodaření, ale jejím hlavním záměrem byl přechod k socialistickému hospodářství se všemi jeho atributy.

V.4. Zhodnocení

Reforma roku 1919 stabilizovala měnový systém Československa a zabránila měnovému rozvratu odlukou peněžního oběhu od ostatních zemí Rakouska-Uherska a svými reformními kroky tj. restrikcí oběhiva, majetkovými dávkami a především pravidly měnové politiky. Reforma roku 1945 sjednotila úspěšně měnový systém na území Československa, ale lze ji chápat pouze jako nedotažený pokus o stabilizaci měnového vývoje. Komunistická reforma svým brutálním provedením, které bylo takřka obdivuhodným ve své „čistotě“, umožnila totální transformaci československé ekonomiky na tzv. socialistický sovětský model. Další peněžní vývoj sledoval cestu předurčenou konstrukcí tohoto modelu.

VI. Závěr

Autor věří, že se mu v práci podařilo naplnit vytyčené cíle, a že jednotlivé části práce dohromady i celý text tvoří kompaktní celek. Na závěr by chtěl zdůraznit několik věcí:

Spíše než hodnotit jednotlivé kroky a „radit“ tehdejšími národohospodářům z dnešní perspektivy, jakým způsobem měli postupovat, bylo snahou pisatele zasadit realizované kroky do své doby - do tehdejší politicko-hospodářské situace, do ideového a ekonomicko-teoretického zázemí tehdejší hospodářské politiky a ukázat jejich důsledky a případné pokusy o nápravu. K tomu slouží i dlouhé popisné, a není snad úplně troufalým tvrzením, ne zcela notorické pasáže práce, psané však maximálně „hutným“ způsobem, zachycujícím vyčerpávající množství všech důležitých informací.

Autor se záměrně vyhýbá analýzám a hodnocení některých otázek, které jeho předchozí závěry a konstatování přímo vyvolávají, např. „Stála skutečně komunistickému režimu reforma roku 1953 za získaný prospěch, napáchané škody a pochopitelnou reakci obyvatelstva? Neměl řešit situaci jiným způsobem?“ Autor tohoto textu, však není schopen nejen poskytnout hodnocení, ale ani zpracovat kvalifikovaný rozbor u takovýchto otázek a není sám.

Rozsah práce je poněkud větší, než její tvůrce původně zamýšlel. Z pohledu strůjce celé struktury práce je to však nutné vzhledem ke kompaktnosti textu, efektivnímu množství údajů a snaze neskouznout k tomu, že „těžištěm“ práce bude jen jeden z popisovaných rozměrů reforem a ostatní budou výrazně zanedbány. I tak autor lituje řady informací, které v textu nejsou obsaženy, jelikož jejich zakomponování do práce by si vyžádalo příliš velký prostor, což se především týká koncepcí reforem.

VII. Další

VII.1. Seznam použité literatury

- Basch, A.: Problémy hospodářské politiky, Obzor Národohospodářský, Praha, J.Otto spol.s r.o., 1920
- Halbhuber, J., Hospodářská politika nového Československa ve světle moderní ekonomiky, Praha, Práce 1946
- Holman, R.: Alois Rašín, Sborník testů č.24/2003 Praha, CEP 2003
- Horáček, C.: Co bude s naší měnou?, Obzor Národohospodářský, Praha, J.Otto spol.s r.o. 1921
- Horáček, C.: Stabilizace měny, Obzor národohospodářský, Praha, J.Otto spol.s r.o. 1922
- Horáček, C.: Zakrytá inflace. Národohospodářský obzor, Praha, J.Otto spol.s r.o. 1921
- Horna, M.: Měnová politika, Praha 1945
- Jirásek, Z.: Čtyři roviny měnové reformy 1953, Ekonomika, Právo, Politika č.26/2003, Praha, CEP 2003
- Jirásek, Z., Šůla, J.: Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1, Praha, Svítání 1992
- Kadlec, V., Přebytek kupní síly a jeho odstranění, Praha 1945
- Klier, Č.: Dosavadní soupisová činnost našeho ministerstva financí. Národohospodářský obzor, Praha, J.Otto spol.s r.o. 1919
- Klaus, V.: 80 let od smrti Aloise Rašína, Sborník testů č.24/2003, Praha, CEP 2003
- Koloušek, J.: Rašínova Reforma měny, Praha, vlastním nákladem 1919
- Lacina, V.: Formování československé ekonomiky 1918-1923, Praha, Academia 1990
- Lenin V.I.: Spisy, svazek 26, září 1917 - únor 1918, Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1956
- Mach, P.: Alois Rašín a teorie deflační politiky, Sborník testů č.24/2003, Praha, CEP 2003
- Mildschuh, V.: K nápravě měny ve státě československém, Obzor národohospodářský, Praha , J.Otto spol.s r.o.1919
- Musilová, D.: Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky, Materiály z konference ÚSD, Opava-Praha, ÚSD 1994
- Palíšková, M.: Měnová reforma byla politickým krokem, Ekonomika, Právo, Politika č.26/2003 Praha, CEP 2003
- Půlpán, K.: Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990, II.díl, Praha, Karolinum 1993
- Půlpánová S. – Půlpán K.: K 50. výročí měnové reformy v roce 1945, Finance a úvěr č.11, Praha, Ministerstvo financí 1995

- Rašín, A.: Finanční a hospodářská politika československá do roku 1921, Praha, Pražská akciová tiskárna 1922
 - Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920
 - Rašín, A.: Národní hospodářství, Praha, „Český čtenář“ 1922
 - Rašín, L.: Paměti dr. Aloise Rašína, Brno, BonusA 1994
 - Šetřilová, J.: Alois Rašín, Praha, Argo 1997
 - Tuček, M.: 50 let veřejných financí v České republice (1945-1995), Finance a úvěr č.9, Praha, Ministerstvo financí 1995
 - Tuček, M.: Měnová reforma v mezinárodním kontextu, Ekonomika, Právo, Politika č.26/2003, Praha, CEP 2003
 - Vencovský, F.: Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948, Brno 1997
 - Vencovský, F.: Naše měnové reformy a odluky, Finance a úvěr č.9, Praha, Ministerstvo financí 1993
 - Vencovský, F.: Tři měnové reformy pro jednu generaci, Ekonomika, Právo, Politika č.26/2003, Praha, CEP 2003
 - Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003
- Kolektivní díla**
- Dějiny Zemí koruny České II., Praha, Paseka 1992
 - Slovník ekonomie a sociálních věd, Praha, E.W.A. Edition 1995

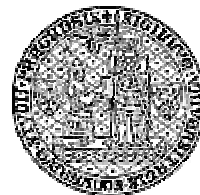
VII.2. Abstrakt v češtině / Abstract in English

Tato bakalářská práce systematicky mapuje, hodnotí a porovnává československé měnové reformy roku 1919, 1945 a 1953, reformu roku 1919 vytvářející samostatnou československou měnu v nově vzniklém československém státu, dále reformu roku 1945 obnovující Československou korunu po válečném rozvratu a komunistickou reformu z roku 1953. Každou měnovou reformu pojednává ve čtyřech rozměrech: hospodářsko-politická situace předcházející reformě, koncepce měnové reformy, vlastní provedení měnové reformy a její důsledky. V těchto rozměrech také jednotlivé reformy mezi sebou porovnává.

The present bachelor thesis surveys, evaluates and compares Czechoslovak monetary reforms: 1919, 1945 and 1953. The reform of the year 1919 establishing an independent Czechoslovak currency in the newly arisen Czechoslovak Republic. Furthermore the reform of the year 1945 reviving Czechoslovak "koruna" after war disruption and finally the communist reform of the year 1953. It discusses each monetary reform in four different ways: economical and political background, philosophy of the reform, own realization of the reform and its incidences. It also compares all forementioned reforms against each other within these dimensions.

VII.3. Původní projekt

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

AUTOR: Jan Vokrouhlecký

KONZULTANT: Doc. Ing. Karel Půlpán, Csc.

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta sociálních věd

SEMESTR, VE KTERÉM BUDE SKLÁDÁNA BAKALÁŘSKÁ ZKOUŠKA:

LS 2003/2004

Institut ekonomických studií

PŘEDPOKLÁDANÝ NÁZEV PRÁCE:

Komparace československých měnových reforem 1919, 1945 a 1953

CHARAKTERISTIKA TÉMATU - CÍL PRÁCE:

Úkolem práce je systematicky zmapovat, zhodnotit a porovnat československé měnové reformy, reformu roku 1919 proběhlou po vzniku československého státu a vytvářející samostatnou československou měnu, dále reformu roku 1945 obnovující Československou korunu po válečném rozvratu a komunistickou reformu z roku 1953.

Práce si klade za cíl vylíčit hospodářsko-politickou situaci předcházející každé reformě, především příčiny nutícího k provedení reformy, následně charakterizovat ekonomicko-teoretické a ideologické zázemí reformy, spory o něj a jeho zasazení do dobových souvislostí, v hlavní části pak pečlivě popsat vlastní provedení reformy, její organizaci a zvláště pak použití jednotlivých opatření a instrumentů hospodářské politiky, včetně bezprostředně následujícího měnového vývoje, dále pak porovnat výslednou realitu s plánem a objasnit hospodářsko-politické a jiné důvody vzniklé diskrepance a v neposlední řadě popsat ekonomické a sociální dopady reformy a jejich vnímání obyvatelstvem.

Vyvrcholením by měla dílčí komparace jednotlivých rozměrů měnových reforem (včetně formulování zjednodušujících kritérií a určení jednotlivých měř jejich naplnění) vyústíující v jejich globální porovnání.

PŘEDPOKLÁDANÁ OSNOVA PRÁCE:

Úvod

I.-III. Měnová reforma 1919(1945,1953)

IV. Komparace

I.-IV.1. Hospodářsko politická situace (stejně základní členění všech kapitol)

I.-IV.2. Program

I.-IV.3. Realizace

I.-IV.4. Výsledky a dopady

IV.5. Globální komparace

Závěr

METODY PRÁCE:

Kritická četba a strukturovaná kompilace řady primárních a sekundárních textů s autorským přínosem v oblasti komparativního hodnocení.

ZÁKLADNÍ LITERATURA:

Jirásek, Z., Šůla, J.: Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1, Praha, Svítání 1992

Půlpánová, S., Půlpán, K.: K 50.výročí měnové reformy v roce 1945, Finance a úvěr č.11, 1995

Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha 1920

Sborník č. 24/2003: Alois Rašín, český politik, právník a národohospodář, Praha, Centrum pro ekonomiku a politiku 2003

Venclovský, F. a kol.: Dějiny bankovníctví v českých zemích, Praha, Bankovní institut 1999

Vencovský, F.: Alois Rašín, život a dílo. Praha, Všehrad 1993